

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

A csoportközi viszonyok rendszerszintű megközelítése

Serdült Sára

PhD értekezés

Témavezető:

Dr. Bigazzi Sára

Prof. Dr. László János †

Pszichológia Doktori Iskola
Szociálpszichológia Program

2020

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	6
Előzmények	6
Kutatói célkitűzés	7
2. A szociális reprezentáció elmélet	9
A szociális reprezentáció elmélet alap kutatása	9
A szociális reprezentáció elméleti gyökerei	10
A szociális reprezentáció formái	10
A kognitív polifázia fogalma	11
A szociális reprezentáció folyamatai	11
A reprezentáció struktúrája	12
A reprezentáció funkciói	13
A szociális reprezentáció elmélet és a hatalom	14
A szociális reprezentáció elmélet vizsgálati módszerei	15
A szociális reprezentáció elmélet és a narratív szociálpszichológia elmélet	18
A szociális reprezentáció elmélet helye a szociálpszichológiában	20
3. Az identitás	22
Személyes identitás	23
Erikson pszichoszociális fejlődés elmélete	24
Az Erikson-i elmélet kritikája	27
A szociális identitás	29
A szociális identitás elmélet	29
Self-kategorizáció és szociális identitás elmélet viszonya	32
IPT – Az identitás folyamat elmélet	33
A fenyegetett identitás	34
Fenyegetések	34
A fenyegetéssel való megküzdés	36
A személyes és a társas identitás között	40
A szimbolikus interakcionizmus	40
Az identitás, mint rendszer	41
4. Elméleti integráció	43

Diszkurzív pszichológia és a pozicionálás fogalma	46
A pozíció és a pozicionálás fogalmi integrációja	48
Identitás és reprezentáció viszonya	49
5. Előítélet, mint csoportközi viszony	51
Előítéletek megközelítései	51
Intrapszichikus megközelítések	52
Előítéletek kognitív megközelítése	53
Előítéletek társas-társadalmi megközelítései	53
Az előítéletek Én – Másik viszonyrendszer mentén történő megközelítése	55
Fenyegetettből fenyegető	57
6. Cigányság	59
Kisebb(ség) - Kisebbség az, amit az uralkodó többség kizár a hatalom gyakorlásából	59
Mi a cigány, ki a cigány?	60
Cigánynak lenni Magyarországon	62
Nincsen cigány magyar nélkül – cigány/roma, idegenellenség kutatások tanulságai	64
7. Összegzés és vizsgálati célkitűzések	67
Kutatói kérdések	67
8. Az első kutatás bemutatása	69
Minta, módszerek, eszközök	69
A vizsgálati minta kiválasztása	69
A vizsgálati módszerek bemutatása	72
A vizsgálat menete	73
A vizsgálati minta leírása	73
Eredmények bemutatása	77
Kapcsolati háló eredményei	77
Az ingerszavak konnotációjának bemutatása:	81
A magyar szó konnotációja	81
A cigány szó konnotációja	82
A magyar és a cigány reprezentáció központi magja	83
A magyar szóra adott asszociációk frekvencia szerinti bemutatása	83
A cigány szóra adott asszociációk frekvencia szerinti bemutatása	83
A szemantikus mező bemutatása	84

A magyar szó szemantikus mezeje	84
A cigány szó szemantikus mezeje	90
Eredmények értelmezése	93
9. A második kutatás bemutatása	101
A második kutatás célkitűzése	101
A vizsgált dimenziók: kompetenciák, és diszpozíciók	101
Csoportidentitás dimenziói	102
Nemzeti azonosulás	102
Kollektív áldozati tudat	103
Interperszonális/intrapszichikus dimenziók	105
Empátia	105
Önbecsülés	106
Énhatékonyság	107
Módszerek, eszközök és a vizsgálat bemutatása	109
Vizsgálati eszközök bemutatása	109
Vizsgálat menetének a bemutatása	111
A vizsgálati minta leírása	112
Eredmények bemutatása	114
A kérdőívek közti összefüggések feltárása	114
A nyitott kérdés elemzése, kérdőívekkel való összefüggések feltárása	117
A nyitott kérdés és a kódrendszer bemutatása	117
A nyitott kérdések elemzése – megítélői megbízhatóság	119
A nyitott kérdések kódjainak összefüggései a mért kérdőív változókkal	120
Csoportidentitás dimenziói és a kódok közti összefüggések	120
Interperszonális diszpozíció kódokkal való összefüggései	121
Intrapszichikus dimenziók kódokkal való összefüggései	123
Csoportközi viszony tartalmi kódokkal való összefüggései	125
Eredmények értelmezése	126
A korrelációs eredmények értelmezése	126
A nyitott kérdésekből nyert adatok és a skálák összefüggéseinek értelmezése	127
Limitációk	132
10. Összegzés, kitekintés	134
Összegzés	134
Kitekintés	136

Köszönetnyilvánítás	140
Bibliográfia	141
Mellékletek	157
1. sz. melléklet: Az első kutatásban használt kérdőív csomag	157
2. sz. melléklet: a második kutatásban használt kérdőívek	163
Feltételes önbecsülés kérdőív	163
Személyes hatékonyság kérdőív	164
IRI kérdőív	165
Bogardus Társadalmi távolság	166
Nyitott kérdések	166
Nemzeti azonosulás kérdőív	167
Kollektív áldozatiság kérdőív	167
Demográfiai adatok	169

1. Bevezetés

Jelen értekezés fókuszában a csoportközi viszonyok, és azon belül is az előítélet jelensége áll. A mainstream szociálpszichológiai elméletek az előítéletet nem csoportközi jelenségként, hanem egyéni kognitív folyamatok, illetve személyközi interakciók következményeként értelmezik (Heider, 1958; Kelley, 1967; Tversky, Kahneman, 1974; Pettigrew, 1979). Ezek a megközelítések az egyént egyfajta „társas vákuumba” helyezik, azaz ignorálják azokat a kontextuális változókat mint csoport-hovatartozás, kultúra, ideológia, értékek, és ezektől függetlenül vizsgálják a pszichológiai folyamatokat. A társadalmi valóság figyelembe vétele nélkül, azonban, a feltárt dinamikák nem tudják magyarázni, illetve bejósolni sem a csoportközi jelenségeket, sem az egyéni és a csoportközi helyzetek közti kölcsönös összefüggéseket. Az európainak is nevezett szociálpszichológiai hagyomány a fenti kritikai megfontolás miatt szakított a „social cognition” irányzatával, és a jelenségeknek a társadalmi kontextusba ágyazott, csoportközi folyamatként való értelmezését proponálja. A doktori disszertáció ezen európai hagyomány mentén, az előítélet rendszerszintű, kontextuális értelmezésére vállalkozik.

Előzmények

A választott téma mögött álló kutatói ambíció a szakdolgozatom kapcsán fogalmazódott meg, melyben a cigány kisebbség identitás stratégiáival foglalkoztam. A dolgozatban bemutatott vizsgálat 20, magát cigánynak valló személlyel készített mélyinterjú elemzés a szövegben megjelenő értékelések mentén. Az eredményekből a csoportközi jelenségekre, a stigmatizációra, és a fenyegetett identitással való megküzdési stratégiákra vonatkozóan vontunk le következtetéseket. A legfontosabb konklúziók szerint (1) a cigányság, mint kisebbség, a többségi társadalommal szemben alárendelt viszonyrendszerben éli meg magát. (2) A narratívák alanyai az ingroupot, azaz a cigány csoportot, negatívan minősítik a többségi társadalom cigányságra vonatkozó negatív reprezentációi mentén, tehát stigmatizálják. (3) Mivel a stigmával való azonosulás az identitás szempontjából fenyegető, a narratívákban megjelenő különböző identitásdinamikák a stigmatizációból eredő fenyegetett identitással való megküzdéseknek minősülnek. Ezeknek a megküzdéseknek a megnyilvánulási formája, (a.) hogy az alany nem azonosul az ingrouppal, így távolítja el magától az ingroupra vonatkozó stigmát, illetve, (b) hogy az ingroupot más, alacsonyabb státuszú outgroupokkal (más cigány csoportokkal például) hasonlítja össze, és az alacsonyabb státuszú outgroup leértékelésén keresztül növeli saját státuszát.

Kutatói célkitűzés

A doktori értekezés témaválasztását a fenti kutatási eredmények tovább gondolása inspirálta. A megállapítás, miszerint a kisebbség identitás folyamatai a domináns negatív reprezentáció által definiáltak, azt a feltevést implikálja, hogy az alany önmeghatározása folyamatos társas összehasonlításokon keresztül, viszonyrendszerei mentén történik. Ez azt jelenti, hogy az identitás folyamatok megértése nem lehetséges önmagában, elengedhetetlen a csoportok közti viszonyrendszerek figyelembevétele, melyekben az adott identitás folyamatok zajlanak. A szakdolgozat másik fontos konklúziója, hogy a fenyegetett identitás stratégiák csoportközi szinten negatív csoportközi viszonyt generálnak: az alacsonyabb státuszú outgroupok leértékelése a saját státusz emelése érdekében ugyanaz a típusú előítéletes, stigmatizáló viszonyulás, amit a kisebbség is megtapasztal a többség részéről. Azaz, a fenyegetett kisebbségek viszonya az azonos vagy alárendelt státuszú csoportokkal szemben olyan, mint az elnyomó többségeké velük szemben. Ennek értelmében az alábbi két kérdés vetődik fel: az előítéletes viszonyulás egy identitás-fenyegetettségre adott válaszként értelmezhető-e, aminek tükrében a fenyegető többségek előítéletes viszonyulása is egyfajta fenyegetettségből eredeztethető, illetve, amennyiben az előítéletesség összefüggésben áll az identitással, illetve az identitás fenyegetettségével, akkor az az identitásnak milyen szintjeit érinti?

Ezek a gondolatok, és kérdésfelvetések az alapjai a doktori értekezésnek, mely a csoportközi viszonyok, és az identitás rendszerszintű értelmezését határozza meg célkitűzésként. Ez azt jelenti, hogy a dolgozatban bemutatásra kerülő koncepció a csoportközi viszonyokat és az identitás folyamatokat egymással szimultán próbálja megragadni: az előítélettel kapcsolatban nem csak az előítélet tárgyára, vagy forrására fókuszál, hanem a kettő kölcsönös viszonyrendszerére, és a kontextusra, amiben az adott viszonyrendszer kibontakozik.

A dolgozat elméleti bevezetője a szociális reprezentáció elmélet bemutatásával indít, majd a szociális identitás elméletet ismerteti, mivel ez a két koncepció, illetve a koncepciók szintézise képezik a teoretikus alapját a célkitűzésként megfogalmazott rendszerszintű megközelítésnek. A két elmélet integrációjának igénye a kurrens szociálpszichológia egyik népszerű témaköre, így a negyedik fejezetben ezek a szintetizáló megközelítések kerülnek bemutatásra. Az elméleti háttér részét képezi még a csoportközi viszonyokról, és az előítéletről alkotott klasszikus elméletek bemutatása, valamint a társadalmi kontextus miatt releváns cigánysággal kapcsolatos fejezet.

A dolgozat empirikus része két kutatás köré szerveződik. Az első kutatás a cigány és magyar

reprezentációt vizsgálja különböző társas kontextusokban, és a két reprezentáció közti kapcsolat megragadására törekszik. A második kutatás az identitás és csoportközi viszonyrendszer kapcsolatának feltárására vállalkozik. A kutatás az identitást rendszerszinten közelíti meg, a csoportidentitáson túl bevonva mind az interperszonális és intrapszichikus szinteket az előítéletes viszonyulás megértésébe.

A disszertáció egy összegző, illetve kitekintő fejezettel zárul, melynek célja a kutatási eredményeknek a szintetizáló áttekintése, illetve a konklúziók alkalmazott területeken való hasznosíthatóságának átgondolása.

2. A szociális reprezentáció elmélet

A dolgozatot az előítélet, a diszkrimináció, stigmatizáció, illetve az identitás jelenség és fogalomköre inspirálta, melyek mind egyfajta tudásként foghatóak fel: másokról illetve önmagunkról alkotott tudásokként, melyek meghatározzák viszonyulásainkat. Serge Moscovici (1961,1979) szociális reprezentáció elméletéből kinövő interdiszciplináris elméleti paradigma ezért vált a dolgozat egyik alapkövévé, mivel magával a tudással és annak konstrukciójával foglalkozik. Moscovici elméleti megközelítésének legfontosabb megállapításai, hogy (a.) a szociálpszichológia jelenségekkel kapcsolatos vizsgálódások kapcsán nem lehet egymástól szétválasztani a szubjektumot és az objektumot, (Jovchelovitch, 1996, 2007) illetve hogy (b.) a kettőt egy közös társadalmi és kulturális keretben kell értelmezni (Wagner, 1998; Bigazzi, 2015). Ezek azért nagy jelentőségű megállapítások, mivel feloldják az egyéni és társas folyamatok közt feszülő éles határvonalat, lehetőséget teremtve az intrapszichikus és szociális jelenségek holisztikus értelmezésére, illetve a kontextus szerepének hangsúlyozásával olyan új perspektívát hoznak be a pszichológiai vizsgálódás elméleti és módszertani eszköztárába, mellyel pontosan, illetve sokrétűen lehet leírni társas folyamatokat.

A szociális reprezentáció elmélet alap kutatása

A szociális reprezentáció elmélettel kapcsolatos alap kutatás a tudományos elméleteknek a köztudatba való beszivárgásával foglalkozott. Moscovici azokat a folyamatokat vizsgálta, amelyek mentén egy tudományos elmélet, mint pl. a pszichoanalízis, a társadalmi kommunikáció különböző csatornáin közlekedve, a 'common sense', azaz a mindennapi tudás részévé válik. A vizsgálat végső konklúziója szerint, az eltérő kommunikációs csatornák – mint az 1950-60 évek Franciaországának ismeretterjesztő újságjai, vallási vagy marxista lapjai – olyan eltérő kommunikációs stratégiákkal élnek mint a diffúzió, a propagáció vagy a propaganda. Ezek függvényében eltérő kognitív szerveződés mint a vélemény/ismeret, az attitűd vagy a sztereotípiá- fogja jellemezni a különböző csatornákon keresztül konstruálódó szociális reprezentációkat (László, 1999; Bigazzi, 2015). Később a vizsgálódás kiterjedt az *egyes társadalmi csoportoknak* a különböző kulturális tárgyakkal kapcsolatos sajátos reprezentációs formáira, így a szociális reprezentációkat úgy definiálhatjuk, mint a „*mindennapi életből eredő koncepcióknak és magyarázatoknak az egyének közötti kommunikációban kialakuló balmaszait, a common sense modern változatai*” (László, 1999:12). Ahhoz, hogy pontosabban megértsük a szociális reprezentációk természetét, és helyüket a szociálpszichológiában, fontos megértenünk a különböző társadalmi csoportok vizsgálatának jelentőségét. Ahhoz, hogy megértsük, miért kiemelten fontos a diverz

társadalmi csoportok vizsgálata, vissza kell nyúlnunk a szociális reprezentáció elmélet elméleti gyökereihez.

A szociális reprezentáció elméleti gyökerei

Moscovici elmélete megalkotásakor nagyban inspirálta Durkheim (1898, id. Pinheiro Filho, 2004) kollektív és egyéni reprezentáció fogalma. Az egyéni reprezentációk az egyéni belső létezők, és vizsgálatuk a pszichológia tárgyát képezi, ezzel szemben a kollektív reprezentációk az egyéni tudaton kívül helyezkednek el, egyének csoportjai hozzák őket létre, és a szociológiai tárgykörébe tartoznak. Durkheim a kollektív reprezentációk alatt olyan intellektuális formákat értett, mint pl. a jog, a morál, a hagyomány vagy akár a tudomány. Úgy gondolta, ezek mindenki által osztott, homogén társadalmi valóságot képeznek, illetve preskriptív erejű normaként hatnak a kollektíva minden tagjára. Ezek egyben a „társadalomtudományok atomjai”, azaz olyan egységes entitások, amelyek további összetevőkre nem bonthatók, és önmagukban elégségesek a társadalmi jelenségek magyarázatára (Szabó, 2009). Moscovici (1961, 1979), amikor megalkotta a szociális reprezentáció fogalmát egyszerre kritizálta az egyéni és kollektív reprezentációk megkülönböztetésének létjogosultságát, illetve a „tagolhatatlanság” tézisét, felhívva a figyelmet arra, hogy a modern társadalmakban már nincsenek jelen olyan gondolkodásmódok, hiedelemrendszerek, melyeket a társadalom minden tagja illetve csoportja osztana. A kollektívnek a szociális jelzőre való változtatásával Moscovici tehát egyfelől az egyén és a társas egymástól elválaszthatatlan egységét fejezi ki, másrészt a társadalmi töredezettséget, vagy ha úgy tetszik, rétegzettséget kívánja érzékeltetni, mely olyan különböző társadalmi dimenziók mentén ragadható meg, mint etnikum, társadalmi osztály, nem, etc..

A szociális reprezentáció formái

A kollektív és a szociális reprezentációk közti különbséget, illetve a kettő közti fogalmi átmenetet világítja meg, ahogy Moscovici (1979) a reprezentációknak különböző formáiról – hegemónikus, emancipált és polemikus reprezentációkról – beszél. A hegemónikus reprezentációk állnak legközelebb a durkheimi kollektív reprezentáció fogalmához, mivel ezek olyan reprezentációk, melyek egy közösségen belül erősen konszenzuálisak, stabilak és homogének, leíró és előíró normaként működnek. Az emancipált reprezentációk egy társadalmi kontextusban élők, egymással érintkező csoportok különböző reprezentációi. Ezek leginkább egymást kiegészítő reprezentációk, különbségüket a reprezentációt meghatározó információk minősége és mennyisége, illetve az információhoz való hozzáférést befolyásoló kommunikációs csatornák határozzák meg. A polemikus reprezentációk ezzel szemben társadalmi konfliktusban gyökereznek, csoportok közti antagonisztikus viszony manifesztálódik bennük. Nevezhetjük

őket egymással versengő reprezentációknak is, hiszen eltérő, egymásnak gyakran ellentmondó, tudáselemeket tartalmaznak. Ezek az egymással ellentétes tudások identitáshoz köthetőek, az egyes társadalmi csoportok önkifejező formáiként, illetve a konfliktualizált viszonyrendszer artikulációjaként is tekinthetünk rájuk.

A kognitív polifázia fogalma

Moscovici munkájában kifejti, hogy egy közösség vagy egyén egy entitással kapcsolatban párhuzamosan több, egymás viszonylatában akár inkohereus reprezentációt birtokolhat. Ezeket az egymással inkohereus viszonyban álló tudásformák együttes meglétét kognitív polifáziának nevezi (Moscovici, 2008, Jovchelovitch, 2002). A különböző tudásmodalitások különböző társadalmi kontextusokban aktiválódó identitásállapotokhoz kötődnek, mely identitásállapotok különböző tudásformákat aktiválnak (Jovchelovitch, 2011).

Moscovici elmélete nyomán a különböző társadalmi csoportok, illetve az egyének sajátos reprezentációs folyamatainak vizsgálata azért vált a szociálpszichológiai kutatások egyik kiemelt tárgyává, mivel olyan, gyakran burkoltan jelenlévő csoportközi dinamikákról, illetve az identitáshoz köthető folyamatokról informálódhatunk belőlük, melyek révén sokkal pontosabban tudunk magyarázni, és előre jelezni kontextusba ágyazott társas jelenségeket (Jovchelovitch, 2002, 2011).

A szociális reprezentáció folyamatai

A továbbiakban a szociális reprezentációk természetét mutatom be, a folyamatainak és struktúrájának ismertetésén keresztül. Struktúra és folyamat a reprezentáció fogalmának alapvető jellemzője (Jovchelovitch, 1996, László, 1999, Szabó, 2009), mivel a reprezentáció egy struktúrával rendelkező konstrukció, ugyanakkor konstruktív folyamat is egyben, maga a tudásalkotás folyamata. Ez a feltevés implikálja, hogy a szociális reprezentációk soha nem érnek el egy végleges állapotot, hanem dinamikusan, a kontextus változásaira érzékenyen reflektálva formálódnak, állandó mozgásban vannak. A reprezentálás *folyamatának* lépései a *lehorgonyzás* és a *tárgyasítás*, mely lépések során a csoporttagok diskurzusaiban az addig jelentés nélküli cselekvések, jelenségek, események, fogalmak jelentéstelivé válnak. A lehorgonyzás és tárgyasítás folyamatában az újonnan létrejött tudás a már meglévő tudáselemekhez kötődik, azaz új tudás a már meglévő reprezentációk mátrixába integrálódik. Ebben a folyamatban az egész, már meglévő reprezentációs háló átalakul. A lehorgonyzás két egymással integratív viszonyban álló alfolyamat eredménye: ezek az *osztályozás* és a *megnevezés*. Az osztályozás során *összehasonlítjuk* már meglévő fogalmakkal az ismeretlent. Ennek két módja van: a partikularizáció

és a generalizáció. Generalizációkor a hasonlóságokat hangsúlyozzuk, ezzel szemben partikularizációkor az új fogalom egyedi tulajdonságait emeljük ki, azokat a különbségeket, amiktől az új és ismeretlen más, mint a többi fogalom.. A két folyamat ellentétes irányú, de mindkét esetben az új fogalom a már meglévő fogalmakkal való viszonyából töltődik fel tartalommal (Moskovici, 1984; Bigazzi, 2015). Megnevezéskor névvel ruházzuk fel az ismeretlent. A megnevezés a nyelvi kódon keresztül az osztályozáshoz hasonlóan meghatározza az új fogalomnak a már meglévő fogalmakhoz való viszonyát. A megnevezésnek nagyon fontos szerepe van nem csupán a reprezentáció, hanem a re-reprezentáció (Howarth, 2004) folyamatában is, amikor a név megváltoztatásán keresztül (újra nevezés) az adott entitás viszonyrendszeren belüli pozíciójának a megváltoztatása történik (pl. amikor a cigány szót a roma szóra cseréljük, az egész kisebbséggel kapcsolatos negatív reprezentáció megváltoztatására törekszünk) (Bigazzi, 2015). A megnevezés, illetve átnevezés folyamata társadalmi változások katalizátora illetve manifesztációja, így vizsgálatából a társadalmi diskurzusok mögött álló társadalomlélektani folyamatokra következtethetünk.

A tárgyiasítás folyamata során az absztrakt fogalmak konkrét tárgyakká alakulnak, ami azt jelenti, hogy a tárggyal kapcsolatos legesszenciálisabb információk kiemelkednek és integrálódnak, így megalkotva az adott entitás „figuratív magját” mely képviseli az adott entitást. Az eredménye egy konkrét figura, kép vagy metafora, melyhez az adott fogalom kötődik, és ami aztán referencia keretet nyújt a későbbi információknak a fogalommal kapcsolatos viszonyát illetően (Bigazzi, 2015).

Ahogy az többször megjelenik, a reprezentációs folyamat a kommunikációban, a csoporttagok közti diskurzivitásban jön létre, így a reprezentációk soha nem tekinthetők egyedi termékeknek. Ezt a megállapítást tovább gondolva levonhatjuk a következtetést, hogy a tudás a társas kontextusba ágyazott, továbbá hogy nem csak a tudás, de a legszemélyesebb tapasztalás is *társas jellegű*, olyan értelemben, hogy a társasan konstruált jelentéskategóriákon (nyelv) keresztül tudunk csak viszonyulni hozzájuk, interpretálni és megosztani őket (László, 1999; László, 2005; Wagner & Hayes, 2005; Bigazzi, 2015).

A reprezentáció struktúrája

A reprezentáció strukturalista megközelítése az Aixen-Provence-i iskola nevéhez kötődik, (Abric, 1996, 2001; Guimelli, 1994; Moliner, 1995, Bigazzi, 2015), mely irányzat a reprezentációs folyamat eredményeként létrejött reprezentációk szerkezetét helyezi vizsgálódásának középpontjába. A reprezentációt szerkezetének tekintetében két részre oszthatjuk: a tárgyiasítás

fogalmának tárgyalásakor már említett *figuratív magra* és a *perifériás rendszerre* (Abric, 1993). A különböző szerkezeti egységek eltérő információkat tartalmaznak, és eltérő funkciókat látnak el. A szociális reprezentáció figuratív magját azok az alapfogalmak alkotják, melyek körül a tárgyról való tudás kikristályosodik. Ezek a tartalmak a tárgyiastás folyamatán keresztül konszolidálódnak, társadalmi és történelmi gyökerekkel rendelkeznek, és nagymértékben konszenzuálisak, homogének az egész csoport számára, normatív jellegűek. Abric (1993) figuratív magra vonatkozóan három funkciót határozott meg: stabilizáció, alkotás, és szervezés. A figuratív mag adja meg a reprezentáció koherenciáját, és stabilitását, az itt található elemek rezisztensek és konzisztensek, ezzel biztosítva a reprezentáció folyamatosságát. Az alkotó funkció tekintetében a reprezentáció figuratív magja meghatározza a lehetséges változást és tartalmakat, ezzel megalkotja, és újra alkotja magát a reprezentációt, valamint megszervezi a reprezentáció különböző elemei közötti kapcsolatokat. A központi mag elemeinek sajátosságát kvantitatív és kvalitatív mutatókkal határozhatjuk meg. A kvalitatív mutató az adott elem szükségességére, hangsúlyosságára vonatkozik, míg a kvantitatív mutató a konszenzus mértékét definiálja.

A periférikus rendszer a figuratív maggal szemben sokkal rugalmasabb, szerkezete és tartalma is könnyen változik, itt manifesztálódnak az egyéni különbségek és a hirtelen történő, de nem feltétlen fajsúlyos kontextusbeli változások. A társadalmi kommunikáció révén megjelenő új elemeknek a perifériás rendszerbe való beépülése, illetve onnan való kikerülése sokkal könnyebben megy végbe, mint a figuratív magba történő integrálódás, azonban a különböző tartalmi elemeknek a perifériás rendszeren belüli mozgása nem változtat jelentősen a reprezentáció szerkezetén (Bigazzi, 2015). A periférikus rendszer három különböző funkciót tölt be, ezek a konkretizálás, szabályozás illetve az egyéni különbségek megjelenésének biztosítása. Konkretizálás alatt azt értjük, hogy a központi mag elemeit egy konkrét viselkedés sorozattá fordítja át a tudás, reprezentáció trágáival kapcsolatban, és azt a külső kontextushoz adaptálja, illetve szervező funkciója révén védi a figuratív magot és annak szerkezeti egységét. Ez összehangoltan működik az ellentétes irányú harmadik funkcióval, mely lehetőséget teremt az egyéni különbségek megjelenésére. Ezekben a különbségekben a társadalmi heterogenitás, avagy a reprezentáció magja és a külső valóság közti átmeneti tér töredezettsége manifesztálódik.

A reprezentáció funkciói

Funkciót nem csak a különböző strukturális elemekhez, hanem az egész reprezentációhoz társíthatunk. „Egyrészt, a szociális reprezentációk hozzák létre azt a rendet, ami képessé teszi az egyéneket, hogy tárgyi és szociális világukban eligazodjanak, másfelől lehetővé teszik a csoport

tagjai közötti kommunikációt azáltal, hogy biztosítják a társas érintkezés kódját, valamint azt a kódot, mely egyéni és csoporttörténetük különböző aspektusainak egyértelmű osztályozására, és megnevezésére szolgál.” (László, 2005, 72.o.). Ezeket a szociális reprezentáció *irányító funkciójának* illetve *magyarázó funkciójának* nevezhetjük (Jesuino, 2014; Bigazzi, 2015), tehát a reprezentációk segítenek minket abban, hogy eligazodjunk a minket körülvevő világban, illetve, hogy értelmezzük és jelentést tulajdonítsunk saját magunk és mások viselkedésének, gondolkodásának és viszonyulásainak, a minket körülvevő szociális térnek, melyben olyan, személyes jelenlétet befolyásoló szimbolikus aktusok manifesztálódnak mint hagyományok, rítusok, szokások.

A szociális reprezentációk harmadik funkciója az *identitás funkció*, ami a csoportkohézió megteremtésében nyer értelmet. Egy közösség tagjai közti kölcsönös függés egyik meghatározója, hogy egymáshoz hasonlóan értelmezik az őket körülvevő „valóságot”. Minél inkább nagyobb a konszenzus a valóságértelmezést illetően, annál nagyobb a csoporttagok közti kohézió, és annál erősebb a csoporttagok csoportidentitása. Ennek a dinamikának az eredménye, hogy a csoportidentitás fenntartása érdekében a reprezentációs folyamatok, tehát a megismerés, a már közösen megalkotott valóság tükrében történik, így a reprezentáció visszahat magára a reprezentációalkotás folyamatára. Identitás és reprezentáció közötti kölcsönös összefüggésről még szót ejtek a harmadik átfogó elméleti fejezetben, azonban már itt fontos megemlíteni, hogy a reprezentációs folyamatok az identitás folyamatoktól nem elválaszthatók, hiszen a reprezentációk egyben azt is szolgálják, hogy fenntartsanak már meglévő identitás struktúrákat, vagyis a reprezentáció és az identitás ugyanannak az érmének a két oldala (Jovchelovitch, 1996).

A szociális reprezentáció elmélet és a hatalom

A szociális reprezentáció elmélet szerint a társadalmi valóság olyan, ahogyan vélekednek róla. Egy közösség tagjai minél nagyobb mértékben osztoznak egy adott reprezentációban, annál inkább domináns az adott reprezentáció, és annál inkább tűnik úgy, hogy az autonóm módon, a közösségtől függetlenül létezik.

Egy reprezentáció dominanciája a konszenzus mértékétől függ, amit erősen definiálnak a hatalmi viszonyrendszerek. Egyetemes igazság, hogy az „információ hatalom”, illetve hogy a „tudás hatalom”, ami a szociális reprezentáció elmélet mentén interpretálva annyit jelent, hogy azok a csoportok, melyek nagyobb hatalommal bírnak, sokkal inkább tudják érvényesíteni saját reprezentációik által képviselt valóság verziót. Egyrészt ezeknek a csoportoknak több

kommunikációs csatornához, így több információhoz – tudáshoz – van hozzáférésük, másrészt ezek a csoportok *definiálják* is ezeket a kommunikációs csatornákat: meghatározzák, hogy milyen csatornán milyen tartalmak hova és kihez juthatnak el. Ebben a folyamatban saját hatalmi pozíciójukat stabilizálják, és egyben meghatározzák a fennálló csoportközi viszonyrendszert, azaz a közösségek közti viszonyrendszert, társadalmi szerkezetet (Bigazzi, Serdült, Bokrétás, 2019).

Ahogy arról már többször szót ejtettünk, a reprezentációk változásának lehetősége a diskurzivitásban rejlik, azaz az egyének és csoportok közti párbeszédben. A diskurzus során megvitatott tartalmak mentén épülhetnek fel új reprezentációk, illetve alakulhatnak át már meglévők, melyek a valóságot másképp közvetítik. Elnyomó társadalmi rendszerekben, illetve erősen hierarchikus hatalmi kultúrákban ezek a diskurzív folyamatok gátoltak, azaz a különböző társadalmi csoportok közti párbeszéd el van némítva, ami megbénítja az információ áramlásának és cseréjének lehetőségét. Ilyen társadalmi folyamatok lehetnek a sajtószabadság korlátozása, a média monopolizálása, az oktatás színterein történő aktív beavatkozás, a tudomány és a tudományos diskurzusok befolyásolása. Ezekben a folyamatokban konszolidálódnak a hatalom által közvetített domináns reprezentációk, hegemónná válnak, azonban a hegemóniát nem a konszenzus hanem az információ és diskurzus hiánya szüli. A hatalmi elnyomás következtében nincs lehetőség alternatív valóság magyarázatok kialakítására és közvetítésére. A hatalom által megteremtett és terjesztett domináns reprezentációk a közösségről leválva, autonóm módon kezdenek el létezni, megteremtve azt a pszichológiai tapasztalást, hogy a valóságnak csak egyfajta módon való értelmezése lehetséges. Ez egyben a meghatározója a szubjektum létezési lehetőségeinek is, mely az intrapszichikus identitás dinamikáit, interperszonális, és csoportközi viszonyait definiálja (Billig, 1991; Howarth, 2004, 2006; Andreouli, 2010; Bigazzi, 2015; Serdült, 2015). Ez a gondolat elvezet minket a reprezentáció és identitás közti kölcsönös viszonyrendszer taglalásához, amiről mind a 3. mind a 4. fejezetben szó lesz. Előljáróban, pár szóban kifejtve, a felvetés azt jelenti, hogy a domináns reprezentációk határozzák meg az egyének azonosulási, azaz identitás lehetőségeit. Egyrészt definiálják, hogy az egyének milyen csoportokkal azonosulhatnak, másrészt meghatározzák a csoportazonosulás minőségét, és a velük járó társadalmi pozíciót, melynek függvényében tudunk cselekedni, létezni adott társadalmi mátrixban.

A szociális reprezentáció elmélet vizsgálati módszerei

A következőkben a szociális reprezentációk vizsgálatának módszereit fogom ismertetni, melyek közül több a dolgozatban bemutatásra kerülő empiria módszertani készlettárának is részét

képezi. Wagner munkatársaival közösen szerkesztett cikkében (1999) hat különböző, szociális reprezentációval kapcsolatos empirikus kutatás bemutatásán keresztül világít rá a szociális reprezentáció elmélet keretein belüli lehetséges módszertani komplexitásra. A cikkben bemutatott módszerek az *etnográfia*, ami egy, a gyermek nemi identitás fejlődésével kapcsolatos kutatáson keresztül kerül bemutatásra, illetve az *interjú technika* és *fókuszcsoportos eljárás*, melyet a brazil nyilvános szféra szimbolikus konstrukcióját vizsgáló kutatás prezentál. Megjelenik továbbá a *médiaelemzés*, mely az örület televízió által közvetített reprezentációjának vizsgálatán keresztül, a *szó asszociációk statisztikai elemzése*, egy, az androginiáról való hétköznapi gondolkodással foglalkozó kutatáson kapcsán, továbbá *kérdőíves* és *kísérleti eljárások*. A cikkben bemutatott kérdőíves eljárás az egyén, a közösség és a demokrácia reprezentációjával foglalkozik a posztkommunista európai kontextusban, míg a kísérleti eljárás a sperma és a petesejt találkozásáról való imaginárius gondolkodást vizsgálja. A felsorolt technikák mind a kvalitatív mind a kvantitatív módszerekben rejlő lehetőségekre rávilágítanak, illetve ami módszertani szempontból forradalmi, hogy különböző eljárások ötvöztetése útján teremtenek lehetőséget a vizsgálódási és értelmezési keretek tágítására.

Eltérő módszerek párhuzamos alkalmazását *módszertani triangulációnak* nevezzük (Casey & Murphy, 2009, De Rosa, 1993, 2001). A módszertani trianguláció arra nyújt lehetőséget, hogy egy reprezentáció különböző fogalmi szintjeit és ezeknek egymásra gyakorolt hatását megragadja. Ennek értelmében a különböző módszerek egymással nem alá-fölérendelt hanem kiegészítő viszonyrendszerben állnak. A módszertani triangulációt rendkívül jól szemléltető példa, Jovchelovitch-nak (1999, 2000) a brazil nyilvános szféra szimbolikus konstrukcióját vizsgáló tanulmánya, melyben a szerző három különböző módszer, nevezetesen a fókuszcsoportos eljárás, az interjú technikákat, és a média analízis, együttesére épít. Jovchelovitch szerint, a brazil nyilvános szféra szociális reprezentációjának vizsgálatából következtetni lehet a brazil társadalom közéleti kérdésekről alkotott elképzeléseire, illetve ezekhez való viszonyára, ami a nyilvános szférához való hozzáférés lehetőségein túl a hozzáférés korlátozottságának megértéséhez is hozzájárul – nem csak Braziliában, hanem minden olyan országban, ahol a történelmi és kulturális események fokozatosan aláásták az átlagos életszínvonal minőségét (Wagner et al. 1999). A tanulmány tehát a brazil társadalom különböző szintjein uralkodó, domináns reprezentációk feltérképezésére, és ezek összevetésére törekszik. Jovchelovitch kulcsszereplőkként a politikusokat és az utca emberét emeli ki, akik a társadalom különböző szintjeit képezik, valamint a tömegmédiát, mely e kettő között közvetít. A három mintán, eltérő sajátosságaikat figyelembe véve, más-más módszert alkalmaz. A tömegmédia, melyhez a legbefolyásosabb három napi, és két hetilap tartozott, tartalom elemzéssel lett

feldolgozva, a hétköznapi emberek (kétkezi munkások, diákok, taxisofőrök, rendőrök, utcagyerekek) fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatban vettek részt, míg a politikai szféra, vagyis a brazil kormány tagjainak beszédei narratív elemzés mentén kerültek vizsgálatra. Az így nyert adatok feldolgozásában egyaránt használtak kvalitatív és kvantitatív módszereket, mind az adatok szisztematizálása, mind pedig interpretációja során. A három, különböző mintából származó tanulmány eredményeinek egymással való összecsengése egy centrális reprezentáció megteremtését tette lehetővé, mely az úgy nevezett „brazil karakter” fogalmában manifesztálódik. A „brazil karakter” ambivalens, bizonytalan tartalmakat sűrít magába, párhuzamot mutatva azon reprezentációs tartalmakkal, melyek a társadalom és a politikai szféra közötti egymásnak feszülő, ellentétes viszonyulásra mutatnak rá. (A társadalomhoz, a mindennapi élethez kapcsolódó központi fogalmak a félelem, fenyegetettség, individualizmus, míg a politikai szférához a korrupció, az önérték, és az érdek-képviselési politika fogalmi társulnak). Jovchelovitch tanulmányában rávilágít arra, hogy a nyilvános szféra szociális reprezentációjának essenciája a „brazil karakter”, magának a kultúrának és a brazil identitásnak a szerves része, így különböző társadalmi dinamikák katalizátora, és fenntartója egyben. Ezen konklúziók megállapítására önmagában egyik módszertan sem lett volna alkalmas, a különböző eljárások kreatív szintézisére volt szükség ahhoz, hogy a szerző egy teljes képet alkothasson a vizsgált jelenségről.

Amiben a szociális reprezentáció módszertana újat mutat, az egyrészt az, hogy a klasszikus kvalitatív módszerek mellett hagyományt teremt a kvalitatív antropológiai eljárásoknak. Az ilyen típusú vizsgálatokban a kutatók megfigyelésekből, és beszélgetésekből nyert adatokra támaszkodva vonnak le következtetéseket a vizsgált jelenségre vonatkozóan. Erre példa, Duveen és Loyd által végzett 1993-as kutatás, melyben a nemi szerepek szociális reprezentációját vizsgálták gyerekeknél (Wagner, et al. 1999).

A reprezentációk vizsgálatánál nagyon fontos az *idő*, mint tényező. Adott jelenséggel kapcsolatos reprezentációnak különböző almintákon való vizsgálata esetében elemi jelentőségű, hogy az adatfelvétel egy időben történjen, ahhoz, hogy a különböző alminták összehasonlíthatók legyenek. Ennek oka, ahogy Wagner is hangsúlyozza, hogy reprezentációk társadalmi térben és időben kötött kulturális konstruktumok. Amikor a reprezentációk változását szeretnénk vizsgálni, akkor szintén kiemelt jelentősége van az idői dimenzióknak. Ilyenkor pont hogy nem egyidőben, hanem különböző időpontokban vizsgáljuk ugyanannak a csoportnak adott jelenséggel kapcsolatos reprezentációját, a két adatfelvétel eredményeit összehasonlítva a változó

tartalmakból következtetünk társadalmi változásokra és azok pszichológiai konzekvenciáira (Bauer & Gaskell, 1999, 2008).

Az idői dimenzió, mint változó, a hatalmi viszonyok és a szociális reprezentációk összefüggésének vizsgálatakor szintén kiemelt jelentőséggel bír. Egy adott szociális reprezentációnak a reprezentáció tárgyát képező csoportra gyakorolt disztális hatásai a reprezentáció keletkezésének idejében talán egyáltalán nem érhetőek tetten. Éppen ezért, a reprezentációt létrehozó és annak tárgyát képező csoportok egyidejű vizsgálata nem vezet eredményre. Ehelyett, az integrált szemléletű kutatómódszertan a különböző csoportok eltérő idejű vizsgálatát javasolja, kihangsúlyozva a minta összeállításának és a csoportosítási szempontok precíz leírásának jelentőségét, ami révén érvényes megállapításokat vonhatunk le a konszenzuális, emancipált vagy polemikus tartalmakra vonatkozóan.

A szociális reprezentáció elmélet és a narratív szociálpszichológia elmélet

A módszertanok közül kiemelt jelentőséggel bír a narratív elemzés, mely nem csak sokszínű, és innovatív lehetőséget magában hordozó módszertani eljárás, hanem egyben László János nevéhez fűződő elméleti paradigma (2003, 2008, 2011). A narratív pszichológia és a szociális reprezentáció elmélet intellektuális gyökerei nem esnek távol egymástól. Halbwachs (1925, id.: László, 1999) elméletében kiemelten hangsúlyozta a narratívum szerepét a társas tapasztalatok megfogalmazásában, és szervezésében: az emberek a világ megértésének céljából történeteket alkotnak, melyeket megosztanak egymással, így a közösségi érzés és a szociális identitás is a narratívumokban gyökerezik (László, 1999). Bartlett (1985, id.: László, 1999) a narratívumot szintén szociális aktusnak, nem pedig egyéni megnyilvánulásnak tekintette, annak a társadalmi közegnek a közvetlen hatása alatt áll, melyben megfogalmazódik, és elterjed. A mindenütt jelenlévő narrativitás az alapja Sperber (1990, id.: László, 1999) elméletének is, aki a reprezentációk epidemológiájáról kifejtett elméletében rámutat arra, hogy a reprezentációk terjedése, és csoportok közti megosztásuk összefügg a reprezentációk formáival. A folyamat, amelyben a reprezentáció a csoportok között átadódik, rávilágít a reprezentációk természetére, mely értelmében a narratívák kulturális közvetítők, mivel rajtuk keresztül alakulnak át, és jutnak be a szociális reprezentációk a közösségekbe (László, 1999). A reprezentációs folyamatok narratív megközelítése tehát, egyrészt egy olyan új modelljét javasolja a szociális tudásnak, mely szerint az ismeretlen jelenségek lehorgonyozása és tárgyiasítása egy olyan szempontú kategóriarendszer mentén történik, mely később koherensen és kulturálisan elfogadható narratívum részét képezheti. Másrészt rámutat arra, hogy az egyéneknek, illetve csoportoknak a jelentések közös, társadalmilag megosztott rendszerében elfoglalt helyét is úgy érthetjük meg a

legjobban, ha megfigyeljük, hogy ezeket a kategóriákat miként szövik be különböző narratív kontextusokba. Másképp megfogalmazva, az egyéni és kollektív történetek együttesen a jelenségeknek egy olyan “sűrű narrációját” hozzák létre, melyek később analitikusan vizsgálhatók (László, 1999). Ennek egyik lehetősége az új számítógépes technikák alkalmazása, melyek a minőségi szövegelemzést új dimenziókba helyezik, így sokkal szélesebb körű vizsgálódásnak nyílik tere, mintha pusztán kvalitatív vagy kvantitatív módszereket használnánk. A technológia vívmányainak köszönhetően ma már lehetőség van olyan gyors hipertext elemzésre, mely képes egy populáció által előállított összes szöveget egyetlen adatbázisként kezelni. Ez olyan potenciálokat hordoz magában, mint például, egy terjedelmes szövegbázisban a tartalmi szerkezetek mélystruktúrájának gyors, automatikus feltárása, beazonosítása, egyes pszichológiai markerek együtt járásának vizsgálata, időbeli és más szövegre vonatkoztatható változók mentén történő különbségek feltérképezése (László, 1999). Ügyelni kell azonban arra, hogy a számítógépes programokkal végzett digitális kutatások következtében a narratív szövegelemzés ne egy pusztán mechanikus eljárás jellegét öltse, hiszen ez pont az alkotói kreativitást és a narratívum adottságaiban rejlő gazdag lehetőségek kiaknázását korlátozná: a narratívumnak számtalan formája létezik, és ehhez kapcsolódóan számtalan elemzési módja. A kutató felelőssége, hogy a vizsgálat szempontjából a legmegfelelőbb narratívumot, és a hozzá legmegfelelőbb elemzési eljárást válassza (László, 1999).

A narratív paradigma, tehát, rengeteg lehetőséget hordoz magában. Intencionális cselekvések és gondolatok kognitív értelmezése mellett lehetőséget nyújt olyan dimenziók kezelésére, mint például az érzelmek, képek, idői és téri perspektíva. A pszichológia berkein belül a narratívával foglalkozó kutatások kiterjednek az elbeszélés módjára, valamint azon tartalmakra és funkciókra, melyek a narratívának az egyének életében betöltött szerepére vonatkoztathatók. Más szavakkal, az emberi élmények elbeszélések formájában maradéktalanul megoszthatók, így elemzésekből pszichológiai folyamatokra, diszpozíciókra következtethetünk, mivel a narratívum nemcsak a körülöttünk lévő valóság-konstrukciók létrehozását teszi lehetővé, hanem egyúttal az én szerveződés eszköze is (László, 2005).

A szociális reprezentáció elmélet, illetve a narratív szociálpszichológia paradigmáján belül az egyik leghangsúlyosabb kutatási terület a személyes és nemzeti identitás, valamint a csoportközi viszonyok vizsgálata a történelem szociális reprezentációja mentén. Ezekben a vizsgálatokban jelentős szerepe van a narratívumnak, hiszen az egyik módszertani lehetőség a néphistóriák, eredetmondák, történelmi témájú elbeszélések, illetve a történelmi események egyéni elbeszéléseinek elemzése. A valódi történelmi szöveg esetében nem csak egyszerű kognitív

kategóriákba rendezett tudásokról van szó, hanem olyan narratív formákról, melyek a pusztán történelmi tényeken túl, történetekbe rendezve, szimbolikus jelentéseket hordoznak, azaz, egy olyan reprezentációs forma, ami a csoportidentitás fenntartásában nélkülözhetetlen (Liu & László, 2007). A történelem szociális reprezentációjának vizsgálatára, a narratív elemzés mellett, számos egyéb módszertani lehetőség áll rendelkezésre. Ilyen például, a kérdőíves eljárás, amikor a vizsgálati személyek egy megadott listán szereplő, különböző történelmi események fontosságát, illetve az azokhoz kapcsolódó érzelmi diszpozíciójukat egy hétfokú Likert skálán ítélik meg (Cabecinhas, 2006). Egy másik, az előzőhöz hasonló lehetőség, az asszociációs eljárás, amikor a kísérleti személyeket asszociáltatják a számukra legfontosabb történelmi eseményekre, történelmi személyekre, és az ezekkel kapcsolatos érzelmi diszpozícióikra, tehát nem egy előre megadott szempontok szerint összeállított listán dolgoznak, hanem ők maguk állítják össze azt. Cabecinhas és munkatársai (2008) a Guiné-Bissau és Portugália közötti post-kolonizációs diskurzust és a kolonizációval kapcsolatos kollektív emlékezetet vizsgáló kutatásukban nem csak a történelmi eseményekre, és szereplőkre kérdeztek rá, hanem a kísérleti személyeknek a különböző csoportokkal való identifikációjára is – nemzeti, etnikai és nyelvi szinten – mely a csoportközi viszonyrendszerek árnyaltabb ábrázolását tette lehetővé.

Az itt bemutatott módszerek nem csak a történelem reprezentáció kapcsán alkalmazható technikák, hanem szinte bármilyen társadalmi jelenség vizsgálatára alkalmas módszerek. Relevanciájukat gyakran a kommemorációval kapcsolatos kutatások teremtették meg, azonban nagyon jól adaptálhatók más kontextusokra, sokszínűségüknek csak a kutatói kreativitás szab határt.

A szociális reprezentáció elmélet helye a szociálpszichológiában

A szociális reprezentáció elmélet az 1930-as években uralkodó kognitív pszichológia (social cognition) irányzatra született válaszul, mely egy individualizált irányzat volt, abban az értelemben, hogy bár társas helyzetben megjelenő, de az egyéni szinten belül lejátszódó, általánosítható folyamatok leírására törekedett. A „social cognition”, mely mai napig a tudomány főáramát képezi, kiragadja az egyént társadalmi kontextusából, és arról leválasztva, kísérleti helyzetekben vizsgálja, úgy, hogy aztán univerzálisan alkalmazható törvényszerűségeket fogalmazzon meg a társas viselkedésre vonatkozóan. Olyan fogalmakkal operál, mint attitűd, attribúció, előítélet, melynek számszerűsíthető és mérhető módon való megragadására törekszik, kiiktatva a társadalmi kontextusból származó tartalom szerepét a folyamatokból (Bigazzi, 2015). A szociális reprezentáció elmélet ezzel az elméleti és módszertani koncepcióval élesen szembe megy, és abban hoz új perspektívát, hogy a szociális konstrukcióra fókuszál, azaz a szerveződés

tartalmára, valamint a szerveződési elvek szociális eredetére (Lahlou, 2015). Ez a célkitűzés nehezíti a szociális reprezentáció elméletnek a mainstream szociálpszichológiába való érvényesülését, mivel a tudomány által megszabott kritériumoknak a reprezentációk vizsgálata nem felel meg: nem replikálhatóak, nem általánosíthatóak, térben és időben kötött konstruktumok. Ugyanakkor, a rajtuk keresztül vizsgálható és leírható társadalmi valósággal kapcsolatban be tudnak jósolni változásokat, értelmezni képesek, vagy éppenséggel előre jelezni viselkedéses mintázatokat. Az általuk levont tudományos konzekvenciák mentén olyan ajánlásokat és irányvonalakat lehet meghatározni, melyek formálják és alakítják az adott társadalmi teret.

3. Az identitás

Az előítélettel kapcsolatos klasszikus kutatások a kisebbségekre fókuszálnak és kiemelt témakörként kezelik a kisebbségi identitás fogalmát. Jelen értekezés ezt kitérítve nem csak a kisebbség, hanem a többség identitásának vizsgálatát is bevonja a csoportközi viszonyok és az előítélet értelmezésében, így az identitás fogalmának a tárgyalása az elméleti háttér fontos alappillére.

Maga az identitás terminus meghatározása nem könnyű, egyrészt mivel interdiszciplináris fogalomról van szó, másrészt mivel magukon a diszciplínákon belül, így a pszichológián belül sincs konszenzuális definíció vele kapcsolatban. A szó a középkori eredetű, „idem” szóból származik, melynek jelentése „ugyanaz”. Maga az eredeti szó tehát valamiféle önazonosságot jelent: ugyan annak lenni, annak maradni. A pszichológia tudománya is ezt a tapasztalást igyekszik megragadni, amikor az identitásról beszél: az emberi létezés, az emberi természet esszenciáját. Ez talán a közös az identitással kapcsolatos megközelítésekben, de ezen túl számos, különböző fókuszú elmélettel találkozhatunk, melyek nemcsak hogy nem komplementerei egymásnak, hanem sokszor antagonisztikus viszonyban is állnak egymással.

Az identitás tárgyát tekintve gyakran keveredik az „én” illetve „Self” koncepcióval, így nem egyértelmű, mely elméletek is tartoznak az identitással foglalkozó *teóriák* körébe. Másrészt a magukat identitás elméletként definiáló elméletek is eltérő módon jelölik ki a vizsgálódásuk tárgyát, így az sem egyértelmű, hogy milyen *tartalmak és jelenségek* tartoznak az identitás tárgykörébe.

A pszichológián belül az identitásnak két aspektusát szokták elkülöníteni. Az egyik az Eriksontól (1968) származó személyes identitás, melynek tárgyköre az énnel az állandó változások ellenére megélt folytonosságának és stabilitásának a vizsgálata. A másik aspektus a társas vagy szociális identitás (Tajfel & Turner, 1978), amely az egyén csoportazonosulásaival foglalkozik (László, 1999). A különböző aspektusok egymástól jól elkülönülnek, és bár nem tagadják a személyes és a társas identitás összefüggéseit, azonban a vizsgálódásuk során vagy csak intra, vagy csak az interperszonális és csoportközi dinamikákkal foglalkoznak, a kettő szintézisének igénye nélkül. A következőben ezek az eltérő identitáselméletek kerülnek bemutatásra fókuszálva a konceptuális különbségekre illetve hasonlóságokra. Először külön tárgyalom a személyes majd a szociális identitást, majd azok a megközelítések kerülnek bemutatásra, melyek rendszerben gondolkodva szintetizálják az identitás eltérő aspektusait.

Személyes identitás

A személyes identitás, azaz az önazonosság kérdése már az ókorban is foglalkoztatta a gondolkodókat. Ezzel kapcsolatban talán a legmarkánsabb kérdések az időben létezés folyamatosságának kérdése, valamint az egyedi, egyszeri és megismételhetetlen létezés kérdése, melyek egymásnak ellentmondó argumentációkként foghatóak fel. Ricoeur (1990) idem- és ipse identitás fogalmi differenciációja mutat rá erre a kettősségre: az idem-identitásra (ami idő és térbeni azonosságot jelöl), azaz az identitás *diakronikus* jelentésére (Beller & Leerssen, 2001) és az ipse-identitásra (a self egyediségére) azaz az identitás *szinkronikus* jelentésére. A két aspektus egymással kiegészítve teremti meg azt az egyedi énelményt, ami a folyamatos tér-idő változások ellenére egységes, állandó és szubjektív. Fontos kérdés azonban továbbra is, hogy mi is pontosan ez az énelmény, mi a *tartalom* maga (Erős, 2001)?

Arisztotelész a pszichét a tudás befogadásának képességével azonosította, tehát magát a tudatot azonosította a létezés esszenciájával: az ember egy olyan lény (zóon) mely logosszal, azaz gondolkodással rendelkezik (Arisztotelész, ford. Szabó, 1984). A tudatnak, mint az emberi létezés alapjának ideája jelenik meg a racionalista és empirista hagyományban is. Annak ellenére, hogy számos ponton egymással ellentétes álláspontokat képviselő filozófiai irányzatokról van szó (test vs. lélek kapcsolata, nativizmus vs. tabula rasa, dedukció vs. indukción), abban megegyeznek, hogy az énnel kapcsolatos vizsgálódás a tudatra és az azzal kapcsolatos jelenségekre – mint emlékezet, érzet, tapasztalat-irányul (Pléh, 2010). Ezzel az elgondolással szakít a fenomenológiából kibontakozó egzisztencializmus, mely a tudattal szemben az *egzisztenciát* állítja a pszichével kapcsolatos vizsgálódásának középpontjában. Egzisztencia alatt a szubjektumnak azon elidegeníthetetlen szabadságát érti, melyen keresztül megteremti önmagát. A tudat egybeesik a szabadság fogalmával: ott lehetséges csak a létezés, ahol teljes a szabadság. Ennek következménye, hogy az ember teljes mértékben felelős minden tettéért, mivel azokat teljes szabadságának birtokában, szabad választásai, döntései mentén cselekszi. Sartre (2006) szerint a létezés önmaga is egy választásnak feleltethető meg, mely választás az egyénnek az önmagához való viszonyában nyilvánul meg. Sarte szerint nincs egy eleve adott emberi lényeg, hanem az ember az egyes helyzetekben meghozott döntései alapján építi, hozza létre önmagát. Az egzisztencialista énfilozófia ezen elgondolása közel áll a személyes identitással kapcsolatos pszichológiai elméletekhez, melyek a létezés célját, az identitás esszenciáját a választások által determinált önmegvalósításban határozzák meg.

Erikson pszichoszociális fejlődés elmélete

A személyes identitással kapcsolatos koncepciók kulcsfigurája Erikson (1968, 2002) aki a hangsúlyt az én szervezettségére, folytonosságára, és a külső-belső egyensúlyra helyezi. Pszichoanalitikus indíttatású elméletével elsőként vezette be az életciklus-szemléletet, miszerint a személyiség fejlődése egy egész életen átívelő, dinamikus folyamat, mely során a pszichikus és a szociális egymással összefonódva haladnak (László, 1999). Elfogadja a freudi tudattalan koncepcióját, azonban elméletében sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a tudatos működésre. Integrálja, illetve tovább gondolja az ösztönelméletet mely értelmében a társadalom az ösztönökre alapozva építi ki azt a kultúrát, melybe belépve az egyén olyan eszközöket, mintázatokot kap, amik segítik őt a személyes fejlődésében. Freuddal ellentétben úgy gondolja, a fejlődés nem zárul le a serdülőkorral, hanem az egész életen átívelő folyamat. Ennek a folyamatnak a célja az önazonosság, azaz az identitás megtalálása, a folyamat mozgatórugója pedig az intrapszichikus a szociális tényezők kölcsönhatásából fakadó konfliktus. Az életciklust nyolc, egymásra épülő szakaszra osztja, valamint bevezeti a pszichoszociális krízis fogalmát, mely a különböző életszakaszokat elválasztja egymástól. Ez egyfajta fordulópont, mivel a krízis adekvát megoldása egy következő életszakaszba vezet át az egyént, ami egyben egy új, magasabb rendű pszichológiai minőség elérését jelenti. A felosztás az adott korban megjelenő krízisek és az adott korban elérendő értékek mentén történik.

Az első négy korszak a születéstől a gyermekkorig tart, az ötödik a legfontosabb szakasz, a serdülőkor, míg az utolsó három szakasz a felnőttkort foglalja magába. A szakaszhatárok kor intervallumokhoz köthetőek, mivel az egyes személyek eltérő ritmusban fejlődnek, ahogy a társadalmi tényezők is változók és a társadalmi.

Az első szakasz az *ősbizalom* vagy *bizalmatlanság* szakasza, ami a születéstől két éves korig tart. Ebben a korban az első évek tapasztalatai alapján, ki kell alakulni a gyermekekben a bizalomnak a szociális környezet iránt, melyet ebben az időben az elsődleges gondozók jelentenek. Ebben a szakaszban alapozódik meg a későbbiekben is egyénre jellemző hozzáállás a társas környezet felé, ami csak nehezen változtatható. Az ősbizalom az anyai szeretetből fakadó kora gyermekkori biztonságérzetet jelenti. Az anya a megbízható és elvárt külső jelenségekből belső biztonsággá válik. A krízishelyzetet a bizalom kialakulása, illetve ki nem alakulása jelenti, ami a felnőtt gondoskodásának függvénye. Amennyiben a szülő vagy gondozó mindig megjelenik, ahányszor a gyermeknek szüksége van rá, amikor az éhes, fájdalmai vannak, vagy fél, akkor a gyermekben kialakul a bizalom, későbbi élete folyamán nyitottabb lesz, megbízik környezetében. Ezzel ellentétes esetben, ha a gyermek szükségleteinek kielégítése akadályozott, vagy nem akkor

elégítik ki, amikor igazán szüksége van rá, nem alakul ki az ősbizalom, és az ebből adódó bizonytalanság a későbbi kötődési mintázatok jellemzője lesz. Erikson szerint a fejlődés szempontjából nem az a legoptimálisabb, ha a gyermek minden igénye tökéletesen van kielégítve, hanem szükséges, hogy a krízis negatív pontjait is megtapasztalja ahhoz, hogy a kompetenciaérzés, és az én-konceptió megjelenhessen. A szakasz mottója: „Az vagyok, amiben reménykedem, s amilyen reményt nyújtok”.

A következő szakasz az *autonómia* vagy a *szégyen és kétely* stádiuma, mely kettő és három éves kor közé tehető. Ebben a szakaszban alakul ki az akaratlagos szabályozás, a saját test feletti uralom, és megjelenik a környezet iránti kíváncsiság. A gyermekek ebben az életkorban tanulják meg felismerni és gyakorolni akaraterejüket, önkontrolljukat, vagyis felismerik, hogy ők is ágensek, azaz képesek *hatni*. Ezzel a felismeréssel nem csak „hatalmat” nyernek, hanem egyben a bizonytalanság élményével is megismerkednek olyan helyzeteken keresztül, amikor bár törekednek rá, de mégsem képesek hatni, és az önállóságot gyakorolni. Az önállóság minősége a szülői magatartástól függ, a túl merev, vagy korai és erős külső kontroll esetén az önállóság nem tud kialakulni. Az önállóság akadályoztatása, illetve a kompetencia gyakorlásának kudarca a megszégyenülés élményével jár együtt. Az ismétlődő megszégyenülésnek számos, rövid és hosszútávú pszichológiai következménye lehet. Az egyik, már ebben a fejlődési szakaszban megmutatózó tünet, amikor a gyermek elidegenedik a saját testétől, és kényszeres cselekvésekbe menekül. Hosszútávú következménye a krízis feloldatlanságának a megszégyenülés élményéből fakadó konstans szorongás, mely nagyon változatos módon manifesztálódik tünetekben. A szakasz mottója: „Az vagyok, amit szabadon akarhatok”.

A harmadik szakasz az óvodáskorra, azaz három és hat éves kor közé tehető. Ez a *kezdeményezés és büntudat* stádiuma. A hangsúly ebben az életszakaszban a környezetről való folyamatos leváláson és függetlenedésén, illetve a kezdeményezőképeség kibontakozásán van. A gyerek világát a tapasztalás vágya és az önálló akciók kezdeményezése vezérlik. Ha a kezdeményező törekvések nem ütköznek akadályokba, és biztosítva van az önállóság lehetősége, akkor a későbbiek folyamán a gyermek kezdeményezővé válik, kreatív lesz, képes lesz örülni teljesítményének. A túlzott kontroll, a folyamatos fegyelmezés, a helyzetekbe való belemenés akadályozása a büntudat, a szorongás és az önmagával szembeni bizonytalanság kialakuláshoz vezet. A szakasz mottója: „Az vagyok, aminek el tudom képzelni magam”.

A negyedik szakasz megközelítőleg hattól tizenegy éves korig tart, ez a *teljesítmény vagy kisebbségi szakasza*. Ebben a szakaszban kerül a gyermek iskolába, és a szülőkről való leválás még erőteljesebb, mint az előző szakaszokban. A játékot felváltja a szisztematikus tanulás, és

hangsúlyossá válik a minősítés. Egyrészt azért, mert az iskola teljesítménycentrikus intézmény, másrészt azért, mert egyre nagyobb teret nyer a kortársak közti állandó versengés. A gyermek énképét az elsődleges gondozók és elsődleges társas környezetén kívül már az iskolai teljesítmény is formálja, sőt, az elsődleges környezet elismerése is ennek a függvényévé válik. Ez elvárásoknak való megfelelés kudarca, az elismerések hiányából fakadó sikertelenség lelkiismeretfurdaláshoz vezet, illetve megjelenik a kisebbségi érzés élménye. A szakasz mottója: „Az vagyok, amit működtetni tudok”.

Az ötödik szakasz - a serdülőkor -, az *identitás* alakulása szempontjából ez a legfontosabb szakasz. Ebben a stádiumban a gyerekkori azonosulások megkérdőjeleződnek. Ahhoz, hogy szilárd, biztos identitás alakulhasson ki, serdülőkorban egyrészt integrálni kell a korábbi pszichoszociális fázisokból származó énfogalmakat, másrészt összhangba kell hozni ezt a külvilág felől érkező viszonyulásokkal, elvárásokkal, így az identitás egyfajta személyes és társas énmeghatározás elegyeként alakul ki (Carver & Scheier, 2003). Az énfogalmak szerepeknek feleltethetőek meg, tehát egyfajta szerepintegrációról beszélhetünk, így ha a személyes identitás megszilárdulása nehézségekbe ütközik, ez egyfajta szerepkonfúzióhoz vezet. A társas környezet részéről érkező visszajelzések még kiemeltebb a jelentősége, mint az előző szakaszokban. A szakaszban megválaszolendő fő kérdés: Ki vagyok én? Hol a helyem a világban?

A hatodik szakasz az *intimitás* vagy *izoláció*, húsztól negyven éves korig tart, az ifjúkor és a fiatal felnőttkor időszaka. A Freud elmélet párhuzamai mentén értelmezve ez az érett genitalitás szakasza. Ebben a stádiumban válik igazán hangsúlyossá a felnőtt intimitás iránti igény. Az egyén kialakítja saját személyes társas terét, amelybe minden társas kapcsolata (az intim párkapcsolata(i), mind a baráti társasága, munkaközössége) beletartozik. Amennyiben ezt nem sikerül megvalósítania, izolálódik, és ez az izoláció tartós állapottá is válhat, mely mint egy karakterpáncél, az egyénhez tartozó..... A szakasz mottója: „Az vagyok, akit szerettek.”

A hetedik szakasz a *generativitásnak* vagy a *stagnálásnak* a stádiuma, negyven éves kortól hatvan éves korig tart megközelítőleg. Ennek a szakasznak a feladata az alkotóképesség kibontakozása, és a változástól való félelem leküzdése. Ha az egyén nem tudja megtalálni azt, amiben kibontakoztathatja magát, vagy nem mer változtatni ahhoz, hogy kibontakoztathassa magát, akkor elégedetlenséget él át saját magával szemben. Ez a szakasz a Maslow féle önmegvalósításnak feleltethető meg, mely szükséglet kielégítetlensége szorongáshoz, deprimációhoz vezet.

Az utolsó szakasz hatvan éves kor után zajlik, ez az *énintegritás* vagy *kétségbeesés* stádiuma. Az egyén összegezi és elbírálja egyszeri és megismételhetetlen életútját. Amennyiben képes az elégedettség és az elfogadás átélésére, képes lesz úgy átélni a személyiséget, mint egységes egészt. Ez az *énintegritás* érzése, mely Erikson szerint ahhoz szükséges, hogy az egyén szembe tudjon nézni a halállal. Amennyiben az *énintegritás* átélése falakba ütközik, illetve ez az élmény kiegészül azzal, hogy változtatásokra már nincs lehetőség, az a kétségbeesés és a halálfélelem élményéhez vezet. A szakasz mottója: „Az vagyok, ami belőlem fennmarad” (Erikson, 2002).

Erikson szerint a fejlődés során minden korábban átélt periódus hozzájárul a teljes személyiség kialakításához, vagyis egész életünkben jelen van. Az egyes szakaszokban felmerülő konfliktusok a maguk kitüntetett szakaszában a legfontosabbak, de nem zárulnak le teljesen, lappangó formában egész életünket végig kísérik. Ez az *epigenetikus elv*, ami egyrészt azt jelenti, hogy egy adott krízissel való találkozásunkkor magunkkal hozzuk az összes előző szakasz kimenetelét, másrészt azt, hogy ha egy szakasz fő krízisét megoldjuk, ezzel egy időben megoldásokat találunk a később következő válságokra is. Erikson epigenetikus elve szerint a krízisek nem oldhatók meg egyszer s mindenkorra, mert egy konfliktus megoldása új és új formában visszaköszön későbbi életünkbe, ugyanakkor ez biztosítja az énazonosság folytonosságának élményét is (Erikson, 2002).

Az Erikson-i elmélet kritikája

Erikson és a pszichoszociális fejlődéselmélet jelentősége vitathatatlan. Azzal hogy kitágította a fejlődés fogalmát, és egy egész életen át tartó folyamatként határozta meg, teljesen új megvilágításba helyezte a fejlődésről alkotott képet, ami a mai napig meghatározó szemléletként van jelen (Stephen, Fraser, and Marcia, 1992; Schwartz, 2001; Waterman, 1999). Korszakalkotó jelentősége ellenére mégis Erikson kritikusai azt mondják, hogy az elmélet erőteljesen magában hordozza azokat a történelmi-társadalmi sajátosságokat amiben Erikson élt (Sorell, Montgomery, 2001; Sneed, Schwartz, Cross, 2006), ami miatt az elméletben leírt ideális self-fejlődés a diverz társadalmi kontextusok mentén megkérdőjeleződik. Erikson Németországban született és nevelkedett, azonban az 1950-es években elhagyta Európát és az Egyesült Államokban folytatta munkáját. A pszichoszociális-fejlődéselméletet már ott dolgozta ki. Munkásságára kétségtelenül nagy hatással voltak azok a személyes tapasztalatok, melyek az életútját végig kísérték, kritikusai ezt is tartják azt is tartják róla, hogy elmélete valójában saját identitás válságainak az elaborációja, mely során olyan, az európai lét-tapasztalataiból merített kérdéseket boncolgat, mint a személy szabadsága, alávetettsége, és a túlélés problematikája. Ugyan az elmélet az identitáskonstruálódás folyamatában nagy szerepet szán a külső

tényezőknél, azaz a kultúrának és a szociális környezetnek, mégis erősen *individualista* és *normatív* (Erős, 2016). Individualista, mivel az identitáskrizisek megoldását, és az önmegvalósítást minden egyén számára eleve adott lehetőségként értelmezi, és ezért egyéni választások sorozataként fogja fel. Ez a szabad választás az Eriksoni elméletben egybeesik az élet értelmével, azt feltételezve, hogy *választására mindenki jogosult*. Ennek értelmében szinte teljesen megkérdőjeleződnek azok, az egyénen kívül álló társadalmi és hatalmi viszonyrendszerekbe ágyazódó tényezők, melyek a létezés és a választások szabadságát korlátozzák, és az élet alakulásáért való felelősséget teljes mértékben az individuumra helyezi (Sorell; Montgomery, 2001). Az elmélete továbbá normatív, aminek a kritikája egybecseng az individualista kritikával. Az elmélet szerint a fejlődés egy olyan, az egész életen át tartó, egyirányú és univerzális folyamat, melynek csak egyetlen optimális lezajlási módja lehetséges. Amennyiben az identitáskrizisek nem az optimálisnak megfelelően folynak le, akkor ez az egész életminőséget meghatározó negatív következményeket implikálva mintegy predesztinálja az egyént az identitásválságra, az én-integritás élményétől való megfosztottságra. Az „optimális fejlődés” kritériumai az Eriksoni elméletben azonban kizárólagosak, az egészséges, fehér középm(kor)osztálybeli férfiak privilégiumai által definiáltak, és egyáltalán nem reflektálnak a normativitás diverzitására, annak kontextuális jellegére (Sorell, Montgomery, 2001; Erős, 2016). Ezáltal az elmélet túlságosan korlátozó az osztálytársadalmat illetően, nem reflektál a társadalmi töredezettségre. Mind az individualista mind a normatív kritika konklúziójaként az fogalmazható meg, hogy bár Erikson belefoglalta az elméletébe a társadalmi kontextus szerepét, mégis az elmélete nem elég érzékeny a kontextuális diverzitásra. Bár hangsúlyozza az identitás folyamatok társas jellegét, (pl. pszeudospecializáció fogalma, 1968) mégis az Én-t független, belső, előre adott tényezőként fogja fel, ami a külvilágtól függetlenül létező entitás (Stachel, 2007).

A személyes identitással és a normalitással, illetve a szabad választással kapcsolatos kritikai megközelítések a XX. század második felében még inkább felerősödtek, mivel megszűntek, ill. fellazultak azok a kapcsolatok, amelyek az embereket, mint személyeket, és mint testeket a társadalmi intézményekkel, rendszerekkel kötötték össze olyan eljárások, rítusok, hagyományok segítségével, melyek lehetővé tették a társadalmi szerepek, és pozíciók folyamatos reprodukcióját. Ennek következményeként egy stabil, személyes identitás kialakítása, és fenntartása a modernkori ember számára alapvető problémává vagy lehetőséggé vált, hiszen egy félkész, előre beprogramozott lehetőség helyett, az egyfajta szabad választássá alakult át (Erős, 2016). Ez a szabad választás ugyanakkor mindig illuzórikus, hiszen egyrészt a választásnak a kényszerűsége megkérdőjelezi magát a szabadságot, másrészt a társadalmon belüli hatalmi viszonyrendszerek és a domináns reprezentációk lekorlátozzák az identitásválasztás szabadságát.

Erre reflektál a szociális identitás elmélet, mely az identitás kapcsán a hangsúlyt a társadalmi környezetre és a csoport-hovatartozásra teszi.

A szociális identitás

A szociális identitás elmélet

Az identitás szociális megközelítése szerint az emberek társasan strukturált rendszerekben élnek, dolgoznak, cseleksznek, melyben mind az észlelés és a kogníció, csoportalapú folyamatok által meghatározott, és ez a típusú valóság pszichológiai következményekkel jár együtt. A megközelítés kulcsfigurája Henri Tajfel, aki az 1970-80-as években kidolgozta a szociális identitás elméletet. Tajfel 1919-ben született Lengyelországban, zsidó családban. A numerus clausus miatt, - ami a zsidókat kizárta a felsőoktatásból- elhagyta Lengyelországot, és a párizsi Sorbonne Egyetem kémia szakán kezdte meg tanulmányait. A második világháborúban jelentkezett a francia hadseregbe, egy évvel később német hadifogságba került. Ebben a helyzetben Tajfel bár nem tagadta lengyel zsidó származását, de elhallgatta, és franciának vallotta magát, így élve túl a hadifogságot, melyből hazatérve szembesült a ténnyel, hogy családjának és barátainak nagy része nem élte túl a háborút és a Holocaustot. Ezek az élmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Tajfel fő kutatási területe a csoportok közti viszonyrendszer, az előítélet és az identitás lett. A második világháborús események kapcsán sokan keresték arra a kérdésre a választ, hogy miként váltak tömegek más tömegek áldozataivá? A pszichológia és a kutatók nagy része a személyiség különböző sajátosságaiban látták a magyarázatot a jelenségre, mint pl. az autoriter személyiség (Adorno, 1950). Tajfel ezeket a magyarázatokat nem találta kielégítőnek figyelembe véve azt a tényt, hogy a Holocaust nem néhány torz személyiségű ember kizárólagos felelőssége; nem történhetett volna meg a - nem csak német - tömegek támogatása nélkül. Ezért Tajfel az előítélet és az előítélet indukálta csoportközi viszonyok háttérében a személyiségből, avagy az individuumból fakadó magyarázatok helyett olyan általánosabb kognitív folyamatokat feltételezett, mint a kategorizáció, így ebbe az irányba kezdett el vizsgálatokat végezni (Tajfel, 1969). Korai kutatási eredményeinek konklúziójaként azt állapította meg, hogy az ítéletalkotást nagyban befolyásolja, hogy adott ingert milyen kategóriába tartozónak érzékelünk: különböző kategóriatagság észlelése különböző ítéletalkotást von maga után. Ez a jelenség semleges ingereknél (pl. egy vonal) is megfigyelhető, de még inkább érvényesül, amikor társas térben jelenlévő, funkcionális ingerekről (pl. pénz) van szó. Tajfel ezeknek a kísérleteknek a konklúziójaként azt fogalmazta meg, hogy az előítélet háttérében egy általános kognitív működésmód áll, mely pozíció egyben azt is jelenti, hogy az előítélet a mindennapi élet része, előítéletei mindenkinek vannak.

A második fontos kísérletsorozata a csoporttal való azonosulással, és a csoportazonosulással járó csoportközi viszonyokkal foglalkozott. Ezek közül a legfontosabb vizsgálat a minimál csoport paradigma (1971) néven vált ismertté. Ebben a kísérletben Tajfel arra a kérdésre kereste a választ, hogy mi a minimális feltétele annak, hogy az egyén egy csoportba tartozónak érezze magát, illetve a csoporttagság észlelése milyen következményekkel jár a csoportközi viszonyokra vonatkozóan. A kísérletben a résztvevő egyének ad-hoc módon lettek csoportokba beosztva, úgy hogy a csoport többi tagjáról nem tudtak semmit, nem találkoztak velük, és jövőbeni találkozás sem volt kilátásban. Ezek után érméket kellett elosztaniuk saját maguk, és egy fizikailag nem jelenlévő másik fél között, akiről annyi információval rendelkeztek csak, hogy az illető a másik csoport tagja. A vizsgálat eredményei szerint a vizsgálati személyek leginkább arra törekedtek, hogy maximálják a saját és a másik csoport közti különbséget, tehát az elsődleges stratégiai szempont nem az volt, hogy minél több érmehez jussanak, hanem hogy a másik csoporttaghoz *képest* kapjanak annnyival több érmet, amennyivel csak lehetséges többet kapni. Ezt nevezzük ingroup favoritizmusnak, mely a csoportközi dinamikák egyik alap mozgatórugója. Tajfel vizsgálatának tehát a tanulsága, (1) hogy a legkisebb megkülönböztetés is elegendő ahhoz, hogy magunkat egy kategória tagjaként észleljük, illetve (2) hogy a csoporttagság észlelése együtt jár a másik csoporttól való megkülönböztetés igényével. A vázolt kísérletsorozatok eredményeire alapozva alkotta meg Tajfel tanítványával, Turnerrel közösen a szociális identitáselméletet, mely szerint az egyének nem csak másokat, hanem saját magukat is kategorizálják, és saját magukat különböző kategória tagságuk - ha úgy tetszik csoporttagságaik - mentén értelmezik. Ez az úgynevezett C.I.C (Tajfel et al. 1971; Tajfel, 1981, 1982) modell, azaz kategorizáció (categorization), identifikáció (identification), és társas összehasonlítás (comparison) egymásra épülő hármasa, mely folyamatnak az eredménye a folyamatosan konstruálódó szociális identitás.

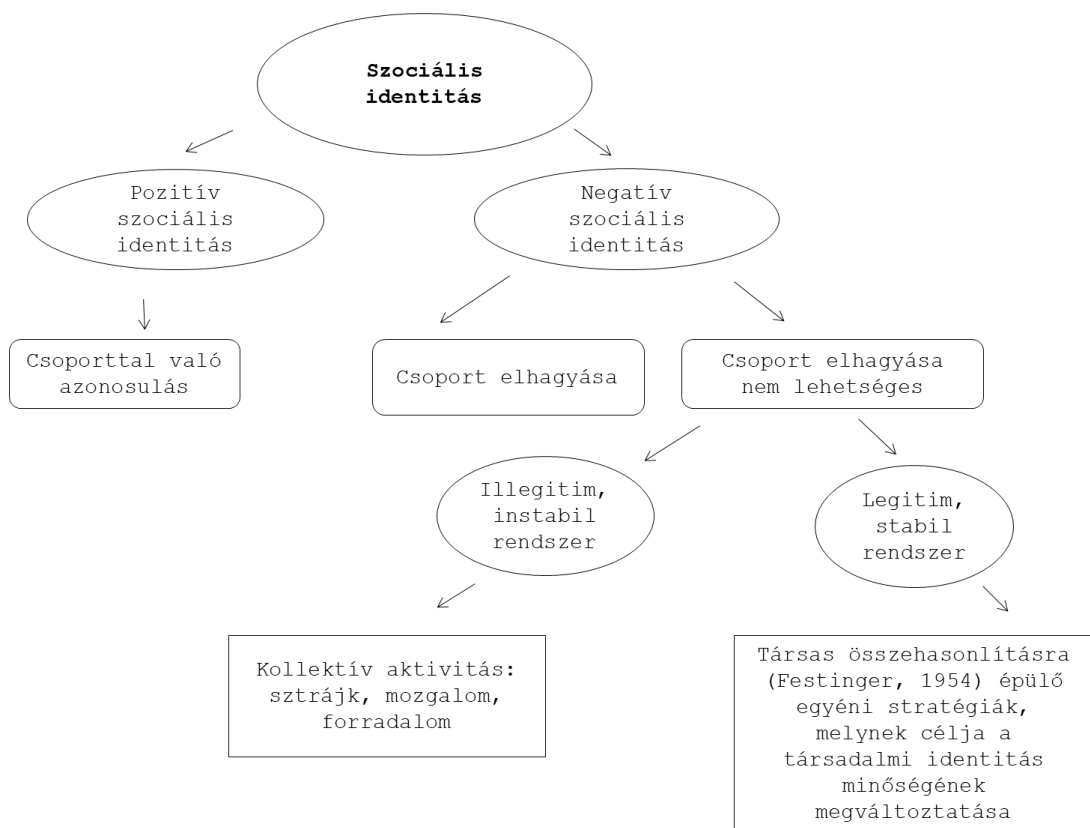
A csoporttagságban egyszerre van definiálva a csoporttagság tartalma (kik vagyunk), és minősége (pozitív vagy negatív-e az adott csoporttagság). Az identitásnak két szabályozó folyamata van; (1) a disztinktivitásra és (2) a pozitív identitás fenntartására való törekvés. Az egyének olyan csoporttagságok fenntartására törekednek, melyek mentén (1) megkülönböztethetik, még hozzá (2) pozitívan különböztetik meg saját magukat másoktól; tehát az adott csoporttagság pozitívan járul hozzá az önértékelésükhöz. A C.I.C. modell illetve az identitás szabályozó folyamatok továbbgondolása és integrációja a SIT (1982), mely leírja azt a négy mechanizmust melyek az önmeghatározás komplex, többszintű folyamatát magyarázzák. Ezek a társadalmi kategorizáció, szociális identitás, társadalmi összehasonlítás, és a pszichológiai értelemben vett csoportmegkülönböztetés (Hogg et al., 2004).

A *társadalmi kategorizáció* egy szubjektív folyamat, mely során az egyén egy, az aktuális társadalmi értékrendet tükröző kategóriarendszer alapján csoportosítja és értelmezi a társadalomban lévő tárgyakat és eseményeket. A folyamat szubjektív, mivel a kategóriarendszer az identitás aktuális tartalmainak a függvényében dinamikusan változik térben és időben, és ennek megfelelően mindig az egyén számára éppen releváns csoportok kerülnek megkülönböztetésre, azonban nem választható el a társadalmi kontextustól, melyben az egyén létezik, és kategorizál.

Az önmeghatározás folyamatának második fontos mozzanata a *társadalmi azonosságtudat*, mely az egyén azon tudásával kapcsolatban keletkezik, hogy egy érzelmileg is minősített társadalmi csoport tagja, tehát ez az, ami meghatározza az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyét. A társadalom által felkínált kategóriák vonatkozásában ismeri fel/el saját önazonosságát, (vagy éppen nem ismeri el), mely számos következményt von maga után a csoport-hovatartozás tekintetében. Az egyén akkor tartja fenn a csoporttagságát, ha az azzal együtt járó érzelmi minőség pozitív, ellenkező esetben a csoport elhagyására fog törekedni. Adott csoport érzelmi minősítése és társadalomban elfoglalt helye a külvilágból érkező visszatükröződések mentén konstruálódik, melyet az aktuális társas kontextus határoz meg és tart fenn. Ugyancsak ez a társas kontextus határozza meg, hogy egy egyén adott csoportba tartozónak észleli/észlelheti magát vagy sem. (Például egy ázsiai vonásokkal rendelkező egyén hiába tartja magát európainak, ha a külvilág ázsiaiaként tekint rá.) Ennek megfelelően az egyén szintjén a csoport elhagyásának lehetősége, illetve ellehetlenedése, illetve adott csoport társadalmon belüli helyzetének megváltoztatása is a társas valóság függvénye. Az egyén kétféle módon viszonyulhat ehhez a társas kontextushoz: vagy *instabilnak* és *illegitimnek* ítéli meg azt, vagy *stabilnak* és *legitimnek*. Abban az esetben, ha az egyén a társadalmi rendszert illegitimként és instabilként éli meg, Tajfel *kognitív alternatívákról* (1986) beszél. Ezek olyan, a csoport társadalmon belüli helyzetének megváltoztatására irányuló stratégiák, melyek a *társas versengés* különböző formáiban nyilvánulnak meg, mint a sztrájkok, forradalmak, tömeges megmozdulások, különböző társadalmi aktivitások. Ezzel szemben mikor a társas kontextus *stabilként* és *legitimként* észlelt, akkor indirekt stratégiák kerülnek előtérbe, melyek a specifikus, a *társadalmi összehasonlításra* épülő taktikákat foglalják magukba mint új csoportokkal való összehasonlítások - új összehasonlítási dimenziók keresése, illetve a régiéik átértékelése, tartalmi minőségének megváltoztatása (Serdült, 2015).

Fontos kiemelni, hogy a csoport csak más csoportok vonatkozásában létezhet, önmagát más csoportok viszonylatában definiálja a társadalmi kategorizáció és a társas összehasonlítás révén, ezért átértékelésének csak más csoportokkal való összehasonlítás függvényében van értelme, tehát a szociális összehasonlítás köti össze egymással a szociális kategorizációt és a szociális

azonosságtudatot. Ez Festinger (1954) társas összehasonlítás elméletére reflektál, mely szerint alapvető késztetése az embernek, hogy véleményeit, és képességeit értékelje, s ha ez objektíven nem lehetséges, akkor folyomodik a társas összehasonlítás eszközéhez, és veti össze saját magát másokkal. Tajfel kritikájában azonban rámutat arra, hogy a társas összehasonlítás mechanizmusa nem objektív okok hiányában érvényesülő stratégia, mivel objektív ismérvek nem léteznek. Csak domináns és/vagy konszenzuális ismérvek léteznek, és az egyén *éppen aktuális szempontjából releváns csoportok kerülnek megkülönböztetésre*. Ez a gondolat elvezet minket a kategorizáció funkcionálisan önkényes és konstruált jellegéhez, mely magát az önmeghatározást is konstruktumként fogja fel, és adott kontextuson belül értelmezi. (Tajfel, 1974).

1. ábra: A SIT dinamikája

Self-kategorizáció és szociális identitás elmélet viszonya

Sokan a szociális identitás elméletet egy kategorizáción alapuló, általános kognitív megközelítésként tartják számon, holott maga az elmélet a kontextus szerepének hangsúlyozásával pont hogy az *általánosíthatóságot* kérdőjelezi meg; helyette a *bejósolhatóság* jelentőségét hangsúlyozza. Azzal, hogy megfogalmazza, hogy a csoporthovatartozás tudata hatással van az egyén szelf-konceptiójára és viselkedésére, azt is megfogalmazza, hogy a csoportidentitás és dinamikák vizsgálatával válnak *bejósolhatóvá* a társadalmi térben történő

folyamatok. Tajfel megközelítésében a társas viselkedés egy interperszonális és csoportközi kontinuum között mozog. A pusztán interperszonális viselkedés tisztán a személyiség által meghatározott és csak két személy között jöhet létre, míg a pusztán csoportközi helyzet kizárólag a csoporttagságból fakadó sajátosságok által meghatározott. Ez a két szélsőséges állapot a tajfeli értelmezés szerint csak hipotetikus, a valós társas térben nem tapasztalunk ilyet, hanem a viselkedés a két végpont közt dinamikusan mozogva, folyamatosan változik (Tajfel, 1981).

Itt fontos megemlíteni, hogy a szociális identitás egy elméleti megközelítés, amely a szociális identitáselméleten kívül a Turner (1979) nevéhez fűződő szelf-kategorizációs elméletet is magába foglalja. A szelf-kategorizációs elmélet a szociális identitás elmélettel szemben számol a tisztán „Én” és „Mi” helyzetekkel, melyeket kategóriaként tart számon, és azokat a kognitív folyamatokat definiálja, melyek meghatározzák, hogy az „Én” vagy a „Mi” kategóriájában gondolkodunk e magunkról. Ezzel szemben a szociális identitás elmélet azokra a strukturális, rendszerszintű (azaz kontextuális) faktorokra fókuszál, amelyek mentén bejósolhatóvá válik, hogy a viselkedés az interperszonális vagy a csoportközi viselkedés végpontja felé mozdul e el, tehát a szelf-kategorizáció statikusságával szemben, egy sokkal inkább fluid, dinamikusan változó rendszerként tekint az identitásra.

IPT – Az identitás folyamat elmélet

Breakwell (1986, 2010), Tajfel tanítványa, a szociális identitás elméletre alapozva dolgozta ki az Identitásfolyamat Elméletet (Identity Process Theory, 1986), mely az identitáskonstrukció és az identitás változás szocio-pszichológiai folyamatait definiálja három sajátosságra fókuszálva: (1) a pozitív identitás feltételeire, (2) az identitásfenyegetettséggel való megküzdésre, (3) illetve az egyének és csoportoknak a szelf-védelemmel kapcsolatos késztetéseire. Az identitás a tartalom és az érték dimenzió mentén értelmeződik. Szabályozó folyamatai - melyek az identitásstruktúra egyensúlyának fenntartásáért felelősek - az asszimiláció és akkomodáció, illetve maga az értékelés folyamata, mely során új identitáselemek épülnek be az identitásba, vagy pedig maga az identitás idomul új identitáselemekhez. Az akkomodáció és asszimiláció hátterében különböző identitás motivációk állnak. A motivációk közül Breakwell négyet különböztetett meg, melyet Vignoles és munkatársai (2002) kiegészítettek még kettővel. Ezek (1) a *kontinuitás*, (2) a *disztingtívitás*, (3) a *szelf-hatékonyosság*, (4) az *önbecslés*, (5) a *valahova tartozás*, és az (6) *értelemkeresés*. 2010-ben Jaspal és Cinnirella mindezt kiegészítette a (7) *pszichológiai koherencia motivációjával*, mely az egyes identitáselemek közti integritás elérésére irányuló törekvés.

Breakwell (1986) az identitással mind intra- interperszonális és csoportközi szinten foglalkozott, egyfajta rendszerszemléletet képviselve. Amellett érvelve, hogy bár az identitás univerzális pszichológiai instanciák által meghatározott, gondolatokon, tetteken keresztül manifesztálódik, melyek a társas közegbe ágyazottak, így csak adott kontextus keretein belül értelmezhetőek. Ha az adott kontextus nem járul hozzá az egyes identitás motivációk kiteljesedéséhez, /beteljesüléséhez, akkor az identitás fenyegetettséget eredményez. Az identitás fenyegetettség mind intra, mind interperszonális és csoportközi szinteken diszharmóniát teremt. Ilyenkor az identitás szabályozó folyamatok és motivációk arra irányulnak, hogy ezt a diszharmóniát resztorálják, mely resztoráció különböző megküzdési mechanizmusokon keresztül történik. A fenyegetett identitásról és a megküzdési stratégiákról a következő alponban bővebben lesz szó, azonban már itt fontos volt említés szintjén beemlíteni a diskurzusba, mivel Breakwell az identitás láthatóságát az identitás fenyegetettségéhez köti. Úgy fogalmaz, hogy az identitást akkor tudjuk vizsgálni, amikor az fenyegetve van, egyébként nem megragadható; diffúz módon tapasztaljuk, és csak közvetett módon hozzáférhető. Ott, ahol a társadalmi vagy közösségi diskurzusban az identitás tartalmakkal kapcsolatos feszültségek, ellentmondások jelennek meg, ott válik tapasztalhatóvá és értelmezhetővé az identitás a fenyegetettség észlelésén keresztül, mely fenyegetettség ily módon - akár csak az identitás - a társadalmi diskurzusokba és viszonyrendszerekbe ágyazott, azaz kontextuális jellegű.

A fenyegetett identitás

A fenyegetett identitás tehát különböző identitáskomponensek ütközéséből fakadó konfliktus, mely intrapszichikus, interperszonális és csoportközi szinten is manifesztálódik.

Fenyegetések

A fenyegetések, melyek következtében az identitásfolyamatok és az identitást szabályozó folyamatok konzisztenciája megszűnik, többféleképp is csoportosíthatók. Egyrészt lehetnek külső és belső eredetűek, így a fenyegetett identitás esetében is individuális és szociális aspektusról beszélhetünk. Az észlelésnek, ennek függvényében, van egy internális aspektusa, mely a fenyegetés szubjektív megélésére vonatkozik, továbbá egy externális aspektusa, amelynek tárgyilagos értelmezése a másik jelzéseinek detektálásán alapszik, tehát egyfajta közös konszenzuson alapuló egységes kódrendszert feltételez, amelyet az uralkodó, domináns reprezentációk közvetítenek.

A fenyegetések individuális és szociális dimenziója tehát itt sem választható el egymástól, hiszen a kívülről érkező konkrét fenyegetések a tapasztalás folyamán belsővé válnak, és a későbbiekben

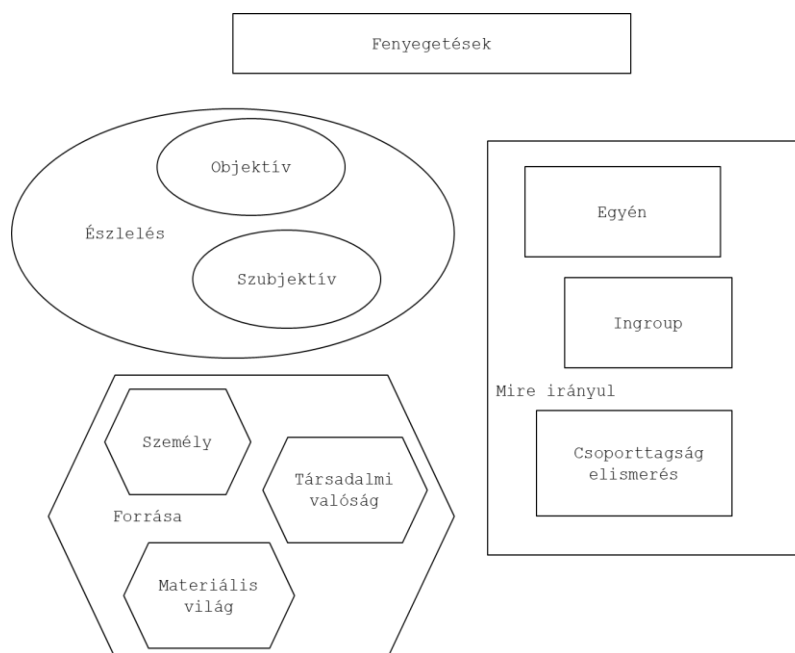
a fenyegetés konkrét jelenléte nélkül is meghatározzák az identitás dinamikáját, az egyéni viselkedést és a csoportközi viszonyokat. Erre példa az áldozati identitás (Bart-Tal és mts., 2009; László, 2012,) mely esetében a fenyegetés gyakran történelmi események rekonstrukciójába ágyazódik, tehát szimbolikusan van jelen. Ez a szimbolikus, szubjektív szinten észlelt fenyegetés domináns értelmezési keretek mentén adódik át a csoport tagjai között, és az objektív fenyegetettséghez hasonlóan az identitás fenyegetettségét eredményezi. A másik, ezzel ellentétes helyzet, amikor objektív szinten jelen van a fenyegetés, azonban azt az egyén szubjektív szinten nem észleli és ignorálja, és az egyén nem tartja saját magára vonatkozóknak. Az objektív fenyegetéssel szembeni ilyen típusú magatartás már egy megküzdési stratégiának minősül, melyről majd bővebben szót ejtünk. Itt fontos kihangsúlyozni annak a jelentőségét, hogy attól, hogy megkülönböztetünk objektív és szubjektív fenyegetettséget, attól még a fenyegetettség ténye nem válhat relativizálhatóvá. A pszichológiai értelmezés, ahhoz hogy magyarázatokat, és beavatkozási eszközöket találjon, fontos, hogy a szubjektív élményként interpretálja a fenyegetettséget, ugyanakkor a szakemberek, kutatók kiemelt felelőssége az is, hogy folyamatosan reflektáljanak azokra a társadalmi mélystruktúrában gyökeredző hatalmi viszonyrendszerekre, amelyek „kitermelik”, és elkendőzik bizonyos csoportok vitathatatlan fenyegetett státuszát. Ezen objektív fenyegetettségekre való reflexió, azok láthatóvá tétele, és a rendszerszintű változások szorgalmazása a szubjektív észlelés interpretációival kart-karba öltve kell, hogy haladjon.

Visszatérve a fenyegetésekre, egy másik felosztás szerint csoportosíthatjuk azokat a célközönsége szempontjából is. Irányulhat csak magára az individuma, vagy a saját csoportra, vagy megkérdőjelezheti az individuum csoport-hovatartozását, azaz ilyenkor az individuum csoport-azonosságtudatára vonatkozó fenyegetésről van szó.

Az individuum irányuló fenyegetés lényege a személy önazonosságának, önismeretének megkérdőjelezése - az egyén által feltételezett tulajdonságainak, képességeinek, kompetenciáinak megkérdőjelezése. A csoport-azonosságtudatra vonatkozó fenyegetések estében az egyént megfosztják a számára pozitív értékeket képviselő csoporthoz való tartozás lehetőségétől, mely ilyen módon veszélyezteti a pozitív önértékelést.

Ezzel szemben az ingroupra vonatkozó fenyegetettség esetében az ellenkező mechanizmus történik: a megbélyegzett közösség tagjaként az egyén is megbélyegződik, mely a csoport elhagyására ösztönözi. A fenyegetések származhatnak magából az egyénből, a szociális környezetből, ill. a materiális világból is, a legnyilvánvalóbb forrás itt is a már sokat emlegetett társas valóság. Ide tartozik strukturális fenyegetés, melyek a társadalmi és hatalmi

viszonyrendszerekbe beágyazott, láthatatlan, és gyakran szubjektíven nem észlelt. A fenyegetés lényege, hogy az alany azt fenyegetésként észlelje, ez azonban csak akkor lehetséges, ha megadja a jogot a „támadójának”, tehát felveszi az alárendelt szerepet, azonosul azzal.

2. ábra: Fenyegetések csoportosításának szempontjai

A fenyegetéssel való megküzdés

A fenyegetések tehát averzív jellegűek, és alapvetően határozzák meg az identitás konstruálódását. Az egyén, ha felismeri identitásának fenyegetett helyzetét, arra fog törekedni, hogy kiküszöbölje azt, és helyreállítsa az elvek és a folyamatok közötti egyensúlyt különböző megküzdési stratégiákon keresztül (coping-stratégiák), melyek kognitív, érzelmi és cselekvési szinten is megmutatkoznak.

Lazarus és Folkman (1984) a coping-stratégiákat két csoportba osztották. Elkülönítették a probléma-, ill. az érzelmi fókuszú megküzdéseket. Emocionális alapú stratégiákhoz elméletük szerint akkor folyamodunk, ha a probléma megoldása kilátástalannak tűnik, nem az egyén irányítása alatt áll, míg problémafókuszú megküzdés érvényesül abban az esetben, ha a helyzeti tényezők értékelése alapján megfelelő a kompetencia az adott probléma megoldására. Ezzel szemben, Breakwell (1986) azt mondja, hogy a coping-mechanizmusok, a fenyegetésekhez hasonlóan, intrapszichikus, interperszonális, és csoportközi szinteken működhetnek.

Intrapszichikus szinten a fenyegetett identitás tudomásul nem vételének, azaz tagadásának, vagy részleges, ill. teljes tudomásulvételének és ennek következtében a kompromisszum keresésének,

ill. a fenyegetés átstrukturálásának különböző taktikai érvényesülhetnek. Az intrapszichikus feldolgozás passzív, az egyénnek a kognitív, ill. érzelmi működését, értékrendszerét érintik, azonban nem nyilvánul meg társadalmi aktivitásban. (Erős, 2001)

Az interperszonális stratégiák ezzel szemben aktív, a személy társas kapcsolatait érintő tevékenységek, mely során az identitás-fenyegetést az egyén valamilyen interperszonális alkufolyamat révén próbálja meg elhárítani. Breakwell négy interperszonális coping-stratégiát különít el, az *izolációt*, a *negativizmust*, a *passing*-ot, és a *bebódolást*. Mindegyik coping mechanizmus rövidtávon akut megoldást jelent a fenyegetettséggel való megküzdésben, azonban hosszútávon olyan járulékos veszteségekkel járnak együtt, amik az alapvető identitásfolyamatok ellehetetlenedését okozzák. Az egyes coping mechanizmusok jellemzésekor minden esetben kitérek az adott mechanizmussal járó veszteségekre is, ezzel hangsúlyozva, hogy az interperszonális megküzdések nem vezetnek messze, a fenyegetettséggel való megküzdésre a valós, érdemi megoldást rendszerszintű, strukturális változások jelentenék.

Az *izoláció* egy passzívnak mondható stratégia, mely során az egyén elszigeteli magát a környezetétől (kvázi önkéntes szegregációba „vonul”), ezáltal minimalizálva a lehetőségét annak, hogy az identitásfenyegetésekkel szembesülnie kelljen. Ez a fajta „struccpolitika” a konfrontálódás minimális lehetőségét is kizárja, és csak átmeneti megoldást nyújt, mivel a stigma által az önértékelésen esett csorba nem lesz kiköszörülve, sőt, a folyamatos elzárkózás ennek jelképévé is válhat. Az egyénnek ugyan nem kell szembesülnie nap, mint nap a fenyegetettséggel, azonban elzárkózásával meggátolja azt, hogy új identitás-struktúrát alakítson ki, és asszimilálja azt.

A *negativizmus* ezzel szemben direkt konfrontálódást jelent a stigmatizációval szemben, és egy stabilabb identitásstruktúrát feltételez. Breakwell definíciója szerint a negativizmus az a lelkiállapot, amikor az ember késztetést érez arra, hogy a külső kényszer, ill. befolyás ellenére cselekedjen, azaz tagadja, negálja azt. Az egyén tehát nem azonosul a stigmával és valamilyen formában kifejezésre juttatja, hogy elutasítja azt. Ez jelenthet egyszerű visszautasítást, ugyanakkor megjelenhet egy antagonisztikus cselekvésben is. Ez az identitást megerősítő mechanizmus, hiszen azzal hogy a személy visszautasítja, ami nem, egyszerre azt is megerősíti, hogy ő micsoda, azaz az énről való tudás ebben az esetben egyenlő a tagadással. A negativizmus fontos az identitásszabályozó alapelvek számára, mivel egyensúlyt teremt köztük. Azzal, hogy negálja a kívülről ráerőszakolt sztereotípiákat és az ebből fakadó elvárásokat, egyszerre védi a pozitív önbecslést, valamint az identitás kontinuitást, hiszen visszautasítja a változtatásra irányuló kényszert. A sikeres negativizmus tehát megerősíti önmagát, azaz megakadályozza,

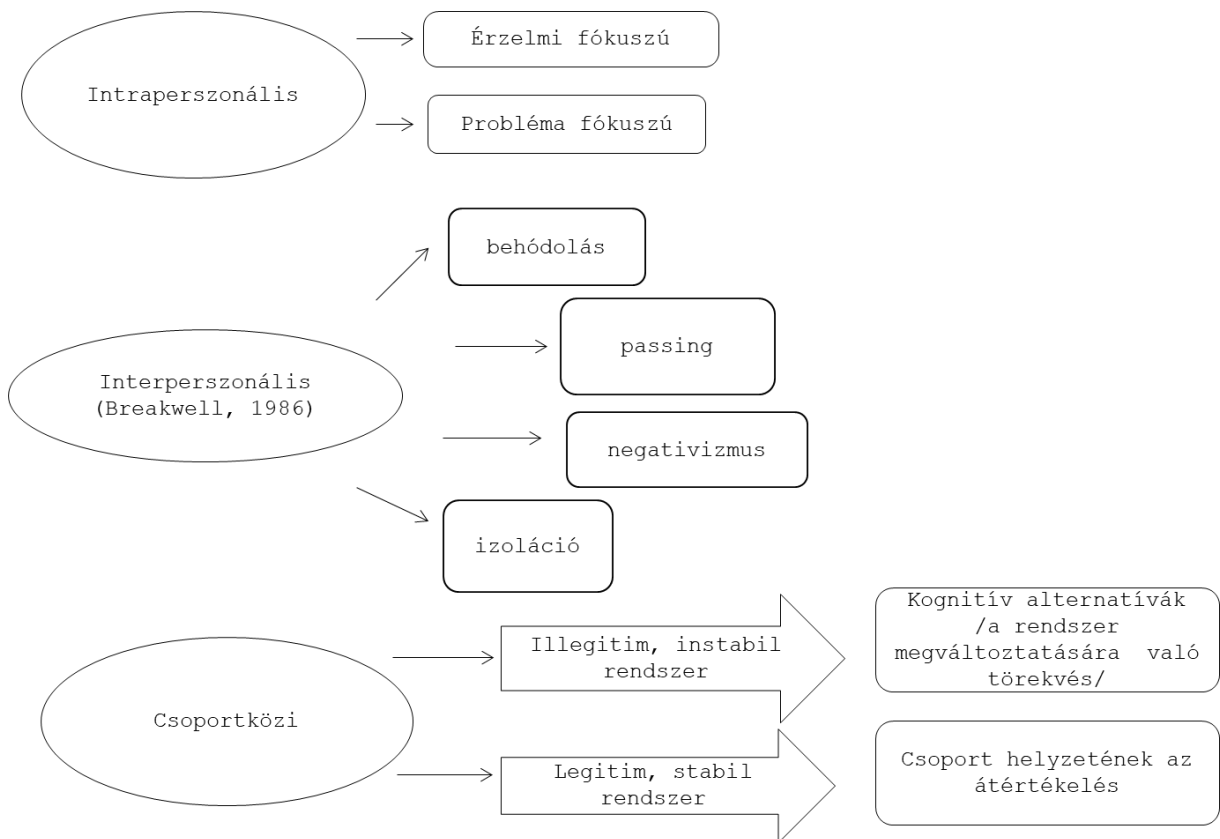
hogyan az egyénre kívülről mások sztereotípiák mentén hatást gyakorolhassanak, és ezzel a személy számára a magabiztosság érzését biztosítja, ill. megalapozza a hitét, hogy nem manipulálható. Ugyanakkor ha ez a stratégia folyamatos, az egyre merevebb ellenállás befagyaszthatja az egyént, megakadályozza azt is, hogy bármilyen változás történjen az identitás tartalmában, tehát ugyanúgy az asszimiláció és akkomodáció ellehetetlenedését jelenti.

A *passing* mint coping-mechanizmus elnevezése elhagyásnak, ill. észrevétlenné válásnak fordítható. A személy a fenyegetésre adott válaszként elhagyja a fenyegető pozíciót, és az identitást fenyegető csoportból átlép egy magasabb presztízsű csoportba. A passing kapcsán két fontos problémáról kell beszélnünk. Az egyik, hogy a másik csoportba való átlépés gyakran a stigma láthatóságának függvénye (bőrszín, név, fizikai megjelenés, etc.). A megbélyegzett személyre, hiába hagyja el a fenyegető csoportot, továbbra és érvényesek maradnak a stigmához kapcsolódó sztereotípiák, előítéletek, így nem tud fenyegetett pozícióján változtatni. A másik nehézség a passing kapcsán az asszimiláció-akkomodáció folyamatán belül jelentkezik, ugyanis a mechanizmus magába foglalja, hogy az egyénnek új identitáselemeket kell a már meglévő identitásába integrálni, melyek konfrontálódhatnak a már meglévőkkel vagy akár a társadalom elvárásaival. A passing mechanizmusa tehát meglehetősen hétköznapi, a társadalom minden tagja él vele valamilyen szinten a pozitív önmegjelenítés és az önbecslés óvása érdekében (vö. Goffman, homlokzat), az énkép manipulálásán keresztül, azonban a fenyegetett identitás esetében az új elemek integrálása a személyes identitás olyan tág tartományait érintheti, melyek hasadást okoznak az identitás struktúrájában. Ez egyben a kontinuitás megszakadását is jelenti, és az asszimiláció folyamatában létrejövő identitáskonstruálás „gyökértelen” lesz. Ez jelenik meg Bokrétás, Biggazi, Péley (2013) tanulmányában, ami az értelmiségi lét felé haladó cigány/roma fiatalok identitás alakulásával foglalkozik. A tanulmányban bemutatott vizsgálatok arra a folyamatra mutatnak rá, amelyben ezek a fiatalok érzelmileg eltávolodnak családjuktól és eredeti közösségüktől, új értékekkel és normákkal, szocializációs mintáiktól eltérő szerepekkel próbálnak azonosulni, ami sokszor a támogató társastér hiányában akadályoztatott. Ennek az eredménye, hogy az egyén a régi közösségből kiszorulva, új közösség hiányában az egy elhúzódozó identitásválsággal kell, hogy megküzdjön.

A negyedik interperszonális coping-mechanizmus a *behódolás*, melynek során a személy felismeri a külső környezet elvárásait arra vonatkozóan, hogy hogyan kell a fenyegetett helyzetben viselkednie, és ezeket az elvárt viselkedésmintákat produkálja. A környezet elvárásait felismerve alkalmazkodik, ugyanakkor e konformitás megakadályozza státusza, a hierarchia felbomlását is, bár a fenyegetett helyzettel járó szorongást csökkenti, hiszen a pontosan behatárolt viselkedési

mintázat csökkenti a helyzeti bizonytalanság érzetét. Másrészt ez a pontosan kijelölt szociális státusz a fenyegetettség tényén mit sem változtat, főleg a stigmatizált csoportok esetében, mikor is a külső elvárásoknak való megfelelés gyakran egyenlő egy alárendelt pozíció felvételével azáltal, hogy negatív szociális csoportba való alkalmazkodásra kényszeríti az egyént (Breakwell, 1986).

A fenyegetéssel való megküzdések harmadik nagy csoportja a csoportközi megküzdések, melyekről a SIT taglálásakor már szót ejtettünk a rendszer, nevezetesen a stabilként és legitimként észlelt társadalmi rend estében kialakuló társas versengés mint stratégia taglálása során (Bigazzi Csertő, 2016). Ez a versengés óhatatlanul egy alá-fölé rendelt viszonyrendszer felállításához és fenntartásához vezet, mely megakadályozza az egyenlőség és azonos bánásmód megvalósulását, és az előítélet különböző szintű és formájú megjelenését eredményezi.

3. ábra. Megküzdési stratégiák

A személyes és a társas identitás között

A szimbolikus interakcionizmus

Az identitás boom, azaz az identitással kapcsolatos diskurzusok több forrásból táplálkoztak. Nagyjából Erikson-nal egyidőben fejlődtek a szociológián belüli identitáselméletek, mint referencia csoport elmélet (Hyman, 1942), vagy a szimbolikus interakcionizmus (Mead, 1934, Cooley, 1902, Goffman, 1952, 1963, Blumer, 1969). A szimbolikus interakcionizmus fogalmi eszköztárába tartozó looking-glass-self koncepció (Cooley, 1902) abból az előfelvetésből indul ki, hogy az individuumokat nem lehet a társas interakcióba való beágyazottságuk figyelembe vétele nélkül értelmezni, mivel feloldhatatlan kötésben élnek a társadalommal. Az egyéni önértelmezés az arról szóló vélekedések mentén konstruálódik, hogy mások miként észlelik az egyént, továbbá azokból a vágyakból, amelyek szerint az egyén észlelve szeretne lenni. A koncepció szerint az énefejlődés és az identitáskonstruálódás alapjai a gesztusok: azoknak, mint a társas valóság közvetítőinek detektálása, majd internalizálása. A szóösszetételből tehát az interakció az egyének közti állandó jellegű kapcsolatra utal, a szimbólum pedig maga a jelrendszer, melyen keresztül az interakciókat egymást közt lebonyolítják. Az elmélet későbbi képviselői (Goffman 1959, 1963; Berger, 1966) szerint a közös szimbólumrendszer, ami mentén az egyének értelmezik magukat, túlmutat a gesztusokon. Szimbólumként értendő a legtágabb értelemben vett minden, ami jelentéssel bír, illetve bírhat, de mind közül a legfontosabb szimbólumrendszer a beszélt nyelv. A szimbólumrendszerek teszik lehetővé, hogy az egyén felmérje környezetének cselekvéseire adott reakcióit, valamint hogy viselkedését ezen reakciók mentén a társadalmi interakciók konvencióihoz illessze.

Erikson az identitást egyfajta belső tényezőként fogta fel, mely folyamatosan konfrontálódik a külső környezettel, míg a szociális identitás - mint megközelítés- az identitást a társas környezetből, és a csoporthovatartozás tudatából vezeti le. A szimbolikus interakcionizmus bizonyos értelemben ötvözi a kettőt: az internális és externális distanciák dialektikájára hívja fel a figyelmet. Az Én nem egy előre adott nagyság, hanem a környezetből érkező visszajelzésekkel való belső dialógusban, a társadalmi cselekvések kognitív és emocionális aktusai alapján folyamatosan konstruálódik, és a társadalmi elfogadás függvénye (Sachtel, 2007).

Vigotsky (1934/1986) elméletében a mentális működés társas jellegét hangsúlyozta, ami szociokulturálisan, történelmileg és intézményes szinten meghatározott. Ennek értelmében az identitás egy magasabb rendű pszichológiai funkció, ami a mentális működést is magában foglalja. Akárcsak Mead, Vigotsky (1978) is a másokkal folytatott folyamatos interakcióban és a társas

gyakorlatokban formálódó entitásként tekintett az identitásra, azonban amíg Mead a szociogenezis végeredményeként a self és a társadalom közt kialakult kapcsolatokra fókuszált, addig Vigotsky a szociogenezis által végbemenő mentális fejlődésre (Carter, Fuller, 2015). Így Vigotskynál a folyamatos mentális fejlődés függvényében az identitás is folyamatosan változó és fejlődő természetű. Mivel a mentális folyamatoknak kiemelt szerepük van, így a társadalmi interakcióban nem csak a nyelvnek, hanem minden mentális produktumnak szerepet tulajdonított, legyen az szimbolikus vagy materiális természetű, tehát mediátorként tekintett a számolásra, az algebrára, a mechanikai ábrázolásra, a minden nemű művészeti alkotásokra.

Az interakcionista szemléleten belüli fogalom a Goffman (1959b, 1969b) nevéhez köthető *homlokzat*, mely az énnel az interszubjektív térben való megjelenítéséhez, a társas térben való működéséhez kapcsolódik. Ahogy a szimbolikus interakcionizmus elméletében láttuk, a személy állandóan információkat kap a neki tulajdonított jellemzőkről, melyekkel azonosítja magát, és olyan helyzet-meghatározásokat alkalmaz, melyek összhangban állnak az így kialakult énképével. Ennek értelmében a homlokzat olyan pozitív társadalmi értékek összességét jelenti, melyekről a személy sikerrel hirdeti, hogy képviseli őket. A homlokzat tehát az én kivetített képe, melyet elismert társadalmi értékek alkotnak és az élet bármely területén megjelenhetnek (pl. öltözködés, kiejtés, szókincs, megjelenés etc.). A homlokzathoz szorosan kapcsolódik a szerep fogalma, mely a normatív helyzetek által facilitált tevékenységeket jelenti. Ehhez kötődik a szerepalakítás fogalma, mely az egyénnek egy adott helyzetben a helyzetnek megfelelő cselekvése, valamint az identitás terminusa, mely ebben a kontextusban a megjelenített szerepek összességét jelenti. Ha a szerepalakítás sikertelen, akkor a megjeleníteni kívánt homlokzat összeomlik. Ez az én-érzésre nézve fenyegető, ugyanis felborul a társas helyzetek és kapcsolatok észlelésének stabilitása (Goffman, 2000). A homlokzat védelmére az embernek két viszonyulási módja van: védekező beállítottság a saját homlokzat megóvása érdekében, ill. a mások homlokzatának megóvására való törekvés. Tehát a homlokzat sérülése a másik védelmező intenciójának hiányában is bekövetkezhet, pl. direkt sértés, mely esetben a pozitív én-megjelenítés kivitelezhetetlenné válik, így az én-érzés fenyegetettségnek lesz kitéve.

Az identitás, mint rendszer

A személyes és társas tényezők viszonyát illetően Pataki (1982) egy olyan rendszerszemléletet képviseli, melyben nem kérdőjelezi meg az én ontológiai státuszát, és a szubjektum autonómiáját, ugyanakkor elutasítja az én individualista eltárgyasítását, és pusztán dologként való értelmezését. Megközelítésében az én az ontogenezisben kialakuló társas-társadalmi termék, melyre, mint rendszerre tekint, aminek egyik gyűjtőpontjában a személyes identitás, míg

a másik gyűjtőpontjában a szociális identitás áll, jóllehet ezt a felosztást csak absztrakt szinten tartja lehetségesnek, mely módszeres elemzést szolgálja. A személyes identitás a személyes tulajdonságok sajátos minőségű együtt járásainak leképződése, míg a szociális identitás, az egyén társadalmi minőségeinek, közösségének képviselője, vagyis olyan sajátos tulajdonságok, melyekben az egyén másokkal is osztozik. A kettő viszonyrendszerét illetően Pataki azt a nézete vallja, hogy mivel a személyes identitás a szociális identitásból átemelt társas-társadalmi kategóriák mentén töltődik fel tartalommal, így az csak a szociális identitáson alapulhat, és az egyén nem választható el attól a történelmi társadalmi kontextustól, melyben létezik (Pataki, 1982, 2002, Erős, 2016).

Jelen disszertáció célja, hogy a rendszerszemlélet szellemében, a személyes és szociális identitást integrálva vizsgálja az identitásdinamikákat, rámutatva arra az igényre, hogy az értelmezés komplexen intra- és interperszonális szinteket érintve történjen. A komplex értelmezés akkor lehetséges, hogy ha a társas környezetet, azaz a kontextust beemeljük az értelmezési keretbe, és részévé tesszük a kutatási paradigmának. Ez egy meta-elméleti újra gondolás egyben, mely ötvözi a szociális reprezentáció elméletet az identitás elmélettel. Az integratív szemlélet az említett elméletekben megjelenő kulcsfogalmakat egységes értelmezési keretbe helyezi, és így alkot egy komplex képet egy vizsgált csoportközi jelenségről. A következő fejezetben ez az egységes értelmezési keret kerül bemutatásra, ami mint megközelítés, elveti az általánosíthatóságot, mint tudományos célkitűzést, és kutatói törekvésként a lehető legpontosabb értelmezést és a bejósolhatóságot határozza meg.

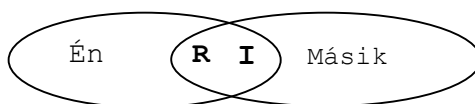
4. Elméleti integráció

Reprezentáció és identitás viszonya

A szociális identitás és a szociális reprezentáció elmélet között több ponton is vonhatunk párhuzamot. Mindkét elmélet vizsgálódásának fókuszában a csoportok közti interakció és interdependencia áll. Mind a reprezentáció, mind az identitás társasan konstruált, és nem választható el a kontextustól, melyben megszületik, és formálódik. Egyikük esetében sem választható el egymástól a folyamat és a tartalom, mindkét fogalom egyszerre jelenít meg a szerveződési folyamatot, a konstrukció folyamatát, és magát a szerveződést, a konstrukciót.

Az elméletek között azonban nem pusztán párhuzamok vonhatók, hanem a kutatók számos esetben a kettő integrációját javasolják. Wagner és Hayes (2005) szerint a reprezentáció és az identitás egymást kölcsönösen definiálja, míg mások úgy fogalmazzák hogy a két fogalom egymással kölcsönös csereviszonyban áll (Brewer, 2001; Duveen, 2001; Breakwell, 2001).

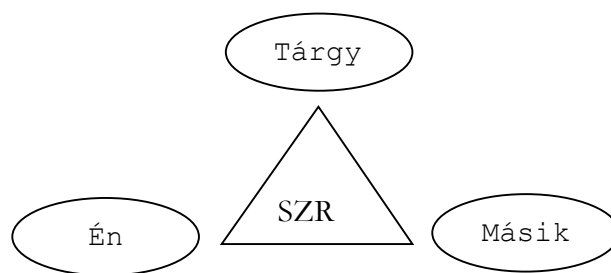
Jovchelovitch 1996-os cikkében amellett érvel, hogy az identitás és a reprezentáció, mint konstrukciós folyamat, elválaszthatatlanok egymástól. Az identitás konstruálódása a szociális reprezentációk mentén történik¹, ugyanakkor a reprezentáció alkotás folyamata magába foglalja az identitás és az identitáshoz kötődő valóságértelmezés megjelenítést; tehát a reprezentáció konstrukciója egy adott identitáspozícióból történő jelentésadás. Jovchelovitch a reprezentáció és az identitás közti komplex és kölcsönös viszonyrendszert a következőképpen írja le: „There is no possibility of identity without the work of representation, just as there is no work of representation "without an identificatory boundary between the me and the not-me. It is in the overlapping space of the me and the not-me that representations and identities emerge” (Jovchelovitch,1996: 5). Ennek értelmében nem beszélhetünk identitásról reprezentációalkotás folyamata nélkül, mint ahogy nem beszélhetünk reprezentációról az Én és a Másik viszonyrendszerének értelmezése nélkül. Az Én és a Másik közti interszubjektív térben létrejövő diskurzusból emelkedik ki mind a reprezentáció, és az identitás, az egyik változása a másik változást vonja maga után.

4. ábra: Reprezentáció és Identitás az Én és Másik viszonyrendszerében

¹ lásd: reprezentáció identitás funkciója

Az Én és a Másik viszonyrendszere tehát fundamentális a reprezentáció és identitásdinamikák értelmezésben. Moscovici szisztematikus szociálpszichológiája az Én, a Tárgy (vagyis a reprezentáció), és a közvetítő Másik hármására épül, mely komplex alakzatban mindegyik komponens a másik által meghatározott, és együttesen definiálják azt az egységet, amit a szociális reprezentációelmélet a vizsgálat tárgyának tekint. E felvetés alapján Markova (2000) azt fogalmazza meg, hogy az identitás - mint önreprezentáció - értelmezésében elementáris az Én és a Másik közti viszonyrendszer. Nem beszélhetünk érdemben az identitásról anélkül, hogy ne beszéljünk az Én és a Másik viszonyáról, illetve anélkül, hogy megvizsgáljünk, milyen az a diszkurzív tér, amelyben az Én és a Másik közti dialógus zajlik, és melyen keresztül a reprezentációk létrejönnek. “One cannot meaningfully ask the question about identity without posing the question about self and other. And one cannot talk about social representations as a theory of social knowledge without examining public discourses in which different dialogues between the Ego and the Alter take place and through which they generate representations” (Marková, 2007: 219).

5. ábra: Moscovici szemiotikus háromszöge az Én és a Másik közti viszony hangsúlyával

Duveen a vázolt szemiotikus háromszöget beépítette az identitással kapcsolatos elméletébe, mely szerint a szociális reprezentációk számos identitást teremtenek, és ez teszi lehetővé az egyének számára, hogy számtalan különböző módon pozicionálják magukat a szimbolikus és kulturális terekben (Duveen, 1993). Ezeket az identitásokat fel lehet venni, meg lehet tárgyalni, segítik az egyéneket abban, hogy strukturálják a körülöttük lévő társadalmi valóságot, továbbá hogy eligazodjanak benne. A szociális reprezentációk az identitásnak nem csak a jelentését határozzák meg, hanem azt a *pozíciót* is, amit adott identitás birtoklásán keresztül el lehet érni, tehát a jelentés, és a pozíció két különböző komponense az identitásnak (Duveen & Llyod, 1990). Ez a fajta megközelítés reflektál arra a felvetésre, hogy az egyének a reprezentáció alkotás és újra alkotás folyamatain keresztül adnak értelmet saját maguknak, illetve hogy reprezentációk függvényében helyezik el saját magukat a társas térben. Vagyis az identitás nem más, mint a szociális reprezentációkkal kapcsolatosan felvett pozíció (Duveen, 1993, 2001; Duveen & Llyod,

1986, 1990 id. Andreouli, 2010). Ahogy azt a későbbiekben szisztematikusan kifejtem, a pozíciók „felvétele” nem egyéni döntés függvénye, hanem a társadalmi viszonyrendszerekben megjelenő hatalmi struktúrák által definiált. Azaz a szimbolikus térben való mozgástér alacsonyabb státuszú, elnyomott csoportok esetében sokkal inkább korlátozott, mint a magasabb státuszú, domináns csoportok esetében (Andreouli, 2010; Duveen, 1993; Moghaddam, 2003).

Duveenék (Duveen & Lloyd, 1986; Duveen, 1993) a reprezentáció és az identitás kölcsönös viszonyrendszerére mutatnak rá kutatásukban, amiben azt vizsgálták, hogy gyerekeknél a gender szociális reprezentációja miként határoz meg kommunikációs folyamatokat, és ezen keresztül miként definiálja a tudásalkotás folyamatát. A kutatás konklúziójaként azt fogalmazzák meg, hogy az identitás, mint folyamat, mindig a szociális reprezentáció függvénye, ugyanakkor ennek a folyamatnak valóság, azaz reprezentáció teremtő funkciója is van. A gyerekek a szociális reprezentációk közé belépve, a szimbolikus környezettel való konfrontáció során ismerik fel a saját határaikat és lehetőségeiket, majd ezek mentén építik ki az önmeghatározásukat. Ebben a megismerési folyamatban aktorokká válnak, és a társas cselekvési térben szerzett tapasztalataik mentén építik ki identitásukat. Ugyanakkor ezzel együtt a külső környezetet is jelentéssel ruházzák fel, tehát az identitás és reprezentáció konstrukció a lehetőségek és korlátok, valamint a felismerés mentén egymással kart karba öltve halad. Ez a folyamat tartalmazza azt, hogy az alanyok megjelenítik, hogy (1) kik ők; (2) ennek függvényében miként értelmezik a Másikat, és (3) hogyan pozícionálják egymást a köztük lévő viszonyrendszeren belül; (4) továbbá megjelenítik az adott térben és időben jelenlévő kognitív-affektív állapotukat. Ez azt jelenti, hogy a szociális reprezentáció információt hordoz arról, aki alkotja, mivel a reprezentációt alkotó alany, és annak viszonyrendszere determinálja magát a reprezentációt. Duveen-ék a tanulmányban nem csak az identitás és a reprezentáció közti komplex viszonyrendszerre mutattak rá, hanem arra is, hogy a felismerés² miként definiálja a tudásalkotást. Az idézett vizsgálatban a felismerés a gender reprezentációhoz kötődött, azaz ahhoz, hogy miként értelmezik az egyént a nem függvényében. A klasszikus nő férfi felosztásban való gondolkodás esetében például a nem mentén való felismerés azt jelenti, hogy a férfiak pozíciójukat tekintve inkább *jogosultak* a tudás birtoklására, mint a nők. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a férfiak által alkotott tudás sokkal inkább „érvényes”, mint a nők által alkotott tudás, a férfiak a szociális környezet által közvetített domináns gender reprezentációk mentén sokkal inkább tudásképesekként, tudásra jogosultként, vannak felismerve, míg a nők inkább

² felismerés alatt a szerző azt érzi, hogy az alany, azaz az Én az adott helyzetben a releváns Másik által miként van felismerve

tudásképtelenekként (Duveen, 1993). Ez azért nagyon fontos megállapítás, mivel az egyének ezeken, a felismerést definiáló reprezentációkon keresztül fognak cselekedni, viselkedni, így ezek a reprezentációk formálják az egyének közti társas interakciókat is. Ez nagy hatással van a tudásalkotás folyamatára, mivel a különböző domináns reprezentációk által definiált Én - Másik viszonyok más-más típusú kommunikációs formákkal járnak együtt, mely különböző típusú tudáskonstrukciós folyamatokat implikálnak. Ez Duveenek kutatásában úgy jelentkezett, hogy azok a gyerekek, akiket a feljükk érkező interakciókban tudásképesként ismertek fel, azok „intellektuális csere” típusú tudás konstrukciós folyamatokat alkalmaztak, és ezáltal eredetibb és jobban használható tudásokat tudtak kiépíteni, szemben azokkal, akik tudásképtelenekként voltak felismerve (Psaltis & Duveen, 2006; Duveen & Psaltis, 2008). Ebben a perspektívában gondolkodva levonhatjuk a konklúziót, hogy az identitás, és a mások általi felismerés, vagy a pont hogy téves felismerés, azaz félreismerés alapvető fontosságú az önreprezentációs és reprezentációs és folyamatokban (Psaltis, 2005). A reprezentációk változatos pozíciókat ajánlanak fel, azonban *a felismerésen ténye miatt a lehetséges felvehető pozíciók száma mégis csak korlátozottak*

Diszkurzív pszichológia és a pozicionálás fogalma

Az Én és a Másik viszonyrendszere kapcsán a szociális reprezentációelmélet teoretikusai (Duveen, 1993, 2001; Duveen & Llyod, 1986, 1990 id. Andreouli, 2010) aktívan használják a *pozicionálás* fogalmát, mely a diszkurzív pszichológián (Davis & Harré, 1990, 1999) belül megalkotott terminus. A következőkben pár szóban a diszkurzív pszichológiát mutatom be kitérve arra, hogy az irányzat mit ért a pozicionálás alatt.

A diszkurzív pszichológia a szociális konstruktivizmus erős irányzatai közé tartozik. Azt vizsgálja, hogy az emberek aktív ágensként miként alakítanak ki, és miként használnak közös jelrendszereket (Bodor, 2002). Az identitás ebben az elméleti megközelítésben a személyes - kognitív és észlelés alapú szférából kihelyeződött a társas tér különböző szintereibe, mint a diskurzus illetve egyéb jelentés-formáló rendszerek. A szélsőséges konstruktivisták amellet érvelnek, hogy a diskurzusban az identitás nem csak tükröződik, hanem egyidejűleg egy aktív, folytonos dinamikában meg is teremődik. Ennek értelmében, olyan, mint abszolút Self nem létezik, tehát a diszkurzív pszichológia a diszkurzust nem az elrejtett belső világhoz, - ha úgy tetszik valósághoz- vezető útnak tekinti, hanem magának a valóságnak, azaz megkérdőjelezi az abszolút értelemben vett valóság feltételezését. Az identitás diszkurzív megközelítése két módon értelmezhető: egyrészt az identitás diszkurzivitásában megvalósuló konstrukciójaként, másrészt olyan történeti szerkezetek tárházaként, melyeknek identitásszabályozó funkciójuk van (Benwell

& Stokoe, 2006). Ezek a megközelítések a Self-re, mint a diszkurzivitás befejezetlen végtermékére tekintenek: a Self adott diskurzusban teremtődik meg és interpretálódik, mely így sosem éri el végleges, megszilárdult formát, hanem egy folyamatos változásba lévő instancia. Derrida (1976) elméletében hangsúlyozta, hogy nincs más, csak a szöveg, minden más, az úgy nevezett „valóság” csak reprezentáció. Ennek értelmében a nyelv az, ami megteremti az „Én”-t, a jelentésadás folyamatán keresztül. Hasonlóan érvel Laclau és Mouffe (1985) a „Diszkurzív Elmélet”-ben, mely szerint az egész társas térre, - melynek az identitás is része -, diszkurzívként kell tekinteni. Ezekben az elméletekben tehát a Self többé nem egy esszenciális pszichológiai fogalom, hanem egy deskripció, implikálva így azt az elméleti átértelmezést, hogy a Self maga konstruált és törékeny. Foucault (1972) a „szubjektum diszkurzív megteremtésének” gondolatában szintén a Self konstruktív természetét hangsúlyozza. Elméletében a szubjektum a domináns diskurzusok eredménye melyek társadalmi megállapodásokba és gyakorlatokba ágyazottak. Azaz az identifikációról az aktuális diskurzusra helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy az az, ami megteremti a szubjektivitást magját (Jansen, 2008). Hasonló nézeteket oszt Howard, (2000) aki ezt a „Self ideológiai jellegeként” fogalmazta meg. Eszerint a szubjektum a *batalom* sajátos formálódásának egyik megtestesítője. *Mivel a domináns csoport teremti meg a diskurzus során az „igazságot” az „elvártat” és a „természeteset” avagy normálist, mellyel szemben a többi csoport „hamis”, „nem megfelelő” illetve „abnormális”* (Howard, 2000). Az alacsonyabb státuszú csoport identitása ebben a diszkurzív valóságba lépve a domináns csoporttal szemben születik meg, az abnormálissal, nem megfelelővel, hamissal azonosulva, így fenntartva a hatalmi viszonyrendszert.

A diszkurzív pszichológia *pozicionálás* fogalma azt hivatott kifejezni, hogy az emberek a társas viszonyrendszerükön belül nem röghöz kötöttek, hanem mindegy egyes társas interakcióban különböző pozíciókat vesznek fel, mely annak függvénye, hogy az interakcióban résztvevő releváns Másik részéről milyen, rá vonatkozó elvárásokat feltételez (Phoenix, Howarth, Philongene 2016), tehát a pozíció mint fogalom, a szerep fogalom egyik alternatívája. Az interakcióban való pozicionálás jelentheti adott pozíció felvételét, ugyanakkor elutasítását vagy ignorálását, tehát azonosulást vagy nem azonosulást a feltételezett elvárással. A szociális pozíciók ennek értelmében rugalmasak, elmozdíthatóak és vitathatók. Egy egyén nem csak különböző interakciókban, hanem akár egy interakciós folyamaton belül is elfoglalhat több, különböző pozíciót, úgy, hogy közben végig önazonosként éli meg saját magát (Davis & Harré, 1990; Harré & van Lagenhove, 1999). Clémence (2001) arra mutat rá, hogy a szociális reprezentáció és a pozicionálás egymással kölcsönös összefüggésben álló koncepciók. Az egyének az „identitás projektjük” részeként pozíciókat vesznek fel, vagy alkotnak meg saját

maguknak. Ez egy performatív, aktív cselekvés; vagyis az egyének az interakcióikon belül jelenlévő reprezentációk és viszonyrendszerek mentén identitásokat „gyártanak” (Butler, 1999), és így aktív ágensei saját identitáskonstrukciójuknak. Ez a „gyártási” folyamat azonban, hasonlóan a Duveen-i pozíció fogalomhoz – nem egyéni döntés függvénye, hanem a társas térben megjelenő „lehetőségek” által szabályozott. A „lehetőséget” úgy definiálhatjuk, mint a jogok és kötelességek rendszerét (Slocum-Bradley, 2009), mely rendszer a következő bekezdésben kerül kifejtésre.

A diszkurzív megközelítésen belüli pozicionálási háromszög modell három alappillért tartalmaz: pozíció, történeti szál és társas vagy diszkurzív cselekvés. Ezt a háromszöget Slocum-Bradley (2009) egy úgy nevezett gyémánt alakzattá terjesztette ki, mely egyrésztől különbséget tesz a különböző identitások, másrésztől a különböző jogok és kötelességek között. Ennek értelmében az identitás úgy fogalmazható meg, mint egy diszkurzív konstruktum, mely egy adott cselekvő karakterére, csoport identitására, és további értelmezéseire vonatkoznak, míg a jogok és kötelességek egy adott pozícióval együtt járó morális rendet jelenítik meg.

Ez a fajta felosztás nagyon jól használható az Én-Másik viszonyrendszer értelmezésében, és annak a megértésében, hogy a normák és a hatalmi dinamikák miként formálják ezeket a viszonyokat. Minden pozíció rendelkezik egyfajta „morális minőséggel”, olyan értelemben, hogy minden pozíció együtt jár azoknak a jogoknak és kötelességeknek a készletével, melyek meghatározzák, hogy egy adott pozícióból, egy adott kontextusba egy adott interlokutorral szemben mit mondhatunk vagy tehetünk (Davies & Harré, 1990; Harré & Moghaddam, 2003b; Harré & van-Langehove, 1999b). Ezt csoportközi szinten értelmezve például úgy horgonyozhatjuk le, hogy a domináns csoportoknak sokkal inkább legitimebb a „hangjuk” és sokkal inkább érvényes az a tudás, amit ők hoznak létre illetve közvetítenek; vagyis ők sokkal inkább fel vannak jogosítva arra, hogy beszéljenek, illetve hogy meghallgattassanak, míg az alacsonyabb státuszú csoportok kötelessége a hallgatás (Tan & Moghaddam, 1999). Épp ezért a pozíciókat, így az identitáspozíciókat definiálhatjuk úgy, mint jogok és kötelességek készletét.

A pozíció és a pozicionálás fogalmi integrációja

Andreouli (2010) a Duveen kutatásánál tárgyalt szociális reprezentációkkal kapcsolatos *pozíció*, és a diszkurzív pszichológiában megjelenő *pozicionálás* fogalmak integrációját javasolja az identitás és a reprezentáció közti komplex viszonyrendszer értelmezéséhez. Duveen elméletébe a felismerés vagy a felismerés hiánya kulcsfontosságú a tudáskonstrukció és az identitáskonstrukció megértésében, mivel a felismerés vagy annak hiánya meghatározza az Én-

Másik viszonyrendszert. A fentebb idézett kutatás (1993:39) arra mutat rá, hogy egyes egyének tudásképesként vannak felismerve, megítélve, míg mások tudásképtelenként. Ez a jelenség egyértelműen a jogosultság kérdése, ami a hatalmi dinamikák és a társas hierarchia által meghatározott (Leman & Duveen, 1999). Duveen tanulmányában a fiatal lányok úgy voltak pozicionálva, mint akiknél hiányzik az alapvető szakértelem ahhoz, hogy megoldják a vizsgálatban feladott feladatot, míg a fiúk szakértőkként voltak felismerve, vagyis a fiúk tudása sokkal legitimebbként volt definiálva.

A legitimitás fogalma egyértelműen összefonódik a jogok és kötelességek elosztásával, ennek ellenére a jogok és kötelességek központi szerepe a csoporton belüli és a csoportközi viszonyok vizsgálatában teljesen el van hanyagolva (Moghaddam, 2006). A pozicionálás elmélet azonban tud reflektálni ezekre a dialogikus asszimetriákra, mivel nem csak az egyes aktoroknak tulajdonított jellegzetességeket, hanem az adott kontextuson belüli pozíciókkal együtt járó jogok és kötelességek rendszerét is hangsúlyozza. A hatalmi dinamikák bizonyos cselekvési és részvételi lehetőségekhez való jogosultságon keresztül képződnek le: Duveen tanulmányában például, mivel a lányok kevésbé tudásképesként voltak pozicionálva, az volt a kötelességük, hogy hallgassanak a fiúkra, és ezzel együtt a feladatban való részvételhez való joguk pedig limitálva volt, vagyis kevésbé voltak feljogosítva a tudásépítés folyamatában való részvételre. Ezzel egyidőben a fiúk sokkal inkább tudásképesként voltak pozicionálva, és joguk volt ahhoz, hogy kifejezzék az álláspontjukat, valamint a kötelességük, hogy helyes válaszokat adjanak. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az „episztemikus felelősség” (Rommetveit, 1991) egyenetlenül volt megosztva a két nem között. A felvázoltak alapján érvelhetünk amellett, hogy az idézett kutatásban a morális rend és a szociális reprezentáció normatív aspektusa az, ami definiálja magát a gendert, és ami meghatározza a fiú és a lány nemi identitást (Andreouli, 2010). Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az Én – Másik viszonyok értelmezése elengedhetetlen az identitás folyamatok megértésében. Míg a felismerés és félreismerés koncepciója nagyvonalakban definiálja az Én - Másik viszonyrendszert, addig az identitáspozíciókkal együtt járó kötelességek és jogok koncepcióján keresztül az identitásdefiniálást meghatározó *hatalmi viszonyokat* tudjuk sokkal precízebben vizsgálni.

Identitás és reprezentáció viszonya

Az identitás és a szociális reprezentáció szintézise, azaz azok a kijelentések, miszerint az identitás egy reprezentáció, vagy hogy a kettő között cserekapcsolat áll fenn, jogosan vetik fel a kérdést, hogy mi volt előbb, a reprezentáció vagy az identitás? Ontológiai szempontból vitathatatlan, hogy mindannyian már egy reprezentációkkal és azonosulási lehetőségekkel teli társas valóságba

érkezünk születésünkkor, melyek Duveen-i (2001) terminussal élve „kötelező” érvényűek, ugyanakkor az egyén választ különböző csoporttagságokat, melyek mentén új identitásokra és tudásra tesz szert, vagyis konstrukciós folyamatok katalizátorává válik. Markova (2007) úgy fogalmaz, hogy arra a kérdésre, hogy mi volt előbb a reprezentáció vagy az identitás, a válasz valójában mindig annak a függvénye, hogy a kutató milyen problémafelvetésre keresi a választ. Hasonlóan a reprezentáció-identitás problematikájához, ez az ontológiai és episztemológiai kérdés az Én és a Másik, az Ego vagy az Alter kapcsán is felmerül. A másokkal való azonosulás és a másoktól való elkülönülés egymásnak ellentmondó igénye a kezdetektől fogva kíséri az emberiséget, mely nem csak a filozófia, hanem később a pszichológia egyik fő tárgyköre lett. A pszichológia ezt a kérdéskört leginkább a szubjektum szempontjából értelmezve vizsgálta, az interszubjektivitásra helyezve a hangsúlyt. Moghaddam (2003) azonban amellet érvel, hogy az interszubjektivitás helyett az interobjektivitásra kéne helyoznünk a hangsúlyt, mivel ez sokkal inkább hangsúlyozza a hatalom viszonyrendszeren belüli szerepét. Az interobjektivitás jelentősége különösen érvényes akkor, amikor kisebbségi és többségi viszonyokat, kisebbségi és többségi tagok közti interakciókat vizsgálunk, mivel ezekben az esetekben az interszubjektivitás redukcionizmushoz és a nyugati kutatói hagyományokra oly jellemző individualisztikus biasokhoz vezet. Moghaddam (2003) amellet érvel, hogy az interszubjektivitás az interobjektivitáson keresztül jelenik meg, ezért az individuális helyett a kollektív folyamatok jelentőségét hangsúlyozza, mivel ezeken keresztül juthatunk el az interszubjektív folyamatokhoz is.

5. Előítélet, mint csoportközi viszony

Jelen dolgozat fókuszában az előítélet, mint csoportközi viszony vizsgálata áll. Az előítélet a szociálpszichológia egyik legkutatottabb jelensége, és számos elmélet született vele kapcsolatban. A következőkben ezeket a klasszikus, illetve kortárs elméleteket mutatom be, majd rátérek arra az alternatív megközelítésre, mely az előző fejezetben taglalt Én – Másik viszonyrendszerből kiindulva, az identitás és a reprezentáció mentén gondolkodik a jelenségről.

Előítéletek megközelítései

Az előítélettel kapcsolatban először nagyon fontos a fogalmi tisztázás. Beszélünk sztereotípiáról, előítéletről, diszkriminációról. Ezek egymással összefüggő, de nem felcserélhető fogalmak.

A sztereotípia fogalmát Walter Lippman (1922) vezette be a társadalomtudományokba. Lippman úgy gondolta, hogy a valóság megismerése közvetett módon, a valóságról alkotott mentális képeinken keresztül történik. Ezeket a képeket nevezte sztereotípiának, melyek kialakulására a szerző szerint nagy hatást gyakorol a tömegkommunikáció. A sztereotípia esetében olyan értéktelített vélemények halmazairól beszélünk, amelyek csoportok egészére irányulnak, funkciójuk, hogy a kultúra és a társadalmi szerveződések különböző formáinak fenntartása mentén stabilizálják az egyén társadalmi helyzetét (Bigazzi, 2013). A sztereotípia, mint egy csoportról kialakított általános kép az előítélet gondolati magját képviseli, és nagyban befolyásolja azt, ahogy másokat megismerünk, és ahogy másokhoz viszonyulunk.

Az előítélet definícióját tekintve nagyon sokféle. Legáltalánosabb megközelítés szerint egy tapasztalati evidencia nélküli ítéletalkotás, specifikusabb meghatározás szerint ha egyedül és kizárólag e csoportkategóriához tartozás alapján, minden tapasztalattól és egyéni különbségtől függetlenül ítélnék meg a csoporttagokat, és bánnak velük megkülönböztetett módon (Sidanius, Pratto, 2005).

Az előítélet elméletek nagyon változatos módon közelítik meg a jelenséget. Mazarra (1997) szerint több módon is lehet csoportosítani a különböző elméleteket. Egyik lehetséges dimenziója a felosztásnak, hogy adott elmélet hétköznapi vagy kivételes folyamatként tekint az előítéletre; azaz a mindennapi élet velejárójaként kezeli, ami ellen nem lehet mit tenni, vagy pedig társadalmi és gazdasági kontextusba ágyazott specifikus és kontrollálható jelenségként. A másik lehetséges dimenziója a felosztásnak, hogy intrapszichikus vagy társas jelenségként kezeli az

adott elmélet az előítéletet, tehát egyéni belüli vagy társas folyamatokra fókuszál a jelenség értelmezéskor (Bigazzi, 2013).

Intrapszichikus megközelítések

Az alapvető kognitív megközelítéseken túl az intrapszichikus megközelítésekhez tartozik például Adorno (1950) tekintélyelvű személyiségről szóló elmélete, és az erre épülő, bár már erőteljesen kognitív keretben dolgozó Rokeach (1960) kognitív stílusok elmélete is, továbbá Altemeyer (2004) jobboldali tekintélyelvűség elmélete.

A pszichoanalitikus irányzathoz tartozó *tekintélyelvű személyiség elmélet* (The Authoritarian Personality – TAP) szerint az előítélet egy bizonyos személyiségtípus megnyilvánulása, mely kialakulása sajátos családi konstellációba ágyazott (Erős, 1986, Kovács, 2010). A megközelítés szerint a családra státusz-szorongása, azaz a társadalmi pozíció elvesztésétől való félelme olyan nevelési gyakorlatot eredményez, mely minden non-konform viselkedést, - ami alacsonyabb státuszú csoportokhoz köthető, - szigorúan büntet. Ennek a bánásmódnak az eredménye az az ösztöntörekvések folyamatos elnyomása, és egy konstans frusztráció, mely a frusztráció-agresszió folyamatában manifesztálódik (Kovács, 2010). Ezeknek a dinamikáknak a „végterméke” a tekintélyelvű személy, aki erős tiszteletet táplál mindenféle tekintéllyel, szemben, merev gondolkodású, értékrendszere konvencionális, a megtorlás híve, nagymértékben gyanakvók és előítéletesek mindenféle kisebbséggel szemben (Enyedi et. al. 2001).

Altemeyer (2004) *Jobboldali tekintélyelvűség elmélete* Adornoék elméletéből indul ki, azzal a különbséggel, hogy nem a frusztrációt, hanem a szorongást határozza meg a személyiségtípust kialakító dinamika forrásaként (Kovács, 2010). A szorongás a külső világ fenyegetéséként való megélésből ered, melyet a saját csoport normarendszerének kritikátlan elfogadása mentén próbálnak meg kompenzálni. Ennek a dinamikának az eredménye a saját csoport felülértékelése, illetve a saját csoport tekintélyének erős szubjektív élménye, ami csoportdinamikai szinten etnocentrizmus, illetve a külső csoportokkal szembeni agresszióhoz vezet (Duckitt, 2005, Kovács, 2010).

Rokeach (1956a, 1960) *kognitív stílusok elmélete* szintén intrapszichikus szinten, azonban az információfeldolgozás szempontjából, azaz kognitív szempontból határoz meg különböző működésű egyéneket. Vannak, akik differenciálnak és rugalmasan kezelnek különböző hiedelemrendszereket, mint a vallás, ideológia, sztereotípiák, ők nyílt gondolkodásúak, azok, akik mereven és dogmatikusan, ők zárt gondolkodásúak. Ebben a megközelítésben az előítélet a zárt gondolkodásmód interperszonális és csoportközi manifesztációja.

Előítéletek kognitív megközelítése

A mainstream szociálpszichológia meghatározó irányzata, a kognitív szociálpszichológia (Social Cognition) az előítéletekre, mint a kognitív működés végtermékeire tekint. A kognitív irányzat legmeghatározóbb alakja Gordon Allport, aki 1954-es „The Nature of Prejudice” című munkájában amellet érvel, hogy az előítélet nem más, mint az emberi működésre jellemző kategóriában való gondolkodás természetes velejárója. Az egyik ilyen kategória a saját csoport (ingroup) és másik csoport (outgroup) felosztásban való gondolkodás, mely számtalan dimenzió mentén történő kategorizáció.

A *social cognition* irányzat képviselői számos olyan jelenséget mutattak ki kutatásaikban, melyeket az ingroup-outgroup kategóriában való gondolkodás alaptézisére vezetnek vissza. Ilyen az ingroup favoritism, azaz a saját csoportot előnyben részesítő részrehajlás (Brewer, 1999), vagy a végső attribúciós hiba (Pettigrew, 1979), mely a saját csoport pozitív, míg a másik csoport negatív megítélését jelenti.

A kognitív megközelítésen belül vannak olyan elméletek, melyek nem a kategorizációra, hanem az észlelésre helyezik a hangsúlyt. Ilyenek a benyomás formálásának elméletei (Hamilton, 1981, Gibson, 1979; Zebrowitz, 1996) és az akcentuációs elméletek (Ford és Stangor, 1992; Turner, 1987). Az észlelési elméletek szerint a tárgyakat – és az embereket is - úgy észleljük, hogy a valóságosnál sokkal nagyobb hasonlóságot feltételezünk a kategórián belül és sokkal nagyobb különbséget a kategóriák között, és ennek a torzításnak az eredménye az előítélet.

Előítéletek társas-társadalmi megközelítései

Az előítéletek nagyon változatosak, és változékonyak. Eltérő történelmi periódusokban, eltérő földrajzi helyeken adott csoportokkal kapcsolatos előítéletek folyamatosan változnak, hol felerősödnek, hol pedig elhalványulnak, vagy teljesen eltűnnek (Bigazzi, 2013). Ezek a dinamimák a múlt történelmi eseményeibe és a jelen társadalmi viszonyaiba ágyazottak, amit a kognitív elméletek nem vesznek számításba. Emiatt a kognitív elméletek rugalmatlanul kezelik a csoportközi viszonyokat, így az előítéleteket is, és nem tudnak reflektálni annak diverzitására és változására. Az előítéletek szociokulturális megközelítései a kognitív megközelítéssel szemben a kategorizáció alapú folyamatok mellé beemelik a társadalmi kontextust az értelmezési keretbe, és nem individuális kognitív működési biasként, hanem egy kollektívában megjelenő jelenségként tekintenek az előítéletekre, kihangsúlyozva annak funkcionális jellegét . Ebben a megközelítésben az előítéleteknek a társadalmi valóság értelmezésében betöltött szerepe kap

hangsúlyt, mely értelmében az előítéletek a kulturális rendszer fenntartói, illetve a társadalmi valóság lenyomatai egyben (Kovács, 2010).

A Sherif (1966) nevéhez kötődő *Realisztikus Konfliktus Elmélet* szerint, amikor a csoportok közt valamilyen érdek mentén versengés alakul ki, akkor az konfliktust eredményez, és az előítéletek ennek a konfliktusnak az eszközeként szolgálnak.

Erre reflektálva Tajfel (1981) Festinger (1958) *relatív depriváció* és *társas összehasonlítás* fogalmi mentén amellet érvel, hogy nem csak érdekek ütközése miatt alakulhat ki konfliktus a különböző csoportok között, hanem a társadalmi hierarchia és az észlelt társas státusz is kiválthatja azt (Tajfel, Turner 1986). Eszerint az elképzelés szerint az előítélet a saját csoport pozitív önképének fenntartását szolgáló csoportközi folyamat, mely során az out-group negatív értékelésén keresztül, azaz az outgroupgal szemben tanúsított negatív előítéletességen keresztül építi ki, illetve tartja fenn az ingroup pozitív önmegjelenítését.

A *Szociális Dominancia Elmélet* (Sidanius, Pratto, Felicia, 1999) úgy tekint a társadalomra, mint egy csoport-alapú hierarchia rendszerre, melyben folyamatos a versengés a különböző javakért. Ebben a rendszerben az előítélet nem más, mint az alacsonyabb státuszú csoportok feletti dominancia jogosságának morális és intellektuális megindoklására kreált „mítosz”, mely legitimálja a domináns, elnyomó csoportokat arra, hogy fenntartsák az egyenlőtlen viszonyrendszert és a források feletti hatalmat, anélkül, hogy fel kellene adniuk morális pozíciójukat. Tehát az előítélet, mint mítosz, fenntartásán keresztül tartja fenn a csoport a státuszát, és egyben a pozitív önképét. A szerzők a mítoszok alatt azokat az ideológiákat értették, melyek meghatározzák a különböző társadalmi rendszerekben való gondolkodást. Ezeket két csoportba osztották, és megkülönböztették a hierarchia fenntartó (pl. diktatúra, meritokrácia) és a hierarchia enyhítő (pl. anarchia, feminizmus) mítoszokat. Azt, hogy egyes egyének milyen mítoszok mentén köteleződnek el, az a szociális dominancia iránti igényük függvénye, tehát az elmélet integrálja a társas, társadalmi és interperszonális komponenseket az előítélet magyarázatában.

Az *Integrált Fenyegtettség Elmélet* (Stephan & Stephan, 2000) a félelem, vagyis az észlelt fenyegtettség mentén magyarázza az előítéletesség megjelenését. A fenyegtettség észlelés független attól, hogy kisebbségi vagy többségi csoportról van szó, és attól hogy valós e fenyegtettség, tehát az előítélet egy szubjektív állapot által kiváltott reakció. Az elmélet eredetileg négy olyan komponenst különböztet meg, melyek a fenyegtettség forrását képezhetik és az előítéletek kialakulásához vezethetnek. Ezek a realiztikus (vagyis erőforrásokért folyó

harc)fenyegetés, szimbolikus fenyegetés (kulturális és norma-, valamint értékrendszerbeli különbség ingroup és outgroup között), negatív előítéletek (outgroupról alkotott negatív konnotációjú hiedelemrendszer), valamint a csoportközi szorongás (outgroup taggal való érintkezéstől való szorongás). A négy komponens közül később a különböző tanulmányok konzekvenciái alapján Stephan és Renfro (2016) elhagyta a csoportközi szorongást és a negatív előítéletet, mivel úgy gondolták, hogy ezek a realiztikus és szimbolikus fenyegetések altípusaiként értelmezhetőek, és további olyan dimenziókkal egészítették ki az elméletet, melyek modifikálják az előítélet mértékét. Ilyen dimenzió például a hatalmi viszonyok, vagy az identitás dimenzió. A két-faktoros modell kapcsán a szerzőpáros későbbi munkáiban (Stephan & Renfro, 2016) amellet érvel, hogy a modell cirkuláris, vagy nem csak a fenyegetettség hat az előítéletre, hanem az előítélet is visszahat, vagyis meghatározza az észlelt fenyegetettség mértékét.

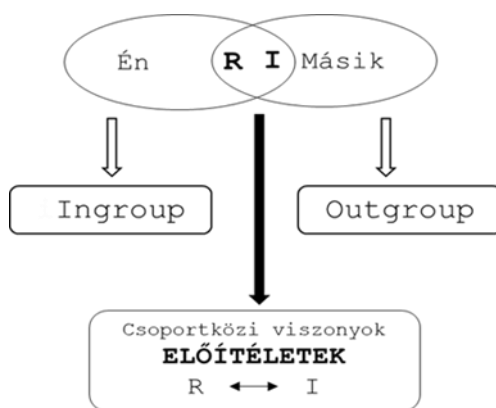
A *Group Focused Enmity Syndrome* (Zick et al. 2008), azaz a csoportokra irányuló elutasítás szindrómája ötvözi az intrapszichikus illetve társas társadalmi magyarázatokat. A szociológiai koncepció szerint az előítéletes attitűd a csoportok közti kapcsolatot meghatározó kulturális különbségekből illetve személyiséglélektani vonásokból fakad, ami aztán szindrómává konszolidálódik. A konszolidációs folyamat háttérében a kulturális egyenlőtlenség ideológiájából fakadó általános mechanizmus áll, mi szerint az erősebb csoportok leértékelik, illetve hátrányosan megkülönböztetik a gyengébb csoportokat, mivel azok veszélyeztetik a fennálló társadalmi és kulturális berendezkedést. Ez a magyarázat egyszerre tartalmaz a társas összehasonlítás mozzanatát, illetve a Szociális Dominancia Elmélet szellemi holdudvarába sorolható Rendszerigazolás Elmélet magyarázó elveit (Jost, Mahzarin, 1999). Örkény és Váradi (2010) nemzetközi összehasonlító tanulmánya a GFE-t véve alapul számos olyan kontextuális faktorra mutat rá, melyek rendszerszinten hozzájárulnak az előítélek csökkentéséhez/növeléséhez. Ilyen a politikai mobilizáció, eltérő történelmi, politikai, gazdasági és kulturális beágyazottság, és az eltérő társadalmi helyzet.

Az előítéletek Én – Másik viszonyrendszer mentén történő megközelítése

Az utóbbi években az előítélet elméleteket sok kritika érte, melyek leginkább azt fogalmazzák meg, hogy a megközelítések a jelenség szűk keresztmetszetére fókuszálnak például csak egy bizonyos „célcsoportra”, vagy például ignorálják azokat az eseteket, amikor társadalmilag elfogadott előítéletekről van szó (pl. neo-nácik, pedofilok, mentális betegek, aktív droghasználók, gyilkosok, etc.) (Crandell, et. al., 2013; Brandt et. al. 2019). Az előítélet elméletek túlságosan értékelők, és statikusak, holott fontos lenne egy leíró megközelítés, mely az előítélet mögötti, tartalom mentén megragadható pszichológiai dinamikára fókuszál, és ezáltal jobban magyarázza

az előítéletek diverzitását. A következőkben egy olyan alternatív megközelítést szeretnék felvázolni, mely tágíthatja az előítélet értelmezésének kereteit, és jobban tudja magyarázni azokat a jelenségeket, melyek eddig kimaradtak a kutatási spektrumból.

Az előítélet társas-társadalmi megközelítései közé tartozó elméletek az előítéletnek, mint dinamikának alapjaként az ingroup-outgroup viszonyrendszerben való gondolkodás kontextuális jellegét határozzák meg, tehát ha expliciten nem mindig jelenítik meg, de érzékelhetően a szociális kategorizáció és szociális identitás elméletére építkeznek. A megközelítés elméleti keretezéséhez így a harmadik fejezetben felvázolt szociális reprezentáció elmélet illetve a szociális identitás elmélet integrációjához nyúlok vissza. Jovchelovitch (1996) modelljébe az Én – Másik közti szimbolikus térbe pozícionálja a reprezentációt és identitást. Ezt a modellt használom alapnak az előítélet alternatív megközelítéséhez, amit az előítélet elméletekből átemelt fogalmakkal bővítek, így az Énnek az ingroup, míg a Másiknak az outgroup feleltethető meg. Ennek értelmében két instancia közti tér a csoportviszonyok, és így az előítéletek színtereként értelmezhető. A vázolt elméleti koncepciót az alábbi ábra szemlélteti:

6. ábra. A csoportközi viszonyok Én-Másik viszonyrendszerbe ágyazott megközelítése

Ez azt jelenti, hogy a reprezentáció és az identitás komplex viszonyrendszere a csoportközi viszonyoknak feleltethető meg, így az előítélet is felfogható a reprezentáció és az identitás kölcsönös egymásra hatásának manifesztációjaként. Ennek a tézisnek a tükrében feltételezhetjük tehát, hogy ahhoz, hogy megértsük az előítéletek természetét, fontos, sőt elengedhetetlen a reprezentáció és identitásfolyamatok beemelése az értelmezési keretbe. A fókusz nem lehet egyes komponenseken, mint csak az előítélet tárgya (objektum), vagy csak az előítélet alanya (szubjektum), hanem a kettő kölcsönös viszonyának tanulmányozása az, ami közelebb visz minket a megértéshez (Bigazzi, Serdült, Bokrétás 2019).

Fenyegetettből fenyegető

Az előző megfontolások tehát kihangsúlyozzák, hogy az előítélet kutatás részeként fontos lenne az identitással foglalkozni. Ezt olyan, identitással kapcsolatos kutatások eredményei is alátámasztják, melyek bizonyos identitás állapotokkal együtt járó előítéletes és hosztilis csoportközi viszonyulásokat írnak le. Ilyen például a kollektív áldozati identitás (Bar-Tal, 2001, 2009, Vollhardt, 2009a, 2012, 2013, 2015; Noor et. al. 2017; László, 2011; Mészáros et al. 2017), vagy a versengő áldozati identitás (Noor et. al., 2008, 2012, Sullivan et. al. 2012). Ezek az identitáskonstrukciók az ingroupot ért támadások és megpróbáltatások szubjektív élménye köré szerveződnek. Amikor egy csoport azonosul az áldozati tudattal, tehát magára áldozatként, az outgroupra pedig agresszorként tekint, akkor az feljogosítja az ingroupot arra, hogy magát morálisan felsőbbrendűnek tartsa. A felsőbbrendűség mentén morálisan igazolja a külső csoportokkal szembeni agresszióját, melyet a jogos önvédelem narratívával magyaráz. Így lesz az áldozatokból elkövető. Ennek a dinamikának a manifesztációjára a ma is zajló társadalmi konfliktusok között számos példát találunk, ilyen például az izraeli –palesztin konfliktus (Maoz & Eidelson, 2007), az észak-Ír (Jakowitz, 2018) vagy baszk (MacDonald & Bernardo, 2006) függetlenedési törekvések nyomán fellépő konfliktusok, illetve Diane Enns *The Violence of victimhood* (2012) című könyvében példaként felhossa a Rwanda-i népirtást, valamint a nyugat-balkáni konfliktusokat.

Az áldozati identitás jellegzetességei azonban nem pusztán a vázolt csoportközi viszonyokban manifesztálódnak. Kutatások szerint (Bar-Tal et al. 2001; László, 2010; Fülöp, 2011) az áldozati identitást egy alapvető depresszív érzelmi dinamika jellemzi, mely szorongással és én-fókuszú érzelmekkel párosul. A csoport viselkedésének egyik fontos mozgatórugója a szubjektív vagy objektív fenyegetettségből származó permanens félelmi állapot, mely pszichológiai értelemben a trauma állapotával tekinthető egyenértékűnek, s mint ilyen, alacsony szintű kognitív és érzelmi folyamatokat mozgósít, melyek a helyzet megszüntetésére vonatkozó szelektív információfeldolgozásra, értékelésre, cselekvésre, egyfajta állandó készenléti állapotra készítetik a csoportot. Ennek eredményeképp beszűkült percepció, meglévő, berögzült sémák alkalmazása és automatikus probléma-megoldási módok jelennek meg (Fülöp, 2010). Az áldozati identitással rendelkező csoportok tagjai a társas identitásuk aktiválásán keresztül ezen készenléti állapot sajátosságai szerint fognak működni, mely működés további, intrapszichikusnak tartott pszichológiai folyamatokra - mint az önbecslés, az önreflexió és az empátia – is kihat. Ennek értelmében az áldozati identitással együtt járó permanens félelem és készenléti állapot szubjektív fenyegetettségnek feleltethető meg, így az az áldozati tudat, mint identitáskonstrukció,

fenyegetett csoport identitásként értelmezhető. A csoport identitás kontextuális fenyegetettsége, a csoportviszonyok és a pszichológiai mélystruktúrák, - mint önbecslés, vagy identitás megerősítő stratégiák - közti összefüggést több tanulmány is alátámasztotta, rámutatva arra, hogy ezek az instanciák egymással szoros összefüggésben állnak (Dietz-Uhler, 1998; Smurda, 2006; Hunter et. al. 2007, Bigazzi, 2014, Strelan, 2015).

Összegezve a fejezetben leírtakat, azt mondhatjuk el, hogy a klasszikus és kurrens előítélettel foglalkozó elméletek egy komplex folyamat egyes komponenseire fókuszálnak: vagy csak az identitásra, annak fenyegetettségére, vagy a célcsoportra, az azzal kapcsolatos reprezentációkra, illetve ezek kognitív szerveződésére. Az egyes tényezők közti dinamikus kapcsolat értelmezésének hiányában azonban nem tudjuk pontosan magyarázni a csoportközi viszonyokat, és az előítélet állandóan változó természetéhez. Éppen ezért proponálom a szociális reprezentáció és szociális identitáselmélet integrációját elméleti keretként a csoportközi viszonyok értelmezéséhez és vizsgálatához, mely magyarázni tudja mind az előítélet és sztereotípa sokszínűségét, mind a bizonyos identitás struktúrákkal együtt járó csoportközi viszonyulásokat, valamint az identitás struktúrákkal szintén összefüggésben lévő pszichológiai mélystruktúrák változását. A fent leírt megfontolások, tükrében erősen indokoltnak tartom, hogy az előítéletet nem pusztán csoport, hanem intrapszichikus aspektusból is vizsgáljuk, illetve hogy ne válasszuk el egymástól élesen az intrapszichikus és interperszonális illetve csoportközi folyamatokat.

6. Cigányság

Mivel a doktori disszertáció empirikus része az előző fejezetekben leírt elméleti megközelítés mentén a cigánysággal kapcsolatos előítéleteket vizsgálja a magyar kontextusban, ezért az elméleti háttér utolsó egysége a cigányságról, pontosabban a magyarországi roma/cigány kisebbség helyzetéről szól. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a roma/cigányság nem, mint specifikus célcsoport képezi a dolgozat részét, hanem egészen egyszerűen azért vált a vizsgálat tárgyává, mert ma, Magyarországon az előítélet kapcsán a roma/cigány kisebbség az egyik legrelevánsabb célcsoport. Más társas kontextusban más csoportokkal kapcsolatban lehetne leírni a jelen dolgozatban vizsgált folyamatokat, mely folyamatok így nem a cigányság sajátosságaiént értelmezendők, hanem egy viszonyrendszerben megjelenő attribútumokként.

Kisebb(ség) - Kisebbség az, amit az uralkodó többség kizár a hatalom gyakorlásából

Korunk társadalmi plurális, ill. multikulturális társadalmak, (Sam, Berry, 2006; Sam, 2006) ami annyit tesz, hogy egy társadalmon belül több etnikai, kulturális, vallási csoport él együtt, melyek, miközben erőteljesen különböznek egymástól kultúrában, történelemben, etc., ugyanazon politikai, és gazdasági rendszer részét alkotják. Ezen a koncepción belül a kisebbség az adott társadalmon belüli, saját azonosságtudattal rendelkező csoport, melynek be kell építeni a gyökerét alkotó kultúrák értékeit a sajátját önmeghatározásának alapjaiba. Ez vagy választást jelent az egymásnak ellentmondó értékek között, vagy kompromisszumkeresést. Ezeket az adaptációs folyamatokat különböző terminusok írják le, pl. kultúraátvétel, modernizáció. Ha kizárólag szociológiai, közigazgatási szempontok érvényesülnek, akkor urbanizáció, vagy industrializáció fogalmaival élünk (Sam, 2000).

Berry akkulturációs modellje (Berry, 1980, 1997, 2017) négy akkulturációs stratégiát definiál, annak függvényében, hogy egy kisebbségi egy többségi csoporttal való együttélés során 1.) mennyire őrzi meg a saját kultúráját, illetve hogy 2.) mennyire veszi át az új kultúrát. *Asszimilációnak* nevezi azt a folyamatot, amikor egy közösség nagymértékben adaptálódik a befogadó kultúrához, azonban saját kulturális örökségét nem őrzi meg. Ezzel szemben a *szeparáció*, amikor a közösség saját kultúráját tartja meg, és elutasítja a többségi kultúra átvételét. *Integrációnak* nevezi azt a folyamatot, amikor a kisebbség mind saját kultúráját megőrzi, és közben a befogadó kultúrát is magáévá teszi, míg *marginálisizáció*, amikor a saját kultúráját elveszti és a befogadó kultúrát elutasítja. Berry kihangsúlyozza, hogy bár úgy tűnhet, hogy adott kisebbség szabadon választhatja meg, hogy melyik együttélési stratégiát választja, ez koránt sincs így. Az akkulturációs stratégiák nagyban függenek attól, hogy a domináns kultúra milyen lehetőségeket

biztosít a nem-domináns kultúra tagjai számára. Ezt a dinamikát Berry a különböző akkulturációs stratégiák elnevezésében is megjelenti. Ennek függvényében, a domináns csoport nyomására létrejövő szeparáció a *szegregáció*, a domináns csoport nyomására létrejövő asszimiláció az *olvasztó tégely* (melting pot), és ennek egy erőteljesebb kényszerítőbb jellegű változata a *kuktafázék* (ford. Horváth et. al. 2010) (pressure cooker) elnevezést viseli. Az integráció az egyetlen olyan adaptációs stratégia, amikor a nem domináns csoport tagjai szabadon dönthetnek az együttélés formájáról, de ez csak akkor jöhet létre, ha a domináns csoport kellőképp nyitott és befogadó ahhoz, hogy teret adjon a nem domináns csoport szabad választásainak, és ezen választások képviselőjének.

Berry az integráció mentén megvalósuló koncepciót nevezi multikulturalizmusnak, majd kulturális pluralizmusnak, későbbi munkáiban (2017) pedig megjelenik az interkulturalitás fogalma, reflektálva arra a felismerésre, hogy a befogadó együttélés az a domináns csoportra is ható, reciprok mechanizmus. Az interkulturalizmus koncepciója arra a plurális társadalmakra jellemző polgári egyezményre épül, mely egyezmény keretein belül a különböző csoportok, (domináns és nem domináns csoportok egyaránt) megpróbálják közösen élni az életüket. A csoportok közti megállapodás az állandó egyeztetések, kompromisszumok és kölcsönös alkalmazkodási mechanizmusok révén folyamatosan változik, így nem a többség által képviselt domináns kulturális normákat reprezentálja, és ezért az intézmények szintjén sem a többségi domináns normák fognak intézményesülni. Mivel az így működő társadalmakban a hatalmi viszonyok sokkal inkább dekonstruálódnak, Berry az interkulturális koncepció keretein belül nem kisebbség, illetve nem domináns csoport terminológiával illeti a kisebbségeket, hanem az etnokulturális csoportok fogalmával él. Az interkulturális koncepción belül az etnokulturális csoportok méretüktől függetlenül mind hatalommal és befolyásoló erővel bíró közösségek, melyeknek lehetőségük van jogaik érvényesítésére. Berry mellett érvel, hogy nincs olyan argumentum, mely szerint indokolt lenne a kisebbségek asszimilációja: mivel az együttélés, mint koncepció többdimenziós, ezért az együttélési mechanizmusok sem egyirányú, hanem reciprok kölcsönös folyamatok. Az interkulturális nézőpont a kulturális pluralizmust erőforrásként kezeli, és azt gondolja, hogy az inklúzió egy ösztársadalmi érdek, így politikailag is támogatott irány kéne, hogy legyen (Berry, 2011, 2013). Az inkluzív együttélési stratégiák melletti tudományos érvelés ellenére kevés társadalomban találhatóak ennek megvalósítására törekvő gyakorlatok.

Mi a cigány, ki a cigány?

Az inklúzió Magyarországon sem bevett gyakorlat. A legnagyobb lélekszámú magyar kisebbség, a romák/cigányság már több mint 500 éve van jelen, ennek ellenére a köztük és a többség közti

társadalmi távolság a mai napig nagyon nagy (Forray & Orsós, 2016). A társadalmi többségről leszakadó cigány/roma származású magyar népesség felemelkedésére irányuló, támogató belpolitikai célok és tevékenységek csak az 1960-as évektől kezdve jelentek meg. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a törekvések csak a kisebbségre irányultak, tehát nem reciprok, mind többséget és kisebbséget érintő folyamatokról beszélünk, hanem *többségi nyomás által irányított asszimilációs beavatkozásokról*. A többség domináns pozíciója nyilvánul meg abban a mozzanatban is, hogy a politikailag korrekt megnevezése a csoportnak a 2012-es nemzetközi megállapodásokhoz alkalmazkodva Magyarországon is a roma (Forray, 2012). A roma szó eredeti értelmében a magyarországi cigányság egyetlen csoportjára, az oláh cigányokra vonatkozik csak, a romungrók és a beások cigánynak nevezik magukat. Az egész kisebbséget tehát roma kisebbségként titulálni a többségnek a cigányságról való hiányos ismereteiről tesz tanúbizonyságot, és a homogenizáló, „minden cigány egyforma” megközelítés jelenik meg benne (Forray et. Orsós, 2016). A problémára reflektálva Forray és Orsós 2016-os cikkükben azt fogalmazzák meg, hogy érdemes lenne mind a roma, mind a cigány terminust használni, melyben egyszerre megjelenik a politikai korrektség, ugyanakkor a homogenizálás elkerülésének igénye is. Ezen érvelések mentén dolgozatomba töreksem a cigány/roma terminus használatára, leszámítva amikor a konkrét előítéletesség képezi a diskurzus tárgyát, ilyenkor a cigány terminussal élek, aminek az az indoklása, hogy a cigány terminus közvetíti erőteljesebben a kutatásom tárgyát képező negatív reprezentációt.

A terminológiához hasonlóan a roma/cigány identitás definíciója is nehézségekbe ütközik, hiszen nem mindegy, hogy mit tekintünk a meghatározás alapjának: az életmódot, antropológiai jellegzetességeket, származást, etc. A romák/cigányok esetében a legfontosabb megkülönböztetés maguk, és a gádzsók között húzódik, ami nem cigányt jelent. Ez a megnevezése a másoknak világszerte minden roma/cigány csoportnál fellelhető, a nem cigányokat külön terminussal különítik el, pl. buffer, flattie, payo, etc., tehát a köztük és a gádzsók közötti határ világosan meg van húzva, azonban ez a többi cigány csoporttal kapcsolatban nem ilyen egyértelmű. Ez a pszichológiai különbségtétel a roma/cigány népcsoportok hétköznapi életének szerves része, nem úgy, mint a nem cigányoknál. További vita tárgyát képezi a roma/cigány csoportok sokféleségéből adódóan, hogy kit kell „igazi” romának/cigánynak tekinteni, és mi alapján (Orsós, 2012). Csalog Zsolt szerint (id. Prónai :2000:12) a cigányság valójában a többség társadalmi tudatában jelenlévő kategória, nem objektív kritériumok mentén szerveződik, hanem bonyolult történeti úton előállt tükröződések eredménye; a cigányság jelentése a többség önértelmezése mentén szerveződik (Binder, 2009). Összegezve a fent írtakat, a roma/cigány lét önmagában feltételez egy nem cigány többség

jelenlétet, és a roma/cigány lét mindig e mentén a viszonyrendszer mentén definiálódik (Binder, 2009).

Hasonlóan a roma/cigány néphez, a roma/cigány kultúrát sem lehet egységesként kezelni. Akár egy országon belül is eltérő hagyományok, foglalkozások, viselkedési normák érvényesülnek, azonban néhány jellemző terület kiemelésével megragadható a cigány kultúra. A gadzsó és a roma/cigány kultúra közötti legjelentősebb eltérések a szocializációt és a nemi szerepeket érintő területeken mutatkoznak meg, rengeteg jelenséget magukba foglalva, melyek rámutatnak a többség által elvárt asszimiláció nehézségeinek forrásaira (Kiss, 2002).

Cigánynak lenni Magyarországon

Az emberjogi és egészségügyi központ (Center for Health and Human Rights) jelentése szerint Európa szerte egyre erősödő előítélet és diszkrimináció tapasztalható a roma/cigány kisebbséggel szemben, ahogy Margareta Matchate fogalmaz a „roma kisebbség a leginkább stigmatizált és kirekesztett közösség az EU-n belül.” (Carnegie Council, 2014).

Ez a tendencia a magyar kontextusban is igaz, hogy mást ne említsünk, emlékezzünk a 2008-2009-es romagyilkosságra, melynek háttérében indokként semmi más nem állt, mint az áldozatok etnikai hovatartozása, mely a romaellenességnek megdöbbentően súlyos következménye/megmutatkozása. Az előítéletesség és diszkrimináció tehát vitathatatlan tényállás a mai Magyarországon, ami már pusztán a roma/cigány csoport lélekszámára vonatkozó adatokban is megnyilvánul. A roma/cigány kisebbség lélekszáma a 2001-es és a 2011-es népszámlálás között 206 000 főről 316 000 főre nőtt, tehát mintegy 100.00 fővel emelkedett az *önmagukat cigánynak azonosító* személyek száma (Csepeli, 2015). Ez a növekedés elősorban a Setét Jenő féle „Ide tartozunk – Népszámlálás 2011” elnevezésű kampánynak az eredménye, aminek hatására egy fajta kisebbségi öneszmélés történt, és egyre többen vállalták azonosságukat. A növekedés ellenére a 2011-es adat is azonban még jóval kevesebb, mint amit a külső szociológia becslések szerint nyilván tartanak, mely 600.000-800.000-re becsüli a magyarországi cigányok lélekszámát (Pásztor, Péntes, 2018). Ezek az adatok - a terminológiai dilemmákhoz hasonlóan - nagyon jól szemléltetik, hogy a cigány/roma identitás a többség-kisebbség viszonyrendszer által definiált, a számokban egyszerre jelenik meg az észlelt fenyegetettség és a kisebbségi identitás felvállalásának kettős dinamikája, tehát a számok nem pusztán objektív adatok, hanem társadalmi dinamikák leképződései. .

A burkolt és nyílt előítéletesség további tényállásait - mint a mindennapokban tapasztalható munkahelyi diszkrimináció, lakhatási és oktatási szegregáció - Bernát Anikó 2014 részletes,

adatokkal alátámasztott tanulmánya nagyon szemléletesen érzékeltet. A 2011-es adatok szerint a magyar cigány/roma népesség négyötöde (79%) legfeljebb alapfokú végzettségű. Ez azt is jelenti, hogy a romák/cigányok 90%-ának iskolai végzettsége olyan alacsony, amellyel nagyon nehéz tartós és legális munkát szerezni a mai magyar munkaerőpiacon. Az iskolai hátrányoknak hátterében több tényező állhat: az egyik oka lehet, hogy az oktatási rendszer egyes fokozatain alacsonyabb a cigány/roma diákok beiskolázási aránya; a 16–19 éves korcsoportban jelentkezik: a cigány/roma diákok 58%-ával szemben a nem romák 85%-a jár valamilyen oktatási intézménybe. Az elmúlt évtizedeket általánosságban jellemző oktatási expanzió a roma fiatalokra is kiterjedt, ez azonban főként azt jelenti, hogy ma már nem az általános iskola befejezése az igazi határ a cigányok/romák és nem romák között. Nem itt keletkezik a cigány/roma és nem roma fiatalok közötti valós különbség, hanem az érettségi megszerzésénél, vagyis a munkaerőpiaci esélyeket tekintve a helyzet továbbra is kedvezőtlen. A másik ok az iskolai szegregáció. Az FRA–UNDP kutatás adatai szerint – amely a mintavétel sajátosságai miatt eleve felülreprezentálja a szegregáltabb, szegényebb környékeken lakókat, így egyfajta felső becslést ad – 2011-ben a 7–15 éves cigány/roma diákok negyede (24%), a közelükben élő azonos korú nem roma diákoknak pedig a hatoda (18%) járt romatöbbségű iskolába Magyarországon, amellyel kelet-európai összehasonlításban az élmezőny végéhez tartozunk. A szegregált iskolák mellett a cigány/roma diákok iskolai sikertelenségének további fontos oka a speciális osztályokba, illetve iskolákba irányítás gyakorlata, amely igen gyakran indokolatlan, így olyan cigány/roma diákok is csökkentett tantervű és minőségű oktatást kapnak, akiknek erre nem lenne szüksége. Az alacsony végzettségi szint közvetlen hatással van a munkaerőpiaci helyzetre. A MEF 2013-as adatai szerint a magyarországi cigányok/romák negyede (27%) számított foglalkoztatottnak, míg a nem romák jóval több, mint fele (60%), így a különbség több mint kétszeres (TÁRKI 2014). A foglalkoztatottság másik fontos indikátora a tartós munkanélküliségi ráta, amelyben a cigányok/romák helyzete szintén sokkal rosszabb, mint az azonos korú nem romáké: az aktív korú cigány/romák negyede (25%), míg a nem romák huszada (5%) tekinthető tartósan munkanélkülinek, ami hatalmas különbség a két csoport között. Az alacsony iskolázottságnak, és ennek nyomán az alacsony foglalkoztatottságnak egyenes következménye a szegénység, bármelyik mutatóval is mérjük azt. Ezek közül a mutatók közül egyet emeltem ki a helyzet szemléltetésére: a TÁRKI felmérése szerint a cigányok/romák 76%-a míg a nem romák 12%-a él a szegénységi küszöb alatt (2012-es adat). A cigányok/romák hátrányos helyzete, kirekesztettsége a többségi társadalomból a bemutatott adatok mentén tényként kezelendő.

A kirekesztettség és a társadalmi mélystruktúrákban gyökerező egzisztenciális ellehetetlenedés mellett az egyre növekvő nyílt előítéletesség és egyértelmű stigmatizáció még jobban nehezíti a

cigány/roma származású magyar emberek helyzetét. Napjaink Magyarországon kialakult egy olyan normatív közeg, ami lehetővé teszi, hogy nap, mint nap, következmények nélkül, olyan mondatok hangozzanak el a nyilvános politikai színtéren, mint: „a cigányság jelentős része nem alkalmas az együttélésre. Nem alkalmas arra, hogy emberek között éljen.” (Bayer Zsolt, 2013³), vagy „... vannak olyan esetek, amikor a szegregáció visz előbbre, és ez az érdeke mindegyik félnek”. (Dúró Dóra, 2015⁴); „A magyar emberek kétharmada kevésbé támogatná a cigányság gyermekvállalását, ám a pártok közül ezt csak a Mi Hazánk vállalja fel.” (Dúró Dóra, 2019⁵); „Családi környezetből kiszakítva, bentlakásos iskolákban, szegregáltan oktatva zárkóztatnánk fel őket” (Dúró Dóra, 2019⁶). Ezeknek a nyíltan rasszista kijelentéseknek a megjelenése és számuk növekedése a nyilvános diskurzusokban erőteljesen meghatározzák, illetve jelzik azt, hogy a cigánysággal kapcsolatos negatív reprezentációk és ellenséges viszonyulási tendenciák normává konszolidálódtak.

Nincsen cigány magyar nélkül – cigány/roma, idegenellenesség kutatások tanulságai

Az előítéletesség, idegen és roma ellenesség növekvő tendenciáinak magyarázatára a szociológiai, szociálpszichológia folyamatosan keresi a választ. A vizsgálatok leíró szinten rámutatnak arra, hogy a romák/cigányokkal szembeni magas társadalmi távolság kulturálisan beágyazott, (Fábián, Sík, 1996; Enyedi et. al. 2004; Neményi–Takács 2005, Örkény 2005; Csepeli, 2008, 2010, 2011; Márián, 2013, Simonovits, Szalai, 2013), a romák/cigányok elutasítása már a tizenéveseknél is egy elfogadott norma (Várad, 2014). Keresztes-Takács tanulmánya (Keresztes-Takács, et. al. 2016) az citált kutatások megerősítéseként megállapítja, hogy a roma/cigányellenesség ma Magyarországon messze túlmutat a burkolt előítéletességen, és nem ütközik morális akadályokba. A citált tanulmányok az idegen, illetve roma/cigányellenesség tárgyalása mentén rámutatnak azokra a lehetséges többségi társadalommal kapcsolatos tényezőkre, illetve a többségi társadalomra vonatkozó sajátosságokra, amelyek a kisebbséggel szembeni negatív viszonyulást determinálják, azaz a kutatásoknak is az egyik lefontosabb tanulsága, hogy amikor a cigány/roma csoporttal szembeni előítéletről beszélünk, akkor valójában a többség attribútumairól beszélünk.

De mik azok a többségi attribútumok, amelyek kedveznek az egyre inkább cigány/romaellenes klíma kialakulásának és fenntartásának Magyarországon? A 2008-as gazdasági válság után, a

³ https://mandiner.hu/cikk/20130105_bayer_zsolt_ki_ne_legyen online letöltés időpontja: 2019. 05. 20.

⁴ <https://www.jobbi.hu/hireink/spontan-szegregacio-bizonyitja-az-integracio-teljes-csodiet> online letöltés 2019.04.14.

⁵ <https://p.facebook.com/durodora/> online letöltés időpontja 2019.04.14.

⁶ <https://www.facebook.com/watch/?v=391657271562029> online letöltés 2019.04.14.

strukturális-társadalmi-gazdasági-kulturális illetve ideológiai feltételek mentén megerősödött és intézményesült a politikai jobb oldal (Feischmidt, Szombati, 2013; 2014), és az így kialakuló politikai környezetben a szegregáció és a kirekesztés intézményesült gyakorlatokként definiálódnak (Csepeli, Örkény, 2010). A folyamat háttérében álló, gazdasági válsággal összefüggésbe hozható strukturális okok közé tartozik egyrészt a kisebbség munkaerőpiacról való kiszorulása, majd konfrontálódása a helyzetért felelősként észlelet többséggel. Másrészt ide sorolható a lecsúszó vidéki középrétegnek azon törekvése, hogy ideológiák mentén szimbolikusan megkülönböztesse, majd eltávolítsa a kisebbséget, ezen keresztül felértékelje saját „magyarságát” és így reszorálja saját önképét (Szalai, 2010; Feischmidt, Szombati, 2014). Feischmidt (2014) etnográfiai és fókuszcsoporthoz tanulmányában arra keresi a választ, hogy a cigányról való diskurzus, azaz a cigány, mint „mátság” kijelölése hogyan függ össze a magyarságról folyó diskurzussal. A tanulmány legfontosabb megállapítása szerint a mátság kijelölésére vonatkozó diskurzus a hétköznapi nacionalizmus megteremtését szolgálja. A „cigányozás”, azaz a cigány negatív tartalommal való feltelítődése kétirányú folyamatból táplálkozik: egyrészt a kisebbség megváltozott viselkedésével való elégedetlenségből, másrészt pedig a megváltozott társadalmi rendben megjelenő társadalmi lecsúszás élményéből, illetve egzisztenciális bizonytalanságból. A gyengülő pozíció megtapasztalása mellett a magyar közösségi önmeghatározás a lehető legnagyobb mértékű disztinktivitásra törekszik, ami mentén a csoporthatárok éles meghúzása, a saját és másik csoport etnocentrista megkülönböztetésének igénye, illetve gyakorlata jelenik meg. Ennek értelmében a magyar fogalom a cigány fogalom ellenében alakul át, telítődik fel tartalommal, mely mind a kisebbség, mind a többség csoport azonosulási mintázatait limitálja (Feischmidt 2014). Az idézett tanulmány rávilágít arra, hogy a magyar-cigány viszonyrendszer vizsgálata és értelmezése egységben, illetve a gazdasági-társadalmi, kulturális-ideológiai kontextus jellegzetességeinek figyelembevételével lehetséges.

Ugyancsak a többség, mint az előítélettel kapcsolatos vizsgálódás kiemelt tárgya jelenik meg Bigazzi 2012-es kutatásában, melyben a cigány szóhoz kötődő reprezentációt vizsgálja olasz és magyar mintán. Az eredmények szerint olasz asszociációk mintázatukban egy polemizálódo szerveződést követtek, mely leginkább a kitöltők politikai hovatartozása mentén horgonyozható le: az olasz jobboldaliak számára a cigány egy tőlük eltérő csoport, a hangsúlyt a másságra és a hiányosságokra helyezik. Az olasz baloldali szellemiség, ezzel szemben egy romantikusabb, negatív értékítéletektől mentes, szabadabb életformát feltételez a cigányság mindennapjaiban. Míg az olaszok egy adott ideológia, vagy értékrend mentén alkottak véleményt, addig a magyarságnál ez a fajta különbség nem volt jelen. A magyarok szociális reprezentációi nem

differenciálódtak változók mentén vagy más tartalmakkal összefüggésben, tehát hegemonikusak, és leginkább a saját csoport és a cigányság, mint outgroup distinkciójára törekednek (Bigazzi, 2012).

Messing és Ságvári (2016) ezen kutatási konklúziók tovább gondolásaként „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk” című tanulmánya az előítéletes viszonyulás értelmezését illetően arra a következtetésre jut, hogy az észlelt bizonytalanság és önértékelés az erősen a lecsúszás percepciója mentén, azaz fenyegetettség észlelés mentén meghatározott. Ahogy a szerzők fogalmaznak, „nem önmagában a szegénység vagy a jólét hiánya tesz a mássággal kapcsolatban elutasítóvá, sokkal inkább az, hogy egyedülállóan magas annak a társadalmi csoportnak az aránya, akiket közletről fenyeget a lecsúszás veszélye, akik folyamatos küzdelmet folytatnak az alsó-középosztálybeli társadalmi pozícióik megőrzéséért. E mindennapos bizonytalanság és fenyegetettség pedig fontos szerepet játszhat a bezárkózó és kirekesztő attitűdök terjedésében.” (Messing, Ságvari; 2016: 59) Ezen konklúzió mentén tehát azt mondhatjuk, hogy ott számíthatunk előítéletes viszonyrendszerek megjelenésére, ahol valamilyen kontextusba ágyazott dimenzió mentén a fenyegetettség szubjektív élménye definiálja mind az identitás mind a csoportközi dinamikákat.

A disszertáció elméleti megközelítése és a dolgozat empirikus része a fenti megállapításokkal összhangban, az identitás, annak fenyegetettsége, és kontextus sajátosságainak egységben történő kezelése mentén törekszik a csoportközi viszonyrendszer vizsgálatára.

7. Összegzés és vizsgálati célkitűzések

A mainstream pszichológia az előítéletre, mint kategorizáció vagy észlelés alapú biasra tekint. Ezzel szemben a társas-társadalmi megközelítések a jelenség funkcionális jellegét hangsúlyozzák, mely szerint az előítélet adott csoportközi helyzetben megjelenő reaktív mechanizmus. Azonban mi az az adott helyzet? Miért az az előítélet tárgya, ami? Miért változik az előítélet tárgya? Miért változik az előítélet intenzitása? Miért kapcsolódnak össze különböző előítélet mintázatok? Miért vannak egyéni különbségek az előítéletességben? Ezekre a kérdésekre együttesen egyik elméleti koncepció sem tud kielégítő választ adni, - a fenti érvelések mentén - azért nem, mert nem kezelik egységben az előítélet viszonyrendszerének összes komponensét: vagy csak az előítélet forrása van a fókuszban, vagy az előítélet tárgya, azonban a kettő közti viszonyrendszer jelentősége nincs kellőképpen hangsúlyozva.

A szociális reprezentáció és szociális identitás elmélet integrációja megfelelő értelmezési keret lehet arra, hogy az előítélet relációs természetét vizsgálni tudjuk. Ebben a megközelítésben az előítélet az Én és a Másik viszonyrendszerében megjelenő folyamat, mely így az identitás és a reprezentáció együttes vizsgálata mentén ragadható meg. Mivel az identitás is szerves részét képezi a vázolt viszonyrendszernek, az előítélet pontos megértéséhez elengedhetetlen az identitás komplex értelmezése, és az intrapszichikus folyamatok kontextuális interpretációja. A doktori értekezés empirikus része a bemutatott megfontolások tükrében kívánja vizsgálni az előítélet jelenségét. Erre a cigányokkal szembeni előítélet szolgáltat terepet, illetve a nem cigány magyar többség és cigány kisebbség viszonyrendszere, mivel a magyar kontextusban ez az egyik legrelevánsabbnak mondható társadalmi feszültség forrása.

Kutatói kérdések

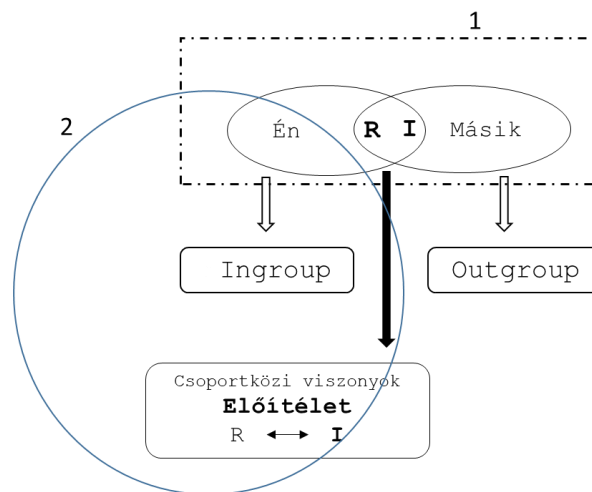
Az előítélet fentebb vázolt elméleti megközelítése két, a cigánysággal kapcsolatos viszonyulást vizsgáló kutatáson keresztül kerül bemutatásra a disszertációban. Az első kutatás eltérő társadalmi kontextusokban szabad asszociációkon keresztül, valamint projektív módszerekkel tárja fel a magyar és cigány reprezentációt. Mivel az identitás és a reprezentáció egymástól elválaszthatatlan folyamatok, a vizsgálat célja az ingroup (Én) és az outgroup (Másik) reprezentációjának összetartozó vizsgálata. Ennél a kutatásnál két kérdést fogalmaztam meg:

1. *Kontextusok között- Elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy eltérő kontextusokban más cigány és magyar reprezentációk dominálnak – e?*
2. *Kontextuson belül –Másodsorban arra vagyok kíváncsi, hogy milyen viszonyrendszereket fedezhetünk fel adott kontextuson belül a cigány és magyar reprezentációk együttes vizsgálatában?*

A második kutatás az első kutatás tovább gondolása. Míg az első vizsgálat az identitás és a reprezentáció közti kapcsolatot boncolgatja, addig a második kutatás fókuszában az identitás és a csoportközi viszonyok összefüggései állnak. Az elméleti bevezetőben kitértem rá, hogy az előítéletes viszonyulás egy sajátos identitás állapotként is felfogható. A második kutatás ezen identitás állapot komplex feltérképezését célozza meg, az identitás személyes és társas aspektusának együttes bevonásával. A kutatásban a magyar-cigány viszonyrendszert boncolgató szöveges válaszok vannak egybevetve intrapszichikus, interperszonális és csoportidentitást vizsgáló változókkal. Ennél a kutatásnál is két kutatói kérdést fogalmaztam meg:

1. *Az előítéletes viszonyulás interpretálható-e fenyegetett identitás állapottal való megküzdésként?*
2. *A fenyegetettség, mint identitás állapot az identitás milyen szintjeit érinti? Milyen állapot a „fenyegetett állapot”, és milyen összefüggésben áll a csoportközi viszonyokkal?*

Összegezve a két kutatás a csoportközi viszonyok értelmezését az identitás és a reprezentáció vizsgálatán keresztül közelíti meg, rendszerben szemlélve a csoportközi dinamikák komponenseit. Az első kutatás a reprezentáció és identitás mintázatait vizsgálja, míg a második kutatás az identitásállapot és a csoportközi viszony közötti összefüggésre irányul. A két kutatás vizsgált területeit az alábbi ábra szemlélti. A következőkben a két kutatás külön-külön kerül bemutatásra.

7. ábra: vizsgálati célkitűzése

8. Az első kutatás bemutatása

Minta, módszerek, eszközök

Az első kutatás megtervezését és kivitelezését témavezetőmmel, Dr. Bigazzi Sárával, valamint Al-Gharati Amírral, és Hollósy-Vadász Gáborral közösen végeztük, 2014-ben. Mivel a vizsgálat célkitűzése az eltérő szociális kontextusokban megjelenő magyar identitás, illetve magyar és cigány szavak reprezentációs mintázatok feltárása volt, a vizsgálati minta kiválasztását ezen célkitűzés mentén határoztuk meg.

A vizsgálati minta kiválasztása

A kutatás 4 különböző oktatási intézményben lett kivitelezve: 3 középiskolában és az egyetemen. Ennek hátterében két indok áll. Egyrészt a kutatási koncepció a serdülő és fiatal felnőtt korosztály vizsgálatára épül. Azért ezt a korosztályt választottuk, mert az identitás fejlődésének szempontjából ez a legintenzívebb időszak, ilyenkor alakítja ki az egyén az önmagáról és a világról alkotott képét, a kettő együtt, egymással összefonódva formálódik. A szülőkről való leválás következtében a vélemény alakulását nem csak az otthoni minták befolyásolják, hanem a környezetből érkező információk egyre nagyobb hatással bírnak. Ez egyén egyre több, és diverzebb tudással találkozik, amelyeket valamilyen módon beleilleszt a reprezentációs rendszerébe. Az új tudások lehorgonyozása a már meglévő tudások rendszerébe történik, mely erősen összefügg az identitásmintázatokkal. Ezen érvelés tükrében tehát ebben az életkorban vizsgálni az identitás és reprezentáció viszonyát kifejezetten releváns.

A vizsgálati minta kiválasztásával kapcsolatos másik érvünknek Moscovici (1961) alapkutatása az alapja, mely kutatásban a szerző arra mutat rá, hogy eltérő társas közegek eltérő módon reprezentálnak jelenségeket, fogalmakat. Ezen következtetés mentén azt feltételezzük, hogy eltérő oktatási közegek eltérő identifikációs és reprezentációs mintázatot közvetítenek. Olyan iskolákat választottunk, melyek profiljukból adódóan eltérő oktatási irányelveket követnek, így az összehasonlításuk melletti érvelés kellően megalapozott. A kiválasztott iskolák a következők voltak: a Pécsi Ciszterszi Rend Nagy Lajos Gimnázium a Pécsi 500. Számú Angster József Szakképző Iskola és a Pécsi Művészeti Gimnázium és Szakközépiskola. Még mielőtt rátérek a különböző oktatási intézmények bemutatására, pár szóban kitérnék azokra a kutatásokra, melyek a cigány reprezentációval foglalkoznak serdülő, iskolások körébe.

A témával foglalkozó kutatások fókuszja eltér annak tekintetében, hogy a kisebbség vagy a többség vizsgálatára irányul. A vizsgálatok egyik nagy csoportja a roma/cigány kisebbség cigány képével, identitás konstrukciójával, megküzdési stratégiáival foglalkozik (Neményi, 2007;

Bokrétás et. al. 2007; Feischmidt, 2008; Tóth, 2008; Békés, 2011; Keresztes-Takács, 2017). Ezek a tanulmányok arra fókuszálnak, hogy milyen a kisebbség tagjainak a cigánysággal illetve a többséggel való viszonya, miként határozza meg a negatív előítélet az azonosulási lehetőségeiket. A kutatások másik nagy csoportja ezzel szemben nem a kisebbség, hanem a többség cigányképét, illetve a cigány/roma kisebbséggel való viszonyát vizsgálja a fiatalok körében (Bokrétás et. al. 2007; Váradi, 2014). Az itt citált tanulmányok közül kiemelném Bokrétás, Bigazzi, Péley 2007-es tanulmányát, mivel a kutatás egyszerre irányul a többségi és a kisebbségi reprezentációs folyamatokra, illetve kontextuális változóként beemeli az eltérő oktatási intézményeket az értelmezési keretbe. A kutatás amellett, hogy rámutat a cigány értelmiségi identitás konstrukciónak a nehézségeire, annak a társadalmi térbe ágyazott kényszerűségére, azt is konkludálja, hogy eltérő oktatási kontextusok olyan eltérő társas kontextusnak minősülnek melyek eltérő viszonyulási és identitásfolyamatokra adnak lehetőséget. Ennek a megállapításnak fényében tehát azt mondhatjuk, hogy az eltérő oktatási intézmények relevánsnak minősülnek a reprezentáció és identitásfolyamatok vizsgálatára. A következőben az általunk kiválasztott oktatási intézményeket mutatom be, rávilágítva az eltérő szervezeti kultúrák jellegzetességeire.

A Pécsi Ciszterszi Rend Nagy Lajos Gimnáziuma (NLG) egy nagy múltú, rangos gimnázium. Az iskola a honlapján a következő módon definiálja magát: „1687 óta számít a dél-dunántúli régió elit iskolájának a Pécs főterén álló Nagy Lajos Gimnázium.”⁷ Az iskola nagy hangsúlyt fektet történelmi múltjának ápolására, és az intézményiszellemiségének tovább örökítésére. A meghatározott irányelvek között hangsúlyosan szerepel a vallásos nevelés: „Az újjászerveződött tantestület kialakításánál Dr. Arató Orbán atya figyelt a szakmai felkészültségre, a férfi tanárok arányára, a példaadó erkölcsi-és hitéletre. A szerzetesi jelenlét az iskolában az ezredfordulóra elérte az öt főt”. „A keresztény nevelés kiemelt helyet foglal el az iskola életében. A tantestület a tanév elején lelkigyakorlattal kezdi a munkát. Minden osztály heti egy alkalommal évfolyam misén vesz részt a Belvárosi templomban. A nap evangélium olvasással és közös imádsággal kezdődik, és imával zárul. Az adventi vagy a nagybőjti időszakban lelkigyakorlatok segítik a hitélet elmélyülését.”⁸ Az intézmény nagy hangsúlyt fektet a kiemelkedő tanulmányi eredményekre és a rangos nemzetközi tanulmányi versenyeken való rendszeres jelenlétre, melynek megfelelően az iskolába való belépési küszöb magas.

A Pécsi 500. Számú Angster József Szakképző Iskola (500-as) a régió legrégebbi szakoktatási intézménye, ahol Szakgimnáziumi (közlekedés szakmacsoport, közlekedésgépész) és

⁷ <https://www.crnlg.hu/tortenelmunk> utolsó elérés: 2020.03.04.

⁸ <https://www.crnlg.hu/tortenelmunk> utolsó elérés: 2020.03.04.

Szakközépiskolai képzések (gépi forgácsoló, ipari gépész, hegesztő, karosszerialakatos, női szabó, villanyszerelő) folynak. Az iskolai honlapon⁹ különleges misszió, illetve oktatási irányelv nem fogalmazódik meg, nagyon izgalmasnak találom, hogy viszont külön fül van szentelve a bűnmegeelőzésnek. Az iskolába való belépési küszöb nagyon alacsony, az iskolai honlap szerint felvételi nincs, egyedüli bejutási kritérium a befejezett nyolc általános.

A Pécsi Művészeti Gimnázium és Szakgimnázium (MSZG) 1957 óta a művészi alkotómunka, a gazdag kulturális tevékenység, a tudásépítés és képességfejlesztés, valamint a tehetséggondozás, tehetségfejlesztés sajátos műhelyeként definiálja magát¹⁰. Céljait abban határozza meg, hogy olyan képzést nyújtson, amelyben az iskolai tudás értéke a művészeti szaktudás, az általános műveltség és a kompetenciák egyensúlyban vannak. Az iskolai közösséget, alkotó közösségként definiálja, mely elkötelezetten őrzi az alapító művészek és pedagógusok szellemiségét, a művészetoktatásba vetett hitét, valamint amelyben a „növédek és tanárok igazi közösségként végzik a munkájukat.”

A negyedik oktatási intézmény az egyetem. A PTE (Egyetem) különböző szakjairól voltak kitöltőink, fizikus, pedagógus, pszichológus, közgazdaságtan és HR szaktanácsadás hallgatók vettek részt a vizsgálatban. A PTE honlapján a következő öndefinícióval él: „Egyetemünk klasszikus értékeket képvisel, egyidejűleg sikeresen alkalmazkodik a jelen és a jövő kihívásaihoz. Kiterjedt tudásterületet lefedő oktatási kínálatával messze meghaladja Pécs határait.”¹¹ Az intézmény az ország egyik legrangosabb kutatási egyetemeként határozza meg magát, az önmeghatározása a progresszív tudományos munkára és a tehetséggondozásra fókuszál.

Ahogy az iskolák bemutatásából kitűnik, az intézményeket a megjelenített önmeghatározásuk mentén egymástól jól elkülöníthető közegekként definiálhatjuk. Míg az Egyetem és az MSZG - egymáshoz hasonlóan - a tevékenységekre illetve a tehetséggondozásra és progresszióra fókuszál, addig a NLG a vallásos nevelésre, hagyományápolásra helyezi a hangsúlyt; 500-asnál viszont karakteres öndefinícióról nem beszélhetünk. Ezen ténymegállapítások mentén amellyel érvelünk, hogy a kiválasztott oktatási intézmények megfelelnek az eltérő szociális kontextus kritérium képviselőre, és releváns közegeként szolgálnak az eltérő identitás és reprezentációs mintázatok vizsgálatára.

⁹ <http://www.angsterj-pecs.sulinet.hu/> utolsó elérés: 2020.03.04.

¹⁰ <http://www.pecsimuveszeti.hu/> utolsó elérés: 2020.03.04.

¹¹ <https://pte.hu/egyetemunk> utolsó elérés: 2020.03.04.

A vizsgálati módszerek bemutatása

Mivel a vizsgálat célkitűzéséhez illeszkedően egy olyan, különböző technikákat ötvöző teszt battériát alakítottunk ki, mely a reprezentáció és identitás több szempontú elemzését teszi lehetővé. Az összeállított kérdőívcsomag a demográfiai adatokon kívül három részt tartalmazott: (1) egy kapcsolati hálót, (2) asszociációs hálót feladatot, és (3) Bogardus társadalmi távolság kérdőívét.

A *kapcsolati háló* (Vergès & Bouriche, 2001) egy olyan eszköz, melyben a vizsgálati személyeknek különböző, előre megadott fogalmak között kell kapcsolatokat jelölniük. 12 fogalom - *Indiai, Arab, Én, Nemzetiség, Olasz, Magyar, Beás, Német, Európai, Cigány, Kínai, Román* – voltak azok a fogalmak, amelyeket előre definiáltunk a kutatásban, megismételve egy 2007-es adatfelvételt (Bigazzi, 2012), ezek egy körben helyezkedtek el a papíron. A fogalmak kiválasztásánál elsődleges szempont volt, hogy mindenképp megjelenjen az *Én*, mint identifikációs kategória, illetve a *Magyar* és a *Cigány*, mivel ezeknek a reprezentációját vizsgáljuk. Szempont volt továbbá, hogy megjelenjen a további lehetséges identifikációs dimenzió, mint az *Európai*, illetve a cigány reprezentáció szempontjából esszenciális fogalmak, mint beás illetve a nemzetiségi. Cél volt magasabb státuszú csoportok, mint Olasz, Német, illetve alacsony státuszú csoport, mint *Román*, megjelenítése, illetve kulturális másságot közvetítő fogalmak bevonása, így lett kiválasztva az *Indiai, Arab* és a *Kínai*. A kitöltőknek nem csak az észlelt kapcsolatot kellett jelölni, hanem a kapcsolatok fontossági sorrendjét és valenciáját is, azonban az adatok feldolgozásakor csak az első hat kapcsolat kerül értelmezésre. A kapcsolati háló mentén e csoportok mentális térképét tudjuk vizsgálni.

Az *asszociációs hálóban* a kitöltőknek egy inger szóra kellett asszociálniuk. Mi két feladat elé állítottuk a kitöltőket, két ingert, a magyar és a cigány szavakat, használva. Az asszociáción kívül a kitöltőknek jelölniük kellett, hogy adott asszociáció hányadik asszociációként jutott az eszükbe, milyen számukra az asszociált szó valenciája, pozitív, negatív vagy semleges. Végül jelölniük kellett az asszociált szavak közti fontossági sorrendet. A kért információk mentén a reprezentációk tartalmát, szerveződését, illetve az eltérő reprezentációs mintázatokat tudtuk vizsgálni.

A *társadalmi távolság kérdőívet* Bogardus 1923-ban fejlesztette ki, és a mai napig egy népszerű mérőeszköz. Egy egydimenziós, kumulatív skáláról van szó, amellyel különböző célcsoportokkal szemben mér vágyott távolságot, mennyire szeretné beengedni a kitöltő egy kisebbségi csoport tagját a saját életének tereibe. A kérdőív az előítéletességet így konkretizálja, inkább viselkedéses aspektusát értékelteti (Síklaki, 2010). Jelen kutatásban célcsoportként a cigány, német, román,

piréz csoportokat jelöltük meg. Az eredetileg hétfokozatú Bogardus-skálát öt egymásra épülő szintig vizsgáltuk, valamint hozzátettünk további három kategóriát (munkatárs/osztálytárs; főnök/osztályfőnök; beosztott), amelyek különböző státuszokra vonatkoznak. A vizsgálati minta életkori sajátosságára való tekintettel a „házastárs” helyett a „család” terminussal éltünk.

A demográfiai kérdések a nemre, korra, anya és apa iskolai végzettségére vonatkoztak, illetve rákérdeztünk, hogy a kitöltő végzett - e önkéntes munkát és hogy vallásos - e.

A vizsgálat menete

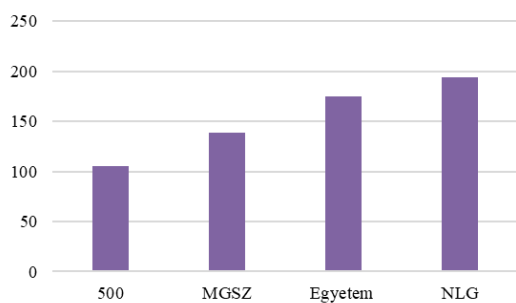
Első lépésben felvettük a kapcsolatot a kiválasztott iskolákkal, ahol beavattuk az igazgatókat és az érintett tanárokat a kutatás részleteibe. Ügyeltünk rá, hogy vizsgálatunkkal ne ütközzünk se etikai sem pedig jogi problémába, így a tizenhatodik életévüket még be nem töltő gyerekektől passzív beleegyező nyilatkozatot kértünk. Miután sikerült időpontokat egyeztetni, valamint megkaptuk a kellő eligazítást a további munkálatokhoz, neki láttunk a tesztfelvételnek.

Bár a tesztlapok minden, kitöltés szempontjából releváns információt tartalmaztak, jelenlétünket a vizsgálat alatt mégis indokoltnak éreztük. Egyrészt – főként a fiatalabbak esetében - figyelni kellett rá, hogy az önálló munka valóban önálló maradjon, másrészt több feladatnál kiegészítő magyarázatokkal kellett segíteni a vizsgálatban résztvevők munkáját. Többször előfordult, hogy a feladatok egy része még az egyetemistáknak sem volt teljesen egyértelmű, így - mivel nem volt alkalmunk egy előzetes mintán bemérni a teszt alkalmazhatóságát - a hatékonyabb munka érdekében a felvétel egy félig-vezetett módon zajlott le. Ez egészen pontosan annyit jelentett, hogy minden egyes feladat előtt azok bemutatásra kerültek egy a vizsgált területtől teljesen elütő témakör (pl. gyümölcsök) fogalmait használva. Minden osztálynak elegendő volt a megadott 45 perces tanóra a teszt egészének kitöltéséhez. Figyeltünk rá, hogy a gyerekek a lehető legkevesebb információt ismerjék meg a teszttel való találkozás pillanatáig, ezzel kiküszöbölve a különböző torzításokat, illetve az idő közben felmerülő előhuzalozottságot. A résztvevőket biztosítottuk az anonimitásról, így megteremtve a tesztkitöltéshez szükséges bizalom alapját. Összességében elmondható, hogy minden vizsgálati személy önszántából vett részt , a kutatás akadályba nem ütközött.

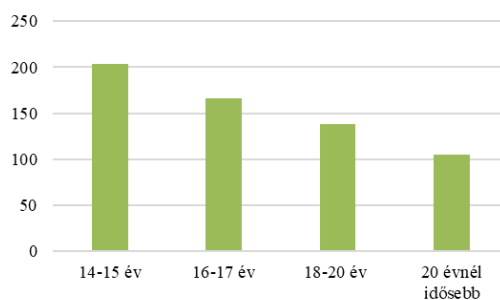
A vizsgálati minta leírása

A vizsgálatban összesen 613 fő vett részt. A 613 főből 175 fő a PTE hallgatója és 438 fő középiskolai tanulmányát végző diák volt. A teljes minta 17%-a az 500-as, 22 %-a MGSZ, 28%-a az Egyetem és 32% -a NLG tanulója (1. grafikon).

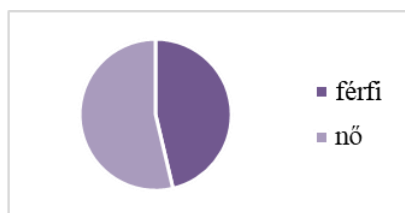
A teljes minta átlagéletkora (2. grafikon) 17,67 év (SD=3,134). A legidősebb vizsgálati személy 33 éves, a legfiatalabb 14 éves volt. A középiskolás minta átlagéletkora 16,12 év (SD=1,535), akik közül legfiatalabb 14. életévében jár, a legidősebb pedig 21 éves. A felsőoktatásukat folytató hallgatók átlagéletkora 21,71 év (SD=2,579). Az egyetemisták csoportjának legfiatalabb tagja 18 éves, a legidősebb tagja 33 éves volt (2. grafikon). Az életkor változóját további négy kategóriába kódoltuk, mivel az adatfeldolgozásra használt EVOC program nominális változókkal dolgozik: (1=14-15 évesek; 2=16-17 évesek; 3=18-20 évesek; 4=20 évesek vagy annál idősebbek).

1. grafikon: az összminta oktatási intézmények szerinti eloszlása

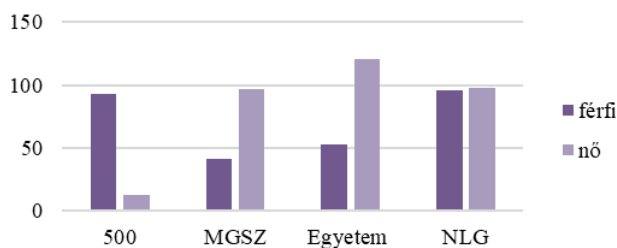

2. grafikon: az összminta korosztályok szerinti eloszlása

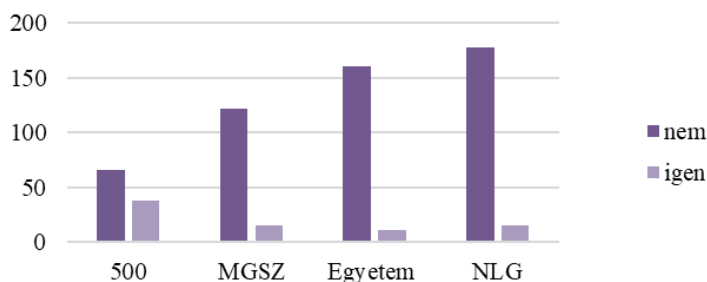

3. grafikon: nemek eloszlása az összmintában

A nemek szerinti eloszlásra vonatkozó adatok szerint a férfiak és a nők majdnem egyenlő arányban vettek részt a vizsgálatban (3. grafikon), 238 férfi és 328 női kitöltőnk volt (SD.=0.4991), azonban az eloszlás nagyon változó a különböző oktatási intézményekben (4. grafikon).

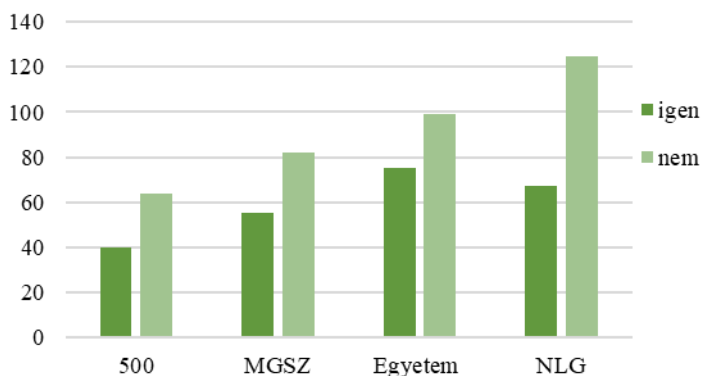
4. grafikon: nemek eloszlása oktatási intézményekként

5. grafikon: cigány családtaggal rendelkezők eloszlása az oktatási intézményekben

Arra kérdésre, hogy a kitöltőnek van-e jelenleg cigány a családjában 79 kitöltő válaszolt igennel, 6

kitöltő nem válaszolt (5. grafikon). Arányaiban magasan az 500-asban van a legtöbb kitöltő, akik igennel válaszoltak, tehát ebben az almintában számíthatunk cigány származású kitöltőkre (5. grafikon). Az összmintában 13% vállalta fel, hogy cigány családtaggal rendelkezik, ami jól reprezentálja a cigány kisebbség arányát a magyar társadalmon belül.

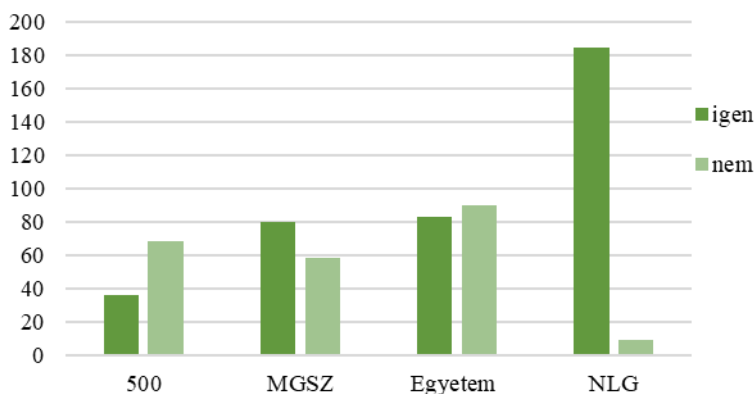

6. grafikon: önkéntesség eloszlása oktatási intézményekként

almintában található (43%), míg a legkevesebb az NLG-s almintában (34%) (6. grafikon).

A következő vizsgált változó az önkéntesség. 230 kitöltő nyilatkozott úgy, hogy önkénteskedik, míg 370 kitöltő nem (6. grafikon) (SD=0.4883).

Arányaiban a legtöbb önkéntes az Egyetemista

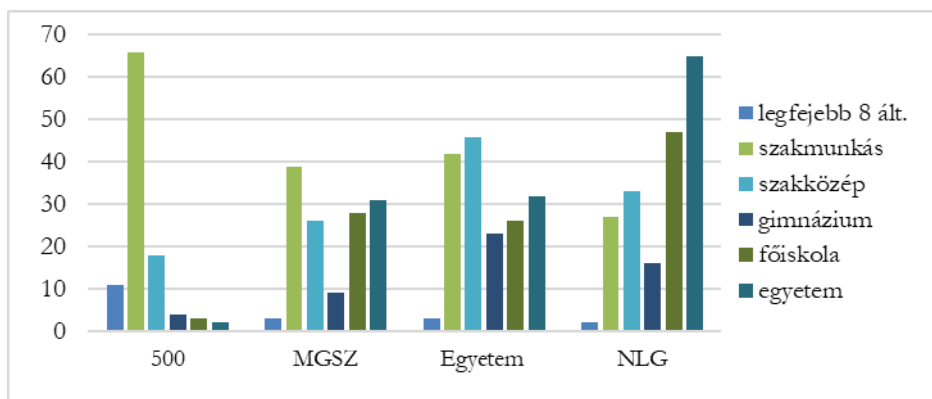
7. grafikon: vallásosság eloszlása az összmintában

NLG-s mintában volt legtöbb vallásos kitöltő, az almintá 95%-a vallásosnak tartja magát. A vallásosak és nem vallásosak aránya az MSZG-s és Egyetemista mintában viszonylag kiegyenlített. Az egyetlen almintá, ahol a nem vallásosok vannak többségben az 500-as, itt a megkérdezettek 65 %-a nem vallásos.

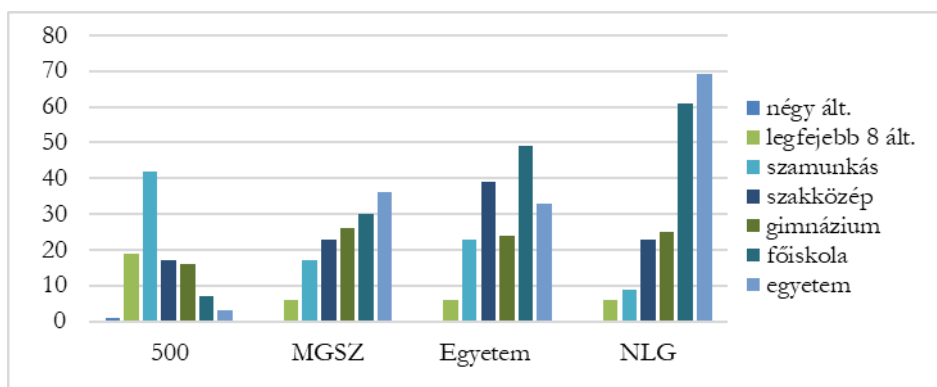
Vallásosság tekintetében 338 kitöltő igennel, míg 225 kitöltő nemmel válaszolt, 5 kitöltő nem nyilatkozott (SD=0.4906). (7. grafikon). A

A minta leírását egy utolsó, azonban annál fontosabb adat bemutatásával zárom, ez pedig a szülők iskolai végzettségére vonatkozik. Az alábbi két ábra (8., 9. grafikon) szemlélteti az eltérő oktatási intézményekben a szülők iskolai végzettségének arányát. Nagyon szembeűnő, hogy míg a legtöbb legalacsonyabban iskolázott szülő az 500-as mintában van, addig a legmagasabban végzettek a NLG-s mintában találhatóak. Ezzel szemben a MGSZ és az Egyetem jóval

diverzebb képet mutat a szülők végzettségére vonatkozóan. Ezek az eredmények egyrészt reflektálnak arra, hogy a szülők iskolai karrierje viszonylag jól bejósolja gyerekeik iskolai pályafutását, másrészt arra engednek következtetni, hogy a MSZG és az Egyetem, mint közeg szocio-ökonómiai szempontból sokkal inkább heterogénebb összetételű, mint az 500-as vagy az NLG.

8. grafikon: Az apák iskolai végzettsége oktatási intézményre lebontva

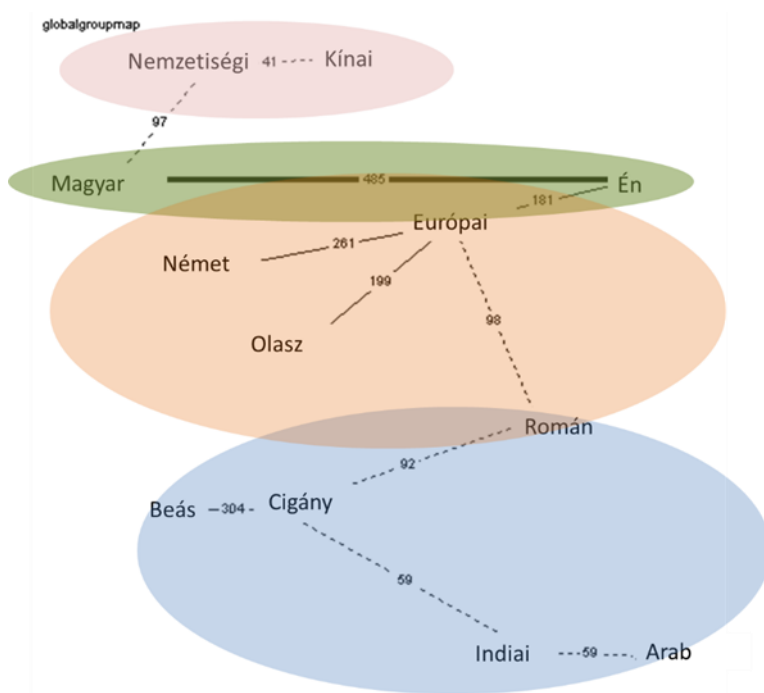
9. grafikon: Az anyák iskolai végzettsége oktatási intézményre lebontva

Ugyan sem az összminta, sem a különböző alminták nem reprezentatívak, de mivel nem általánosítható, az össztársadalomra vonatkozó összefüggések megfogalmazására törekedtünk, hanem a különböző iskolai kultúrákban megjelenő mintázatok feltárására, így a dolgozatban a terjedelmi korlátok miatt nem térnek ki a különböző megoszlásoknak a magyar népesség átlagához való viszonyulására.

Eredmények bemutatása

Kapcsolati háló eredményei

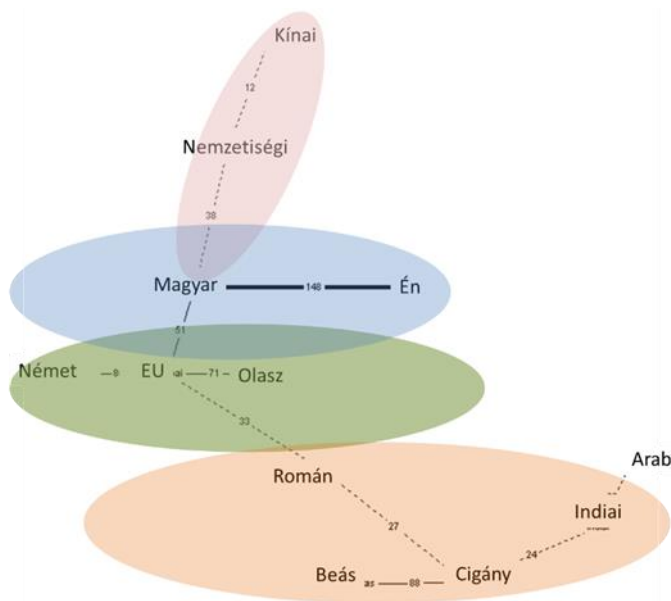
A kapcsolati háló adatai az EVOC francia programmal lettek feldolgozva. A program a különböző szavak együtt járásait, illetve az együtt járások erősségét elemzi. A faktoriális elemzés a geometriai tengelyek helyett, a gráfelmélet a közvetettség láncolatai mentén egy polimorfbabb ábrázolást alkalmaz. A láncok mentén kirajzolódó maximális fa adja meg a vizsgált változók egymáshoz való viszonyát, struktúráját (Vergès & Bouriche, 2001). E változók a módszerben megadott fogalmak, a köztük lévő vonal erőssége jelzi, hogy mennyire jellemzően kapcsolódtak össze őket a résztvevők. Az EVOC program lehetővé teszi, hogy az egyes általunk fontosnak tartott változókra szűrve, egy adott almintán megnézzük a kapcsolódások vagy fák sajátosságait. A következő ábrán az összminta csoportokra vonatkozó mentális térképe látható.

8. ábra: az összminta mentális térképe

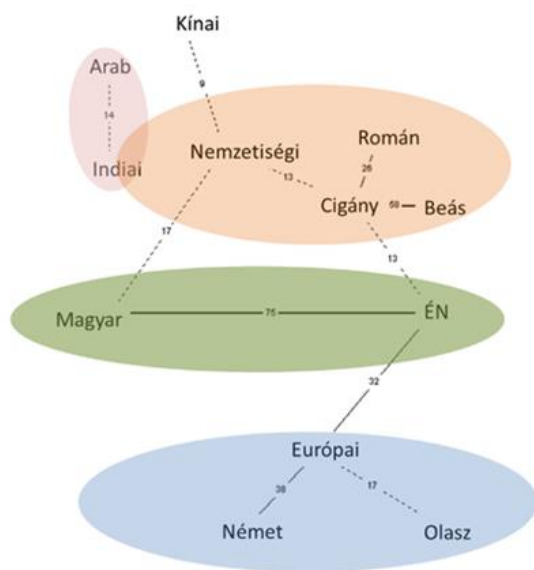
Az ábrán (8. ábra) négy nagy egység látható. A zöld színnel jelölt egység jelzi a legerősebb asszociációs kapcsolatot, ez az *Én-Magyar* egység, azaz a legtöbb kitöltő az *Én* és a *magyar* fogalmat észlelte összetartozónak. A második egység az *Én* fogalmán keresztül kapcsolódik az előző egységhez. Ennek a központi fogalma az *Európai*, mely kapcsolódik a *Német*, az *Olasz*, és a *Román* fogalomhoz, azonban ez a kapcsolódás az előző kettőhöz képest jóval

gyengébb. A harmadik egység a *Cigány* egység. A *Románhoz* kötődik a cigány fogalom, amely kapcsolatban áll a *Beással*, és az *Indiaival*, illetve az Indiain keresztül közvetve az *Arabbal*. A negyedik egység a *Nemzetiség* egysége, ez a *Magyar* fogalmon keresztül kapcsolódik a mentális térképhez. A *Nemzetiségi* centrális fogalomhoz kapcsolódik a *Kínai*. Az Egyetemi és az MSZG-és almintá mentális térképe hasonló az összminta mentális térképéhez, azonban az 500-as és az NLG maximális fája ettől való lényeges eltéréseket mutat, így ezeket a továbbiakban részletesen fogom bemutatni, a különbségre fókuszálva.

9. ábra: az NLG mentális térképe

A 9. ábrán az NLG-s alminta mentális térképe látható. Az első nagy egység itt is az *Én-Magyar* egység, a második nagy egység az *Európai*, azonban az előző mintához képest az *Európai* fogalom nem az *Én*hez, hanem a *magyar* fogalomhoz kapcsolódik. Ez az Európainak az *Éntől* való távolítását, és így az identifikációs mintázat markáns eltérését jeleníti meg, mely az interpretációban részletesen lesz szó.

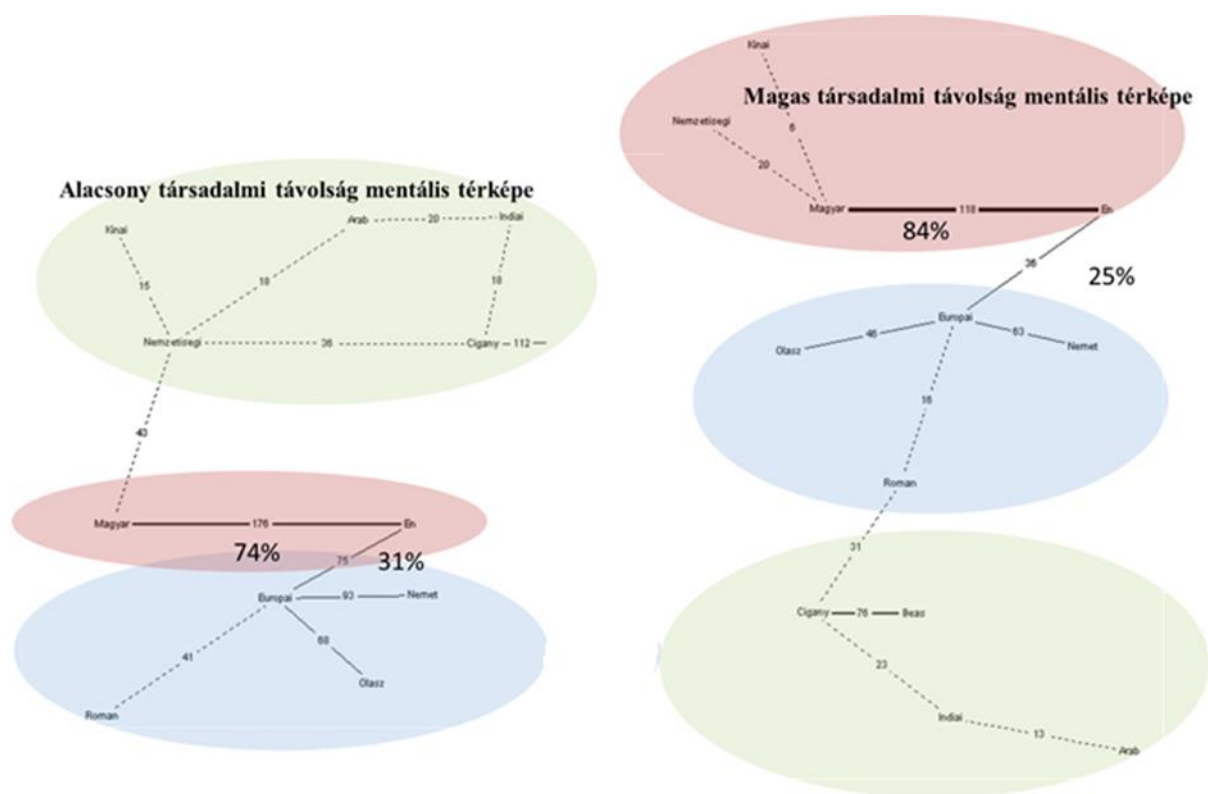

10. ábra: az 500-as mentális térképe

A következő ábra (10.ábra) az 500-as alminta mentális térképét mutatja be. Ez nagyon eltér az előző két maximális fától. A legerősebb kapcsolat itt is az *Én-Magyar* között található, ehhez kapcsolódik az *Énen* keresztül az *Európai* fogalma, mely további kapcsolatban áll a *Némettel*, és az *Olasszal*, azonban a *Románnal* nem. Az *Én* kapcsolatba áll a *Cigány* fogalommal, tehát érzékelhető, hogy ebben az almintában vannak cigány kitöltők. A cigány fogalom kötődik a *Román* és *Beás* fogalmakhoz, illetve a *Nemzetiségi* fogalomhoz is. A *Nemzetiségi* fogalom a

Magyar fogalommal is kapcsolatban áll, így ebben a mintában a *Cigány* fogalom közvetve ugyan, de kapcsolódik a *Magyar* fogalomhoz. A negyedik egység integráltan olyan értelemben és az *indiai* és *arab* fogalmak csak egymással állnak kapcsolatban más fogalmakkal, nem, így a mentális térképben egy izolált, *Keleti blokkot* alkotnak.

A mentális térképek bemutatását egy nagyon izgalmas eredménnyel zárnam, mely a csoportközi viszonyulásnak és a kapcsolati hálónak az összefüggéseit írja le. Kíváncsiak voltunk rá, hogy az előítéletes és kevésbé előítéletes résztvevőknél van-e különbség a mentális háló szerveződésében, így kiválasztottuk azokat akik a Bogardus kérdőív alapján a legkevésbé távolság tartók (elfogadja a cigányt mint családtag, mint barát, N= 237), illetve azokat akik a leginkább távolságtartók (nem fogadná el városában a cigányt, N= 139) és megnéztük, hogy a két csoportnak milyen a maximális fája (11. ábra).

11. ábra: mentális térképek a társadalmi távolság függvényében

A két maximális fa nagyon különbözik egymástól. Akik alacsony pontszámot értek el a társadalmi távolság skálán azok egy sokkal inkluzívabb *Nemzetiség* fogalommal rendelkeznek: a *Nemzetiség* kapcsolódik a *Kínai*, *Arab*, és *Cigány* szavakhoz is, míg azok, akik a Bogardus skálán a leginkább távolságtartók, azoknál a *Nemzetiség*, mint fogalom egyedül a *Magyar* fogalommal áll kapcsolatban. Izgalmas, és fontos eredmény, hogy míg az alacsony Bogardus skála értékkel rendelkezők esetében a *Cigány* a *Nemzetiség* fogalmon keresztül kapcsolódik a *Magyarhoz*, addig a magas társadalmi távolságot jelölő kitöltőknél két egységnyire pozicionálódik, mind a magyartól, mind az *Éntől*.

A szóasszociációk elemzésének bemutatása

A szóasszociációk kapcsán vizsgáltuk a szavak konnotációját. A konnotáció kapcsán polaritás illetve neutralitás indexet számoltunk. A polaritás index azt mutatja meg, hogy adott szó konnotációja pozitív, negatív vagy semleges. A polaritás indexet a következő képlettel lehet kiszámítani (De Rosa, 1988; Ferrara, 2015).

(POZ. KONNOTÁCIÓJÚ SZAVAK – NEGATÍV KONNOTÁCIÓJÚ SZAVAK)/ ÖSSZ-SZÓSZÁM

A polaritás érték -1 és 1 között mozoghat, az érték minél inkább közelít a -1-hez az adott szó annál inkább negatív, és minél inkább közelít a polaritás érték a +1-hez az adott szó annál inkább pozitív érzelmi töltettel rendelkezik.

A polaritás érték mellett számolunk még neutralitás értéket, amely azt mutatja be, hogy adott szóval kapcsolatban milyen arányban jelennek meg neutrális konnotációjú szavak. Ez azért szükséges, mert a polaritás érték akkor is 0-hoz közeli értéket vesz fel, ha sok a neutrális konnotációjú asszociáció, de akkor is, ha a fogalmi háló nem neutrális, hanem ambivalens a pozitív és negatív konnotációjú asszociációk aránya egyenlő, emiatt „kioltják” egymást, azaz adott szóval kapcsolatos asszociációk antagonisztikus viszonyban állnak egymással. A 0 közeli polaritás érték hátterében tehát két különböző ok állhat, mely feltérképezéséhez a neutralitás index kiszámítása szükséges. A neutralitás indexet a következő képlet alapján számítjuk:

(NEUTRÁLIS SZAVAK SZÁMA – (POZ. SZAVAK+NEG. SZAVAK))/ ÖSSZ-SZÓSZÁM

A neutralitás index is -1 és +1 közötti értéket vehet fel. Az alacsony neutralitás érték a szavak közötti ambivalenciát jelenti, míg a magas neutralitás a szó neutrális konnotációjára utal. A polaritás és neutralitás index eredményei IBM SPSS Statistics 22-es verzióval lettek feldolgozva.

A szó asszociációk együttjárási elemzését a SPAD-T nevű programmal végeztük. A programmal való munka első lépéseként a szavakat először összevontuk, a szinonimák és hasonló szóalakok egy alakban kerültek feltüntetésre, pl. *csóró*, *nincstelen*, *szegény* mind *szegényként* lett definiálva. Mivel az alacsony frekvenciájú szavak kiesnének az elemzésből, fontos volt a szinonimákat egységben kezelni. Az objektivitás megőrzése érdekében a szavak összevonását két független kódoló végezte, akik konszenzus alapján állították össze a végleges adatbázist.

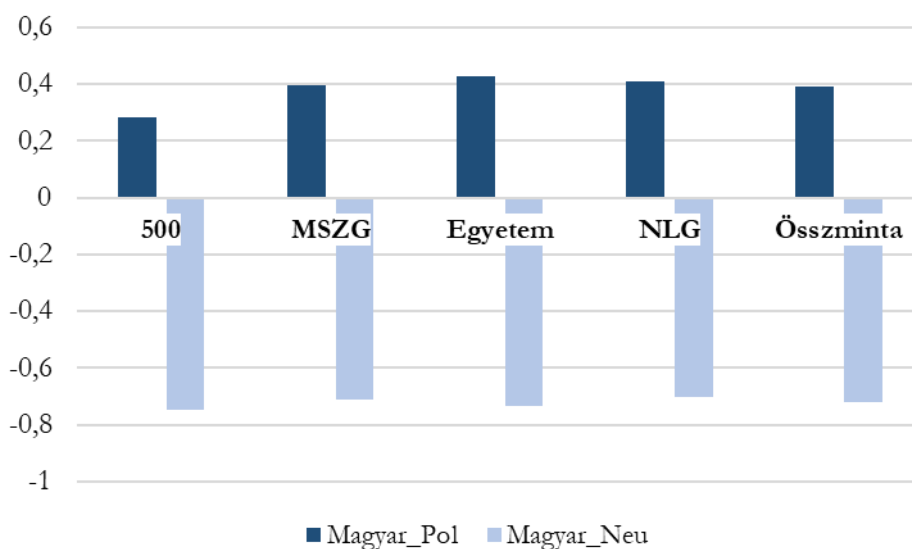
A végleges adatbázisban a szavak frekvenciája mentén megnéztük melyek a reprezentáció legkonszenzuálisabb elemei, amelyek így a reprezentáció magját alkotják, majd megnéztük melyek az egymást kölcsönösen kizáró jelentés halmazok, végül megnéztük, hogy melyek azok a független változók, amelyek szignifikánsan telítődnek egyes jelentése halmazoknál, egymással együtt járó szóasszociációknál. A második és harmadik folyamat az ingerszóra adott asszociációk

szemantikus mezejét mutatja meg. A SPAD a szemantikus mező elkészítéséhez a faktoranalízis eljárás egy módosított változatát alkalmazza. Az asszociált tartalmakat együttjárás szerint elrendezi, úgy, hogy a felállított faktorok, egymást kölcsönösen kizáró szófelhők, valaki vagy az egyiket használja, vagy a másikat. Miután ezen egymással szembenálló jelentésmezőket feltérképezi, csak utána nézi meg, hogy van-e olyan független változó, amely meghatározó, szignifikáns egy adott tartalmi dimenzió mentén. A programmal tehát az antagonisztikus tartalmakat tudjuk feltérképezni, illetve meg tudjuk határozni, milyen, általunk vizsgált alminták milyen sajátos tartalmakban gondolkodnak leginkább, ami a reprezentáció polemikusságára reflektál. A következőkben a különböző ingerszavak kapcsán feltárt eredményeket prezentálom a bemutatott elemzési eljárások mentén.

Az ingerszavak konnotációjának bemutatása:

A magyar szó konnotációja

A magyar szó polaritás indexének átlaga 0,38 (SD=0,420), míg a neutralitás index – 0,72 (SD=0,333). Ez azt jelenti, hogy a fogalom enyhén pozitív konnotációjú, azonban hangsúlyosan ambivalens. A neutralitás és a polaritás átlagokat oktatási intézményekre lebontva is megnéztük, amelyeket a 10. számú grafikon mutat be.

10. grafikon: magyar szó polaritás és neutralitás indexe oktatási intézményekként

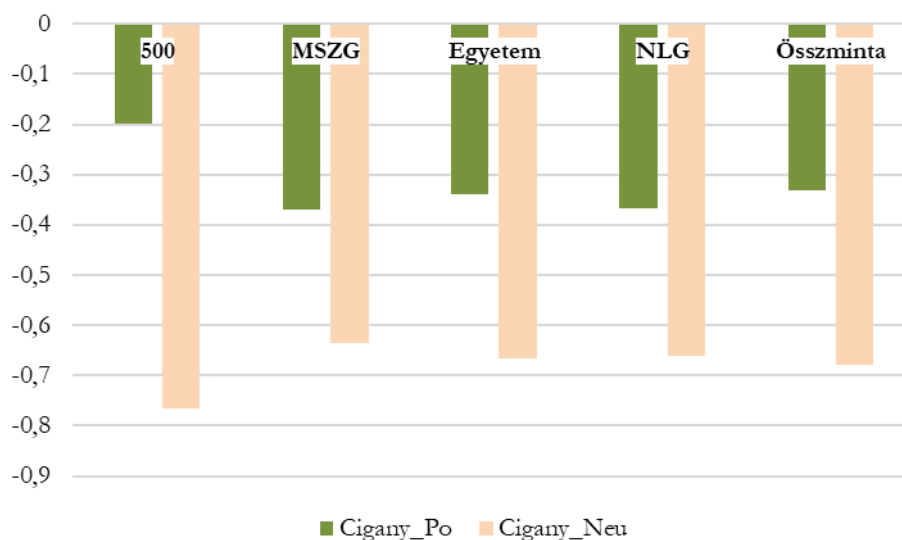
Ahogy az a grafikonon látszik (10. grafikon), a különböző oktatási intézményekben viszonylag egymáshoz hasonlóan alakultak a polaritás illetve neutralitás értékek, azonban vannak eltérések. A polaritás érték átlaga az Egyetemista (0,427; SD=0,410) és NLG-s (0,409; SD=0,377) almintában a legmagasabb míg az 500-as almintában (0,282; SD=0,492) a legalacsonyabb, tehát

legpozitívabban az egyetemista és az NLG-s kitöltők reflektáltak a magyar fogalomra, míg a legnegatívabb viszonyulás az 500-as kitöltőknél tapasztalható. A különbség az 500-as és egyetemista minta közt szignifikáns ($U=77167,0000$; $p= 0.016$), míg az 500-as és az NLG-s minta közt tendencia szerű ($U=8253,000$; $p= 0,089$).

A neutralitás index minden almintában negatív értéket vesz fel, ami azt jelenti, hogy a magyar fogalom erősen ambivalens, azaz egyszerre jelennek meg negatív és pozitív töltetű szavak az asszociációk között, és kevés a neutrális valenciájú szavak aránya. A magyar fogalommal kapcsolatos antgonisztikus viszonyulás az összmintára vonatkozóan egységesnek mondható, egyik almintá átlaga sem kiugró, mindenhol $-0,7$ körüli, illetve a szórás is minden almintá esetében $0,3$ -as érték körül mozog. Egy esetben szignifikáns a csoportok közti különbség, mégpedig az 500-as és az NLG-s minta között ($U= 8117,000$; $p=0,049$).

A cigány szó konnotációja

Ahogy a magyar ingerszónál, úgy a cigány ingerszónál is kiszámoltuk a polaritás és a neutralitás indexet. A cigány szó polaritás értéke az összminta estében $-0,30$, ($SD=0,50$), míg a neutralitás index $-0,62$ ($SD=0,44$). Ez azt jelenti, hogy a szó enyhén negatív konnotációjú, és erősen ambivalens. A következő grafikon az egyes alminták polaritás és neutralitás indexének átlagát foglalja össze.

11.ábra: a cigány szó polaritás és neutralitás indexe oktatási intézményekként

Ahogy a grafikonon látszik (11. ábra), a polaritás index átlaga $-0,3$ körül mozgó értéket vesz fel az MSZG-s, Egyetemista és NLG-s almintán. Ettől azonban eltér az 500-as almintá átlagértéke, ami $-0,199$ ($SD=0,6865$). Ez azt jelenti, hogy a cigány szóval kapcsolatban leginkább ebben az

intézményben pozitív a viszonyulás, ami reflektál arra, hogy itt található a cigány kitöltők zöme. Fontos hangsúlyozni, hogy ennek ellenére a szó valenciája negatív, ami utalhat arra, hogy a a kisebbség tagjai esetében is domináns a negatív reprezentáció.

A neutralitás index minden alminta esetében $-0,6$ alatti, ami fogalommal kapcsolatos erős ambivalenciára utal. Izgalmas, hogy neutralitás index az 500-as diákok esetében a legnegatívabb, $-0,765$, ($SD=0,439$). E a különbség statisztikailag az 500-as és az MSZG - s alminta közt ($U=4777,000$; $p=0,002$), az 500-as és Egyetemi alminta közt ($U=6709,500$; $p=0,17$) és az 500-as és az NLG-s alminta közt ($U=6019,500$; $p=0,000$) is szignifikáns, tehát az 500-as kitöltők esetében a legambivalensebb a cigány szóhoz való viszonyulás. A fogalommal kapcsolatos asszociációk heterogenitása ismét tulajdonítható az 500-as alminta heterogenitásának.

A magyar és a cigány reprezentáció központi magja

A magyar szóra adott asszociációk frekvencia szerinti bemutatása

Az alábbi táblázatban (1. táblázat) a húsz leggyakoribb fogalmat válogattuk össze abból az összesen 86 kifejezésből, amely a 9-es küszöbérték megadása után megmaradt. A megadott küszöb után a program szelektálta az 10-nél kevesebbszer asszociált tartalmakat.

Magyarország 214	anyanyelv 181	magyar ételek 133	haza 119	magyar zászló 114	gazdag hagyomány 90	család 89	kultúra 76	Kölcsey 74	városok 68
Duna 67	Európa 66	pálinka 63	az otthonom 62	ember 55	könnyűzene 55	magyar népdal 54	csóró 51	cigány 46	Etelköz 46

1. táblázat: magyar szóra adott asszociációk frekvencia szerinti bemutatása

A leggyakrabban asszociált szavak, *Magyarország*, *anyanyelv*, *magyar ételek*, *haza*, *magyar zászló*, mind olyan tartalmak, melyek a nemzeti identitás aktiválódására engednek következtetni. Emellett megjelennek a személyes kapcsolódásra utaló fogalmak, úgy mint az *otthonom*, *könnyűzene*, és a sztereotipikus tartalmak, például *pálinka*, *Duna*. Érdekes módon megjelenik a *cigány*, mely a 19. leggyakrabban asszociált tartalom, és a *csóró*, mint negatív konnotációjú asszociáció.

A cigány szóra adott asszociációk frekvencia szerinti bemutatása

A cigány szó esetében az asszociált szavak összevonása után négyes frekvencia küszöbvel összesen 113 kifejezésünk lett. Az alábbi táblázat (2. táblázat) a leggyakoribb 20 szót mutatja be:

lopás 206	bűn 192	kultúra 188	muzikális 186	koszos 124	kisebbség 114	csóró 104	rasszizmus 102	nagycsalád 85	családi pótlék 82
rengeteg ember 74	agresszió, kreol 73	munkanélküliek 64	hazugság 63	alacsony iskolázottság 58	erőszak 56	félelem 51	átverés 48	ordibálás, kivételek 41	modortalan 40

2. táblázat: a cigány szóra adott asszociációk frekvencia szerinti bemutatása

Az első 5 leggyakrabban asszociált szó a *lopás*, a *bűn*, a *kultúra*, a *muzikális*, és a *koszos*, valamint megjelenik 6-ként a *kisebbség*. A bűnözés és a másság kerül kihangsúlyozásra azokban a fogalmakban, melyek a reprezentáció magját alkotják: a cigány egy másik kultúra, melynek esszenciája a lopás és bűnözés. Az asszociált szavak zöme egyértelműen negatív konnotációjú, és megjelennek az alacsony társadalmi státuszra reflektáló asszociációk, mint az *alacsony iskolázottság*, *csóró*, *munkanélküli*, ami jól reflektál arra, hogy a cigányság és a szegénység a magyar társadalomban egymás szinonimái. A cigány nem egy etnikum, hanem egy életforma, egy meghatározott sors, egyben. Érdekes eredmény, hogy amíg a magyar szó esetében a *család* szó jelenik meg, addig a cigány szó kapcsán a *nagycsalád* asszociációval találkozunk, mely feltételezhetően negatív konnotációjú, a családnak nem a bensőséges, meghitt csoport jellege domborodik ki, hanem itt egy mennyiségi csoportról van szó. A cigányság mennyiségi csoportként való értelmezését erősíti a 11. leggyakrabban asszociált tartalom, a *rengeteg ember*. Ha a mennyiségi asszociációt a kisebbség asszociációval együtt értelmezzük egy meglehetősen önellentmondásos reprezentáció képe rajzolódik ki: a cigányság egy olyan kisebbség akik sokan vannak.

A szemantikus mező bemutatása

A magyar szó szemantikus mezeje

A SPAD-t program által extrapolált fatkrostruktúrából, az első négy faktort vettük górcső alá, mivel ott volt törés a faktorok által magyarázott variancia mennyiségében. A következő táblázatok (3., 4. táblázat) a különböző faktorokat, az asszociált fogalmak pólusok mentén történő telítődését, és a faktorokra illeszkedő független változókat foglalják össze, azaz hogy egy adott asszociáció halmazt mely független változók mely modalitásai mentén körülhatárolt csoport használ szignifikánsan többet, mint más csoportok. Az egyes faktorokon belüli pólusok egymást kölcsönösen kizáró asszociáció halmazokat jelentenek. Az elemzéshez a SPAD-T azt a 113 szót használja alapul, amelyiknek nagyobb a frekvenciája, mint 4, tehát legalább 5-en használták a mintából. Először a faktorokat állítja fel, melyben a két pólus két egymással

kölcsönösen együtt járó asszociáció halmazt tartalmaz, és a két pólus kölcsönösen kizárja egymást, majd csak ezek után vetíti rá e pólusokra a független változók egyes modalitásait.

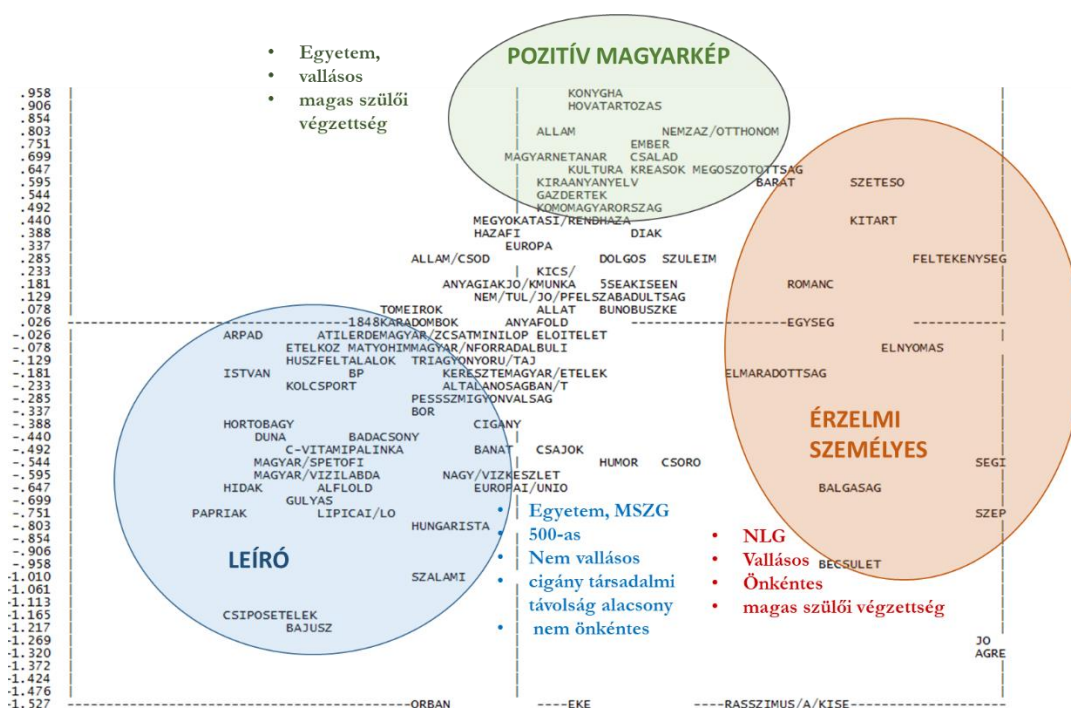
Faktor 1 +	telítődés értéke	Faktor 1 -	telítődés értéke
ÉRZELMI SZEMÉLYES		LEÍRÓ SZTEREOTIPIKUS.	
jó	26,0	Duna	2,4
segítőkézség	9,3	rasszizmus	2,1
agresszió	2,7	paprika	2,1
szép	2,2	sport	1,6
Kölcsey	2,1	Budapest	1,5
barát	2,1	Etelköz	1,3
románc	1,8	Badacsony	1,2
gulyás	1,6	feltalálók	1,2
egység	1,6	Magyar zászló	1,2
otthonom	1,3	parlament	1,2
elnyomás	1,2	csípős ételek	1,1
féltékenység	1,2	C-vitamin	1,0
kötődés	1,2	Magyar szarvas	1
kitart	1,1	Pálinka	1
széteső	1,1	Magyar vízilabda	0,9
én	1	csóró	0,8
nemzetiség	0,9	Alföld	0,8
<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: Nagy Lajos • Korcsoport: 16-17 • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: egyetem • Önkéntes • Vallásos • Vallásgyakorló • Magyar attitűd: negatív vagy semleges • Cigány neutralitás kód: negatív 		<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: egyetem • Korcsoport: 20 évnél idősebbek • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: szakközép • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: főiskola • Nem önkénteskedők • Nem vallásgyakorlók • Magyar attitűd: pozitív • Cigány neutralitás kód: közepes • Cigány Bogardus: városig 	

3. táblázat: a magyar szó első faktora független változókkal

Faktor 2	telítődés értéke	Faktor 2	telítődés értéke
POZITÍV MAGYARKÉP		LEÍRÓ SZTEREOTIPIKUS	
anyanyelv	3,4	Jó	18,2
Magyarország	3,2	rasszizmus	9,8
család	2,4	eke	7,1
otthon	2,3	Orbán	3,0
nemzetiség	2,3	agresszió	2,1
magyar nemzet	2,0	csípős ételek	1,6
kultúra	1,9	gulyás	1,5
ember	1,9	komoly történelem	1,2
gazdag hagyományok	1,6	komondor	1,2
haza	1,3	szalámi	1,2
állampolgárság	1,3	paprika	1,1
hovatartozás	1,2	csóró	1,1
barát	0,9	bajusz	1,1
fogalmazás	0,8	pálinka	1,0
		csajok	0,8
		Duna	0,8
		hungarista	0,8
		becsület	0,8
<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: egyetem • Korcsoport: 20 évesnél idősebb • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: szakközép, egyetem • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: szakközép, főiskola <ul style="list-style-type: none"> • Vallásos, Vallásgyakorló • Magyar attitűd: semleges és pozitív • Magyar neutralitás kód: semleges <ul style="list-style-type: none"> • Cigány attitűd: pozitív • Cigány neutralitás kód: pozitív • Cigány Bogardus: szomszédjának, barátjának 		<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: 500-as, művészeti • Korcsoport: 14-15 • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: 8 általános, szakmunkás • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: 8 általános, szakmunkás, • Nem vallásos, Nem vallásgyakorlók <ul style="list-style-type: none"> • Magyar attitűd: negatív • Cigány neutralitás kód: negatív 	

4. táblázat: a magyar szóra adott asszociációk második faktora független változókkal

A következő ábrán (12.ábra) az első két faktor grafikus ábrázolása látható:

12. ábra: a magyar szóra adott asszociációk első két faktorának grafikus ábrázolása

Ahogy az látható (12. ábra), a magyar asszociációk első két faktorának tengely menti értelmezése három nagy fogalmi egységet ír le, mivel az első két értelmezett faktor egy-egy pólusa nagyjából megegyezik. Ez azt jelenti, hogy e tartalmi dimenzióval szemben ragadható meg a két másik tartalmi dimenzió is. Ez a specifikus tartalmi dimenzió, a kék színel jelzett egység olyan szavakat tartalmaz, mint *István*, *Árpád*, *paprika*, *gulyás*, *lipicai ló*, *c-vitamin*, *Hortobágy*, etc. Ezek a tartalmak a magyarsággal kapcsolatos sztereotipikus tudások. Aki Magyarországon szocializálódott, annak a tudástárában ezek az ismeretek mind benne vannak, anélkül, hogy bármilyen személyes tapasztalata lenne a fogalommal kapcsolatban. Nem kell ahhoz lipicai lovon lovagolni, hogy tudjam, a lipicai ló hungarikumnak számít, és nem kell erősen fűszerzett, csípős ételleket fogyasztanom ahhoz, hogy tudjam a magyar konyha erősen fűszeres. Ezek az asszociációk tehát mellőzik a bevonódást, az érzelmi viszonyulást, felszínes, tényszerű ismereti tudásokként értelmezhetőek, így a **Leíró** elnevezést adtuk ennek a fogalmi halmaznak.

A második nagy egység olyan szavakat tartalmaz, mint *széteső*, *kitart*, *románc*, *elmaradottság*, *becsület*, *balgaság*. Ezek a szavak érzelmmel teli, a magasztos és a lesújtó hangulatok között ingázó, egymásnak feszülő tartalmak, felfoghatók az előző száraz, tényszerű leíró kategória

ellenpólusaként. A szavak által megjelenített ambivalencia egy erőteljes, zaklatott, egyben, romantikus azonosulást feltételez: a magyarságot ért veszteségek traumatikus átélése mellett megjelenik az egységbe, a közösségbe és a jövőbe vetett hit. A tartalmi kategóriát az erős bevonódás miatt **Érzelmi-Személyesnek** kereszteltük..

A harmadik, zölddel jelzett egységben megjelenő fogalmak, *haza, kultúra, állam, nyelv, család*, csupa pozitív konnotációjú szó. A Személyes-Érzelmi kategóriához hasonlóan megjelenik bennük az egyéni perspektíva, a bevonódás, azonban hiányzik a negatív, veszteségekre, szenvedésre utaló megnyilvánulás. A kategória „magyarnak-lenni-jó” élményt jeleníti meg, a büszkeséget és a magyarsággal kapcsolatos jó érzést domborítja ki, ezért a kategória **Pozitív magyarkép** lett elnevezve. Bár a táblázatban is megjelenik, de az ábrán is fel lettek tüntetve azok a független változók, melyek mentén a kitöltőket elhelyezhetjük a reprezentációs térképen. Ezek az összefüggéseket a részletesen az eredmények értelmezése részben magyarázom.

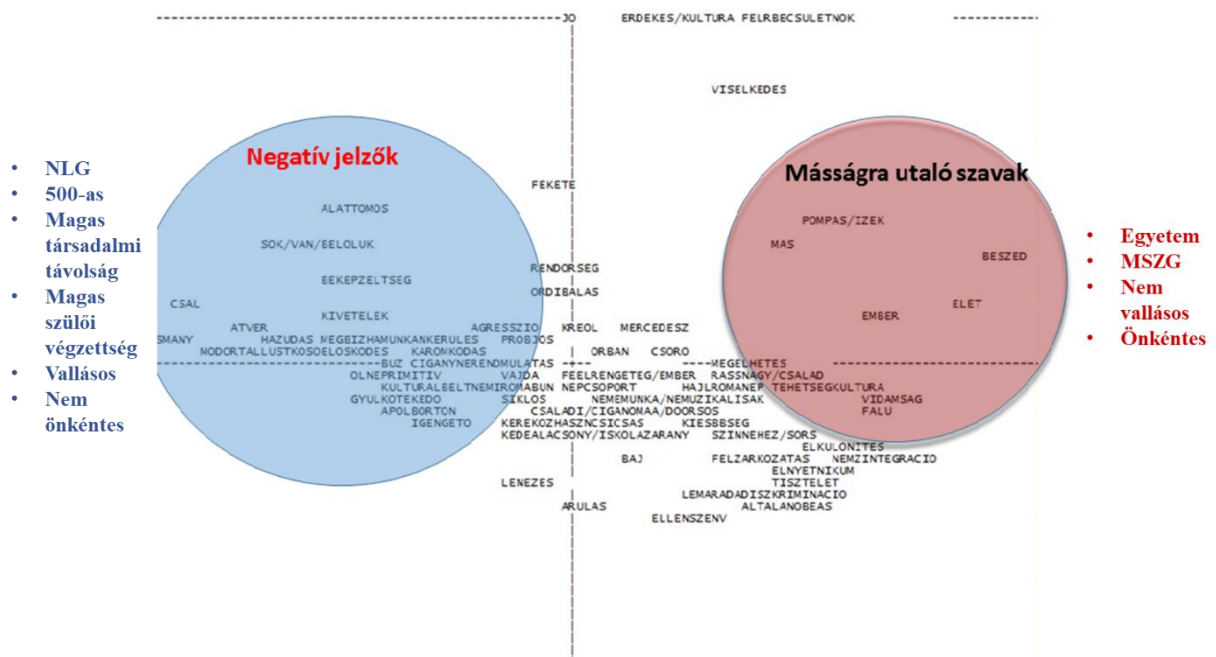
A magyar szóra adott asszociációk elemzését a harmadik faktor bemutatásával zárom. Az alábbi táblázat (5. táblázat) összefoglalja az asszociációkat, majd a faktor grafikus ábrázolása látható a faktorra vetített független változók megjelenítésével.

Faktor 3 +	telítődés értéke	Faktor 3 -	telítődés értéke
JELEN		MÚLT	
magyar ételek	4,5	Árpád	5,8
csajok	4,1	Kreatív	5,5
Orbán	2,9	Kárpát-medence	4,7
barát	2,8	Etelköz	4,5
foci	2,2	kitart	4,4
autópálya	2,1	Trianon	2,2
sport	1,5	pálinka	2,1
szüleim	1,3	féltékenység	2,0
család	1,3	Érdek	1,7
én	1,3	sok	1,6
gyönyörű szín	1,2	büszke	1,5
születés	1,1	írók	1,2
magyar vízilabda	1,1,	Európa	1,2
munka	1,1	hovatarozás	1,2
ember	1,0	hungarista	1,2
bánat	0,9	Jogar	1,2
feltalálók	0,9	Hazafi	1,1
diák	0,9	Eke	1,0
állat	0,8	komoly történet	0,8
cigány	0,8	elmaradottság	0,9
csóró	0,8		
románc	0,8		
<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: 500-as • Korcsoport: 14-15, 18-20 • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: szakközép • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: 8 általános, szakközép • Nem önkéntes • Nem vallásos, Nem vallásgyakorló • Magyar attitűd: semleges 		<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: MSZG, Egyetem, NLG • Korcsoport: 20 évesnél idősebb • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: főiskola, egyetem • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: egyetem • Önkéntes • Vallásos, Vallásgyakorló • Magyar attitűd: negatív, semleges • Cigány attitűd: semleges • Cigány Bogardus: barát 	

5. táblázat: a magyar szóra adott asszociációk harmadik faktora független változókkal

Faktor 1 +	faktorsúly	Faktor 1 -	faktorsúly
MÁSSÁG		NEGATÍV	
Kultúra	12,1	koszos	7,7
muzikálisak	2,9	hazugság	5,7
nemzetiségi	2,5	lopás	5,3
nagycsalád	2,4	ocsmány	5,1
Ember	2,3	átver	5,0
rasszizmus	1,8	modortalan	4,7
Élet	1,8	lusta	2,4
kisebbség	1,7	kivételek	2,3
pompás ízek	1,6	élősködés	2,0
Nők	1,2	munkakerülő	1,3
Más	1,1	ölnek	1,3
Hátrány	1,0	csalás	1,2
nehéz sors	1,0	sok van belőlük	1,0
Beszéd	1,0	beképzelttség	1,0
<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: művészeti, egyetem • Nők • Korcsoport: 18-20, 20 évesnél idősebbek • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: szakmunkás • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: 4 osztály, 8 általános, gimnázium • Nem vallásos • Önkéntes • Magyar polaritás: pozitív • Magyar neutralitás: közepes vagy magas • Cigány attitűd: neutrális vagy pozitív • Cigány státuszkód: semleges vagy pozitív 		<ul style="list-style-type: none"> • Iskola: 500-as iskola, Nagy Lajos • Férfiak • Korcsoport: 14-15, 16-17 • Apa legmagasabb iskolai végzettsége: szakközép és egyetem • Anya legmagasabb iskolai végzettsége: főiskola, egyetem • Vallásos és vallásgyakorlók • Nem önkéntes • Magyar attitűd: negatív vagy ambivalens • Magyar neutralitás kód: alacsony • Cigány attitűd: negatív • Cigány Bogardus: városig 	

6. táblázat: a cigány szóra adott asszociációk 1. faktora

14. ábra: a cigány szóra adott asszociációk faktorának grafikus ábrázolása

Ahogy az a grafikus ábrán (14. ábra) látszik, a cigány szó kapcsán két nagy tartalmi egységet tudunk megkülönböztetni. A faktor egyik pólusán olyan szavak találhatóak, mint *alattomos*, *sok van belőlük*, *átver*, *csal*, *hazudás*, *modortalan*, *kötekedő*, *agresszió*, *lusta* etc., mely asszociációk szinte kivétel nélkül negatív konnotációjú tartalmak. A cigány egy, a többségre veszélyes parazitaként jelenik meg, ezt az interpretációt olyan tartalmak támasztják alá, mint az *átver*, *élősködő*, *öl*. A cigány veszélyes mivolta feljogosítja az egyént nem csak a távolság tartásra, de a cigánnyal szembeni hosztilis viszonyulásra. Ezt jelenítik meg azok a szinte dehumanizáló kifejezések mint pl. *ocsmány*. A megjelenített tartalmak függvényében ezt a tartalmi egységet **Negatív** cigányképnek neveztük el.

A faktor másik pólusán olyan fogalmakat találhatunk, mint *pompás ízek*, *ember*, *élet*, *falu*, *hátrány*, *nehéz sors*. A szavak által közvetített reprezentáció sztereotipikus, a cigány, a cigányélet romantikáját emeli ki, illetve a csoport kulturális másságát. A homogenizált cigánykép egy nehéz sorsú nemzetiségi csoportot jelenít meg. Ahogy a cigánykép is pozitívabb,- a cigány ember mivolta kerül kiemelésre,- a hozzá való viszonyulás is jóindulatú, beleérző. Ezt az interpretációt olyan szavak erősítik meg, mint *hátrányos helyzet*, *nehéz sors*. Ezen tartalmak függvényében a tartalmi egységnek a **Másság** nevet választottuk.

Eredmények értelmezése

A következőkben a bemutatott eredmények mentén az összefüggéseket értelmezem, illetve szintetizálom a különböző elemzési eljárásokból kapott információkat.

Elsőként a kapcsolati háló eredményeit veszem górcső alá. A kapcsolati hálóból nem csak arra tudunk következtetni, hogy hogyan viszonyulunk másokhoz, hanem a saját csoportról való gondolkodásra is, mivel másokat és magunkat egyszerre, egymás függvényében pozicionáljuk a társas térben. A maximális fák tehát értelmezhetőek az identitás, és a reprezentáció kölcsönös viszonyának képi megjelenítéseként. Az összmintára vonatkozóan azt állapíthatjuk meg, hogy *magyarként* a vizsgálati személyek nagy része (79%) lehorgonyozza saját magát, *európaiként* viszont csak az összminta 29%-a teszi ezt meg, tehát amíg a nemzeti identitás erősen aktiválódott, az európai identitás kapcsán ez nem mondható el. Az **Európai** fogalommal való azonosulás az *Én*-en keresztül, tehát nem a nemzeti identitáson keresztül történik, azaz a magyarság és az Európaiság két, egymástól független azonosulási dimenzió. Az *Én* az *Európai* fogalmon keresztül, közvetetten kapcsolódik más csoportokhoz, mint a német, olasz, román, azonban a magyaron keresztül nem. A **magyar** az viszont az *Énnel*, és a Nemzetiségi fogalommal áll csak kapcsolatban, egy elszigetelt, izolált egységet képvisel, ami közvetett módon, a nemzetiség fogalmán keresztül még a kínaihoz kötődik. Ezek függvényében elmondhatjuk, hogy az európai identitás sokkal inkluzívabb, mint a magyar.

A **cigány** a román fogalommal, a beással, és az indiaival áll kapcsolatban, és az európai identitáson keresztül kapcsolódik csak az *Én*hez, a magyaron keresztül nem, ami alapján azt mondhatjuk, hogy a magyartól minden minőségben nagyon távoli csoportként reprezentálódik.

Az erős nemzeti azonosulás, és a cigánytól való hatalmas társadalmi távolság még intenzívebben megjelenik az NLG-s almintán. Az *Én* 76%-a azonosul a magyarral, viszont itt az *Én* nem azonosul az európaival. A minta 26%-a kapcsolja össze a magyart az európaival, tehát az európai identitás a nemzeti identitáson keresztül közvetett módon érhető tetten: az *Én* az magyar, és a magyar az, ami Európai. A cigány a román fogalomhoz kapcsolódik, nagy pszichológiai távolságra helyezkedik el a nemzeti identitás által dominált magyar-*Én* diádikus egységtől.

Ettől eltérő azonosulási mintázatot mutat az 500-as diákok mentális térképe: itt az *Én* nem csak a magyarral (72%), az európaival (30%), hanem a cigánnyal (12%) is kapcsolódik. Az eddigiektől egy teljesen eltérő nemzetiségi blokkot láthatunk, melynek immáron nem csak a kínai, hanem a román és a cigány is része. Az *Én*nek és a magyarnak a cigánytól való csökkent pszichológiai távolsága tehát egyértelműen kimutatható. Ehhez nagyon hasonló az alacsony előítéletességű

alminta mentális térképe. Itt bár az Én nem kapcsolódik össze a cigánnyal, de a cigány a nemzetiség fogalmon keresztül közvetetten kapcsolódik a magyarhoz, tehát ebben az almintában a cigány a magyar többséghez tartozó kisebbségként, és nem a Távol-Kelet egyik csoportjaként reprezentálódik. Ezekből az eredményekből már kirajzolódik, hogy mind az identifikációs mintázat, mind a cigány reprezentáció eltérő módon szerveződik a különböző almintákban, mely konklúziót tovább árnyalhatjuk, ha az értelmezésbe beemeljük a szóasszociációk elemzéseit.

A magyar és a cigány fogalomról először egy összmintára vonatkozó általános képet alkottunk. A polaritás index eredményei mentén megállapíthatjuk, a magyar szó konnotációja pozitív. A leggyakrabban asszociált szavak mentén arra következtethetünk, hogy a kitöltők aktiválták a nemzeti csoportidentitásukat, ami egybecseng a mentális térkép eredményeivel. A magyar reprezentáció magját olyan sztereotipikus szavak alkotják, mint *kultúra*, *anyanyelv*, *haza*, tehát a csoportidentitással kapcsolatos tartalmak. A cigány szó a polaritás index alapján ezzel szemben negatív konnotációjú, és a leggyakrabban asszociált szavak is mind negatív kicsengésű asszociációk, - *lopás*, *bűn*, *koszos* - ami szintén rárimel a kapcsolati hálóban tapasztalt cigánytól való hatalmas észlelt pszichológiai távolságra.

A neutralitás index alapján elmondhatjuk, hogy mindkét fogalomhoz, mind a magyarhoz és mind a cigányhoz ambivalens a kitöltők viszonyulása, azaz a negatív és pozitív tartalmú asszociációk együttesen vannak jelen mindkét reprezentáció esetében.

Almintákként vizsgálva a polaritás és neutralitás indexeket, kirajzolódnak különbségek az oktatásintézmények között, pontosabban az 500-as és a többi alminta között. Az 500-as alminta ugyanis az, ami mind a magyar mind a cigány reprezentáció esetében vagy a polaritás, vagy a neutralitás index mentén különbözik a többi almintától: a magyar polaritás index az 500-as esetében sokkal negatívabb az NLG-s és egyetemista almintához képest, míg a cigány neutralitás index szignifikánsan eltér minden almintától, negatív irányba. A 500-s kitöltők esetében tehát a magyar kép negatívabb, míg a cigány reprezentáció sokkal inkább fragmentált, ambivalens a többi almintához képest. Hogy ezek az eredmények hogyan interpretálhatóak, az a szemantikus mező elemzésének eredményei mentén válik érthetővé, mely révén még inkább differenciálódik az összminta, és még markánsabban kirajzolódnak az alminták közti reprezentációs különbségek.

A magyar szó szemantikus mezeje négy faktor köré szerveződik. Az első három faktor együtt alkot egy interpretációs egységet, melyen belül három tartalmi dimenziót különíthetünk el. Az első tartalmi dimenzió teljes mértékben mellőzi az érzelmi bevonódást, egy semleges, felszíni

sztereotip fogalmakat használó, leíró jellegű magyar reprezentáció, mely a magyar fogalom távolítására, alacsony fokú identifikációra enged következtetni. A második tartalmi egység ennek az ellenkezőjeként, magas bevonódásról árulkodó, érzelmi állapotokat megjelenítő fogalmakból áll össze, mely a keserédes, romantikus azonban esszenciális és megkérdőjelezhetetlen magyarságtudatot jeleníti meg. A harmadik fogalmi egység szintén sztereotipikus, azonban az első fogalmi egységhez képest propaganda szerű, a magyarsággal csupa magasztos és pozitív tartalmat társító, pozitív érzelmeket megjelenítő reprezentáció, mely szintén a nemzettel való azonosulásra utal, azonban ez az azonosulás reflektálatlan, olyan értelemben, hogy nem tartalmaz negatív érzelmeket, hanem csak a túlzóan pozitív tartalmak jelennek meg benne. Ha rávetítjük a független változókat a leírt tartalmi egységekre, akkor megállapíthatjuk, hogy az **Érzelmi-személyes dimenzióban** leginkább az NLG-sek, a **Leíró** kategóriában az 500-asok, az MSZG-sek, és az Egyetemisták gondolkodnak leginkább, míg a **Pozitív magyarkép** kategóriában az egyetemista és a vallásos almintá telítődött.

Ez a mintázat jól illeszkedik a kapcsolati háló eredményeihez: ahol az *Én* csak a nemzeti identitás mentén horgonyozza le magát, ott a magyar reprezentáció periferikus tartalmi is a nemzettel való azonosulás tematikája köré szerveződnek, a nemzeti identitás ennél az almintánál egy olyan fölé rendelt identitásdimenzió, amely alapjaiban definiálja az egyén azonosulási és viszonyulási mintázatait (NLG). Ezzel szemben ahol az *Én* lehorgonyozása differenciáltabb, több azonosulási dimenzió jelenik meg, mely azonosulások egymással párhuzamosak, tehát egyik azonosulás sem fölérendelt dimenzió, (500-as, MSZG, Egyetem), ott a magyar reprezentáció absztraktabb, homogénebb, kevésbé kidolgozott, és inkább sztereotipikusabb, nem az egyén identitásának magja. A negyedik faktor az idő faktora. Itt két nagy tartalmi egységet tudunk elkülöníteni. Az egyik póluson a Múltat megidéző történelmi tematikájú asszociációkat találhatjuk, míg a másik póluson Jelen fókuszú, személyes konnotációjú szavak vannak. A **Múlt** tartalmi egységben az NLG-s, MSZG-és és Egyetemista kitöltők telítődnek, míg a **Jelenben** az 500-as almintá kitöltői gondolkodnak inkább. Ez a különbség adódhat az oktatási rendszereken belüli különbségekből, az 500-asban inkább szakoktatás folyik, a szakmai és gyakorlati tantárgyakon van a hangsúly, nem pedig az általános műveltséget és így akár a múlt nagyjait is előtérbe helyező klasszikus diszciplínák.

A cigány szó szemantikus mezeje egy faktorba rendeződött. A faktor egyik pólusán olyan szavak telítődtek, melyek negatív konnotációjuak, ezért **Negatív cigány** kép tartalmi egységnek neveztük el. Ez a tartalmi egység a cigánnyal szembeni negatív, félelemmel és nagyon erős ellenérzésekkel teli viszonyulást jeleníti meg. Ebben a tartalmi egységben az NLG-és almintá illetve az 500-as almintá telítődött. A faktor másik pólusán a **Másságra** utaló szavakat

találhatjuk, melyek a cigánynak a kulturálisan eltérő jellegét hangsúlyozzák ki, ami egy távolságtartó, azonban közel sem olyan hosztilis viszonyulást jelenít meg, mint ahogy azt a Negatív cigány reprezentációnál láttuk. Ebben a jelentés dimenzióban az MSZG-s és az egyetemista alminta gondolkodik.

A cigány reprezentációval kapcsolatos két szemantikus mező, egy, az ingrouptól *más* csoportot jelenít meg. Ez jól magyarázható a szelf-kategorizáció és a szociális identitás elmélet mentén: a magyar ingrouppal szemben az outgroup disztinkív, megkülönböztetett tulajdonságai kerülnek fókuszba. Ott, ahol az én lehorgonyzása több dimenziós (MSZG, Egyetem), a magyar kép pedig absztrakt, ott a cigány kép egy kulturálisan Más csoportként definiálódik, kiemelve az outgroup olyan tulajdonságait, amelyek megkülönböztetik az ingrouptól, és egyediségét fejezik ki, pl. *nehéz sors, pompás ízek, hátrány*.

Ezzel szemben ott, ahol az identifikációs mintázat egy dimenziós (NLG), egy negatív, relációs reprezentáció születik. Az asszociált szavak alapján – *lopás, öl, átver, csal*- az alany nem önmagában, egyediségében, hanem a saját csoporttal való viszonyrendszer mentén gondolkodik a cigányról. Az imént idézett szavak mind relációs szavak, (csalni, átverni, megölni, meglopni valakit lehet), tehát a reprezentáció elsősorban nem az asszociáltról szólnak, hanem az asszociáló és az asszociált reprezentált viszonyrendszerét jeleníti meg, és csak ezen keresztül közvetítenek az outgroupra vonatkozó információkat. A viszonyrendszert megjelenítő szavak mentén a cigány egyfajta az *énre* veszélyes ellenségként reprezentálódik. Ez egyben az én észlelt fenyegetettségéről is beszámol, tehát a cigány mint fenyegető, ezen a fenyegető cigány képen keresztül pedig a Self, mint fenyegetett reprezentálódik.

Az 500-as almintával kapcsolatban (ahol a cigány kitöltőink is vannak), három izgalmas, és látszólag egymásnak ellentmondó eredményt szeretnék kiemelni. Az első az, hogy ennél az almintánál a *legkevésbé negatív* a cigány reprezentáció polaritás indexe, a neutralitás index viszont itt a legnegatívabb, azaz a reprezentáció itt a legambivalensebb. A harmadik nagyon fontos eredmény az 500-as almintával kapcsolatban, ami látszólag ellentmond annak, hogy a polaritás index itt a legkevésbé negatív, hogy az alminta a negatív cigány kép tartalmi egységben töltődik. *Tehát, az 500-as alminta cigány reprezentációjáról azt mondhatjuk el, hogy erősen ambivalens, fragmentált, és negatív tartalmak által dominált.* Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a negatív cigány kép, a cigánysággal kapcsolatos negatív előítéletek gyakran a kisebbség tagjainál is dominálnak. Sőt, mivel ők sokkal gyakrabban találkoznak ezekkel a reprezentációkkal, - mondhatni életük része, rájuk nézve sokkal inkább kényszerítő jellegűek, mely konklúzió fogalmazódott meg a szakdolgozatomban, illetve jelenik meg a cigány identitást vizsgáló tanulmányokban (Bokrétás

et. al.; 2007; Neményi, 2007). E szerint a negatív reprezentációk a kisebbség saját csoportról alkotott képének részét képezik, amivel, mint identitásfenyegetéssel, a kisebbség tagjai nem csoportszinten, hanem interperszonális coping mechanizmusokon keresztül küzdenek meg. Egy nagyon domináns megküzdési forma, hogy a kisebbség tagja a társas összehasonlítás stratégiáján keresztül saját magát megkülönbözteti a csoportja többi tagjától, és így távolítja el a fenyegető stigmát. Azaz, *nem a negatív előítélet, vagyis a stigma, létjogosultságát tagadja, hanem annak saját magára való vonatkoztatásának kényszerét: a cigányok agresszívok, de én nem vagyok agresszív, mint a többi cigány.* Ettől azonban a negatív cigány kép nem változik, sőt, pont ellenkezőleg, inkább legitimálva van, és egy domináns reprezentációként értelmezhető a cigány csoporttagok körében is.

A másik magyarázat, ami jól indokolja nem csak a negatív cigányképet, hanem az almintánál megjelenő erős tartalmi ambivalenciát is, hogy az 500-as oktatási intézményre a rideg integráció jellemző. A rideg integráció, vagy spontán integráció annyit tesz, hogy a különböző háttérű gyerekek úgy vannak együtt nevelve, hogy az együttnevelés, a diákok együttélése nincs előkészítve. A kontaktus hipotézis szerint (Allport, 1954) egy adott csoporttal történő személyes interakció csökkenti a csoporttal szembeni negatív előítéletességet, diszkriminációt. A pusztá érintkezés azonban nem elégséges, különböző kritériumok érvényesülése szükséges ahhoz, hogy az előítéletesség csökkenése bekövetkezzen: az interakción túl szükséges feltételek a közös célok, az együttműködés lehetőségének folytonos megteremtése, az egyenlő státusz strukturális kidolgozása az interakciókban, és az ezt támogató intézményesült normák megvalósulása. Ezek nélkül, pusztán a kontaktus által nem történik viszonyrendszerbeli változás. E feltételek nem önmaguktól teremthetők meg, hanem intézményi szintű törekvések és folyamatos beavatkozások szükségesek hozzá. Az együttműködés strukturális kiépítése azonban ridegintegrációnál nem történik meg. A tanulók egy fizikai térben történő elhelyezésén kívül semmilyen csoportdinamikát facilitáló gyakorlat nincs beépítve az oktatási módszertanba. Ilyen típusú „puszta” kontaktus pedig bizonyítottan ellenkező hatású: ahelyett, hogy csökkenne az előítéletesség, pont hogy erősödni fog (Feischmidt, Vidra, 2011), melynek egyik manifesztációjaként értelmezhető a domináns negatív cigány reprezentáció.

Az 500-as almintával kapcsolatos eredmények fontos tanulság, hogy a látszólag egymásnak ellentmondó eredmények a kontextus figyelembevételével értelmet nyernek. A polaritás, neutralitás index, illetve a szemantikus mező antagonizmusai azzal, hogy az elemzésé részévé tesszük azt a társadalmi teret, amiben létrejöttek, feloldhatók. Ez az érvelés jól közvetíti azt, hogy csoportszintű folyamatok értelmezésekor elsősorban miért nem individuumokra, hanem kontextuális sajátosságokra szükséges fókuszálni.

Az eredmények végső összegzésére egy olyan táblázatot (7. táblázat) készítettem, mely a kutatási kérdéshez illeszkedően oktatási intézményekként jeleníti meg az Én lehorgonyzását, illetve a magyar és cigány reprezentációt egyben. Az eredményeknek e rendszer mentén való értelmezése azért releváns, mert így tudunk valóban az interszubjektivitáson túlmutatni, és az interobjektivitás szellemében (lásd 50. oldal) a kontextusban megjelenő csoportközi viszonyrendszerekre vonatkozóan következtetéseket levonni. Az táblázatban (7. táblázat) bemutatott eredmények tehát nem azt jelentik, hogy az adott alminta összes tagja az adott énellehorgonyzás mentén adott magyar és cigány reprezentációs mintázatokban gondolkozik, de a kutatásnak nem is célja az individuális, illetve interszubjektív folyamatok vizsgálata. Ehelyett a törekvés az a kollektívan megkonstruált társas valóságban megjelenő identitás és reprezentációs folyamatok feltárására irányul, mivel - ahogy az elméleti bevezetőben is érvelek - ez az, ami közelebb visz minket az előítéletesség, a viszonyrendszerek természetének, illetve az interperszonális folyamatoknak a pontosabb megértéséhez.

	NLG	500-as	MSZG	Egyetem
én lehorgonyzás	magyar	magyar, európai, cigány	magyar, európai	magyar, európai
magyar reprezentáció	erős, romantikus	leíró	leíró, reflektálatlan pozitív	leíró, reflektálatlan pozitív
cigány reprezentáció	negatív	negatív	másság	másság

7. táblázat: az eredmények összefoglalása

A táblázat (7. táblázat) alapján elmondhatjuk, hogy az **NLG-s alminta**¹² az *Ént* kizárólag a magyar nemzeti identitás mentén horgonyozza le. A nemzettel való erős azonosulást támasztja alá a magyar reprezentáció, mely erős, és ambivalens érzelmek által definiált, míg a cigány reprezentáció nagyon negatív, ellenséges, amelyen keresztül közvetve az Én fenyegettként jelenítődik meg. Nagyon izgalmas, hogy egyszerre jelenik meg az erősen pozitív ingroup-reprezentáció és a fenyegetettség szubjektív élménye. Fenyegetettnak lenni egyben azt is jelenti, hogy kiszolgáltatva lenni, egyfajta alárendelt pozícióban lenni. A kiszolgáltatottsága, illetve a saját csoport kiemelése pszichológiailag egymásnak ellentmondó én-élmények, ezért ezek együttes észlelete egyfajta meghasonult, konfliktusos azonosulási mintázatra enged következtetni.

¹² a fenti érvelés tükrébe, az alminta kifejezés nem az alminta össze tagjára vonatkozik

Az **500-as almintában** az *Én* lehorgonyzása differenciáltabb, egyszerre horgonyzódik le az európai, a cigány és a magyar mentén. A magyar reprezentáció érzelmileg semleges, leíró jellegű, mely eredmények a kevésbé intenzív azonosulást feltételezik, míg a cigánykép negatív, amely magyarázható a rideg integrációból fakadó csoportdinamikákkal, illetve a kisebbségi csoporttagok negatív önreprezentációjával.

Az **MSZG-s és Egyetemista alminta** hasonló azonosulási és reprezentációs mintázatot mutat: a kitöltők az *Ént* a magyar és európai dimenzióban horgonyozták le, a magyar reprezentáció vagy leíró, vagy pedig pozitív, de nélkülözi a dramatikus érzelmi hullámzásokat. A cigány reprezentáció leginkább az outgroup disztinktív tulajdonságait emeli ki, a megjelenített szavak kevésbé árulkodnak a viszonyrendszerrel, néhány asszociáció közvetít együttérzést, de direkt reláció megjelenítését nem tapasztaljuk.

Konklúziók

Eredményeink alapján a fejezet végén szeretnék néhány végső következtetést és általánosabb érvényű konklúziót megfogalmazni, melyek nem kizárólag a konkrét cigány-magyar reprezentációra és viszonyrendszerre vonatkoznak, hanem absztraktabb szinteken is érvényes pszichológiai dinamikákra mutatnak rá.

Első következtetésként megállapíthatjuk, hogy a cigányságról alkotott negatív reprezentáció és az előítéletes viszonyulás homogénnek és normatívnak tekinthető, erre utal a negatív polaritás index, a reprezentáció központi magjában megjelenő negatív tartalmak. Ez a negatív cigány reprezentációval kapcsolatos konklúzió egybecsengenek a magyarországi kutatások eredményeivel (Fábián, Sík, 1996; Enyedi et. al. 2004; Neményi–Takács 2005, Örkény 2005; Csepeli, 2008,; Márián, 2013, Simonovits, Szalai, 2013; Váradi, 2014; Keresztes-Takács, et. al. 2016).

Második megállapításként megfogalmazhatjuk, hogy eltérő oktatás intézmények eltérő azonosulási mintázatokat és cigány reprezentációkat közvetítenek, ami megfelel a szociális reprezentáció elmélet alapkutatása mentén megfogalmazott elvárásnak.

Ezen túl azonban jelen kutatás arra is rámutatott, hogy nem csak a cigány reprezentáció, hanem az identitás mintázat is eltér a különböző iskolákban, illetve az eltérő identitás mintázatok és az cigány reprezentáció közötti viszony minden esetben jól értelmezhető. Ez a reprezentációs és identitás folyamatok közötti kölcsönösségre világít rá, azaz az identitás folyamatok és a reprezentációs folyamatok kölcsönösen definiálják egymást. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a

csoportdinamikák megértéshez erősen indokolt a folyamatban résztvevő felek *szimultán* történő vizsgálata.

Végezetül az előítélet természetét illetően fontos megállapítás, hogy a hosztilis viszonyrendszer az mindig egy adott identitásdimenzió függvénye. Egyrészt az adott identitásdimenzió definiálja, hogy ki válhat releváns outgrouppá, azaz az előítélet tárgyává; másrészt az identitás dimenzióval történő azonosulás minősége határozza meg a viszonyrendszer természetét. A bemutatott vizsgálaton keresztül szemléltetve ez azt jelenti, hogy ott, ahol többdimenziós és nem bevonódó a magyarral való azonosulás, ott a cigány csak egy „más” csoportként reprezentálódik, viszont ott, ahol erős és kizárólagos a nemzettel való azonosulás, ott a cigány ellenségként, és ezzel egyidőben a magyar pedig szubjektívan fenyegettként definiálódik. A fenyegetettség és kiszolgáltatottság, valamint az ennek ellentmondó nagyon pozitív in-group kép egymással együtt járó észleletek, ami fragmentált identításra enged következtetni. Ez az összefüggés azon túl, hogy ismét hangsúlyozza az identitás és a reprezentációs folyamatok közti kölcsönös viszonyrendszert, implikálja azt a felvetést, hogy a csoportközi viszony valójában egy identitásállapotr adott reakcióként is értelmezhető. Ennek értelmében felmerül a kérdés, hogy előítéletes viszonyrendszerben megjelenő identitásdinamika interpretálható-e fenyegetettségként, és mint fenyegetett identitásállapot, összefüggésbe hozható-e további pszichológiai folyamatokkal? A kérdés tehát, milyen állapot a fenyegetett állapot, mivel ennek megértése elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük a hosztilis csoportközi viszonyulás dinamikáját.

9. A második kutatás bemutatása

A második kutatás célkitűzése

A második kutatás célja különböző az identitás különböző szintjeinek, azaz, intrapszichikus és interperszonális változók csoportközi változókkal való összefüggéseinek vizsgálata. Az eddigi kutatások rámutattak arra, hogy a csoporttal való azonosulás erőssége összefügg a magasabb önbecsléssel, illetve a csoport fenyegetettségének észlelése, mint védekező mechanizmus, szintén az önbecslés növelésével jár (Crocker, Thompson, McGraw, & Ingerman, 1987, Baumeister, Smart, & Boden, 1996). A vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a csoporttal való azonosulás különböző formái együtt járnak a hosztilis csoportközi viselkedésekkel, illetve a csoportköziség folyamatos kiemelésével (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar 2009, Vollhart, 2013, Mészáros, 2018). Ezen kutatások tapasztalataiból kiindulva úgy véljük, hogy az előítéletes, hosztilis viszonyulás egy olyan identitásállapottal jár együtt, melynek *feltétele* ugyanakkor *következménye* is a Másiktól való távolságtartás. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az identitás állapot fenntartásának szempontjából *funkcionális* a Másiktól való távolságtartás, ami egyben azt is jelenti, hogy az identitásállapotot olyan sajátosságok jellemzik, melyek *megteremtik* a Másiktól való távolságtartásnak a lehetőségét. A bemutatásra kerülő vizsgálat a már meglévő kutatási tapasztalatokból kiindulva a pszichológiai távolságtartás fenntartásához szükséges sajátosságok feltárására vállalkozik, mely sajátosságok fontos komponensei az előítéletes viszonyrendszerek megértésének. Az általunk vizsgált változók nem kizárólagosak, azaz nem feltételezzük, hogy *csak* ezek a diszpozíciók hozhatók összefüggésbe a csoportközi viszonyrendszerrel. Mivel a kutatás első sorban arra irányul, hogy a különböző identitásdimenziók közti kapcsolatot feltárja, a mérőeszközök kiválasztásának elsődleges szempontja az volt, hogy mind az intrapszichikus, interperszonális és csoportidentitás dimenzióból legyenek vizsgált változók, amik a szakirodalmi háttér alapján összefüggésbe hozhatók csoportközi viszonyokkal, ezen változók tárháza azonban bővíthető.

A vizsgált dimenziók: kompetenciák, és diszpozíciók

Mielőtt rátérnénk a vizsgálat részletes leírására, sorba veszem azokat a csoportos, interperszonális és intrapszichikus dimenziókhöz sorolható diszpozíciókat melyekről a szakirodalmi háttér úgy nyilatkozik, hogy összefüggésbe hozhatók csoportközi viszonyokkal, és amiket aztán vizsgált változóként bevontunk a kutatásba.

Csoportidentitás dimenziói

Nemzeti azonosulás

A nemzeti identitás fogalma Rupert Emerson (1960) politológus nevéhez köthető, aki úgy definiálta a nemzetet, mint egy közösséget, akinek a tagjai összetartozónak érzik magukat. Tajfel (1978) a szociális identitás koncepciójának megalkotásakor valójában Emerson nemzet fogalmát adoptálta. Ez alapján a nemzeti identitásra, mint csoportidentitásra is érvényesek a csoportidentitás kritériumai, úgy, mint a disztinktivitás, a szelf-kategorizáció és a pozitív identitás. Azaz, a nemzeti identitás szempontjából alapvető fontosságú, hogy az emberek a nemzethez, mint csoporthoz tartozónak érezzék magukat, és ez pozitívan járuljon hozzá az önértékelésükhöz¹³. A disztinktivitás kritériumának értelmében a nemzettel való azonosulás feltételezi a más nemzetekbe tartozók outgroupként való értelmezését, és így a pszichológiai távolításukat. A nemzettel való azonosulás és más csoportokkal szembeni negatív viszonyulást vizsgáló kutatások eredményei azonban ellentmondásosak, a nemzettel való azonosulás pusztán ténye nem minden esetben implicálja a másik nemzeti csoporttal szembeni ellenséges viszonyulást. Ezt az ellentmondást oldotta fel az azonosulás több dimenziós modellje.

A nemzettel való azonosulás multidimenziós megközelítése a szociálpszichológiában viszonylag régi hagyományokra nyúlik vissza. Adorno és munkatársai az 1950-es években született munkáiban már megkülönböztették pszeudó és valódi patriotizmust (Adorno, et. al. 1950). A valódi patriotizmus a nemzeti csoport iránti elköteleződést jelenti a csoporttal szembeni kritikusság és reflektív viszonyulás képességével együtt, ezzel szemben a pszeudó patriotizmus a nemzettel, mint csoporttal való olyan feltétel nélküli azonosulás, mely mindenféle önreflexiót nélkülöz, azaz az egyén megkérdőjelezés nélkül, vakon követi a csoportot. Ez a felosztás a mai napig érvényes, bár az azonosulási dimenziók elnevezése változott, és kisebb fogalmi eltérések vannak az egyes koncepciók között. Kosterman és Feshbach (1989) felosztásában a nacionalizmus versus patriotizmus terminussal élt, míg Staub (1997) a vak és konvencionális patriotizmust különböztette meg.

A kurrens szociálpszichológiában a leginkább használt koncepció Roccas, Klar és Liviatan (2006) nevéhez kötődik, mely koncepció a glorifikáló azonosulást állítja szembe a kötődővel. Ebben a koncepcióban a glorifikáció dimenzióját illetően hangsúlyos a társas összehasonlítás mozzanat, azaz a saját csoportnak más külső csoportokkal szembeni felsőbbrendűségének

¹³ A nemzettel való azonosulás együtt járhat negatív érzelmekkel is, mint például kollektív szégyen (Kaufman, 1989; Goldberg, 1991), kollektív büntudat (Dresler-Hawke, Liu, 2006); azonban ezek az érzelmek mivel veszélyeztetik az identitás integritását, identitásreparációs folyamatokkal járnak együtt, mely a csoportközi viszonyokra is kihat, pl. csökken a kollektív felelősségvállalás.

hangsúlyozása, azonban ez nem feltétlenül jelenti a dominanciára való törekvést. A kötődés a nemzettel való pozitív kötődésként írható le. A szakirodalomban több helyen is megjelenik a saját csoporttal szembeni kritikai gondolkodás, de ez az elem nem képezi a kötődés fogalmi koncepciójának kritériumát.

A glorifikáció és a kötődés bár különálló azonosulási dimenziók, egymástól nem függetlenek. A kötődés a glorifikáció alapfeltétele, azaz a csoporttal való pozitív érzelmi kötődés a glorifikáló azonosulásnál is jelen van, csak kiegészül a társas összehasonlítás stratégiájának konstans jelenlétével. Ez azt jelenti, hogy a glorifikáció esetében a külső csoportok nagyon nagy jelentőséggel bírnak a csoportidentitás szempontjából, hiszen a csoportba tartozás pozitív élménye nagyban függ a többi csoport fölé rendelt státuszának élményétől. Ez egyben azt is jelenti, hogy a külső csoportok folyamatos fenyegetést jelentenek, hiszen veszélyeztetik ezt a fölréndelt státuszt, így a glorifikáló azonosulás feltételezi a releváns outgroupokkal szembeni negatív, hosztilis viszonyulást (Szabó, 2013).

Kollektív áldozati tudat

A kollektív áldozati tudat az áldozatiság pszichológiai élményéből fakadó állapot, azaz akkor beszélünk kollektív áldozati tudatról, amikor a csoport tagjai úgy érzik, hogy folyamatos megpróbáltatások, és támadások érik őket (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar 2009, Noor, Vollhart, Mari, Nadler, 2017). Bár nem identitás, a tudat mégis a csoporthoz tartozás élményéhez kötődik, így összefonódik a csoportidentitást meghatározó konstrukciós folyamatokkal (Mazziota, Feuchte, Gausel, & Nadler, 2014). Az észlelés nagyon fontos kritérium, mivel felhívja a figyelmet arra, hogy valójában lényegtelen a támadások, megpróbáltatások, valós, objektív ténye, elégséges az *észlelés szubjektív élménye* ahhoz, hogy áldozati tudatról beszélhessünk. Az áldozati tudatnak, mint tudatállapotnak belső folyamatokra, ugyanakkor csoportközi viszonyokra vonatkozó következményei is vannak. Egyrészt a kollektív áldozatiság befolyásolja a kognitív folyamatokat, ugyanis szelektív információ feldolgozással és emlékezeti folyamatokkal jár együtt. A torzult információ feldolgozás következtében az áldozatisággal azonosuló csoportot egyfajta állandó bizonytalanság jellemzi, és alapvetően meghatározó a fenyegetettség élménye, illetve az ezzel társuló szorongás, továbbá depresszív érzelmek, mint önsajnálat, szégyen és megalázottság érzése. Az áldozati csoportokra jellemző továbbá az egocentrizmus, a saját fókusz, és más csoportokkal szembeni empátia hiánya, a kontroll hiányának élménye, a tehetetlenség és kiszolgáltatottság érzése.

Mivel az áldozati tudat gyakran jár együtt olyan, másra irányuló negatív érzelmekkel, mint a harag és düh, csoportközi viselkedés szempontjából a destruktív reakció jellemezheti az áldozati

csoportokat. A hosztilis csoportközi viszonyulást az áldozatok saját áldozati pozíciójukkal magyarázzák, ami mentén morálisan feljogosítva érzik magukat más csoportokkal szembeni ellenséges magatartásra, mely viselkedést védekezéséként, vagy revansként definiálnak.

Ugyanakkor az áldozati tudatnak konstruktív következményei is lehetnek. Elcheroth (2006) arra a következtetésre jutott, hogy az áldozatiság megtapasztalása humanitárius attitűdökhöz vezethet. Az áldozattá válás élménye egyrészt a csoporton belül jár együtt támogató attitűddel, másrészt a proszociális attitűd külső csoportok irányába is megjelenhet, melyet „szenvetésből született altruizmusnak” neveztek el a kutatók. A koncepció lényege, hogy azok, akik megtapasztalták az áldozattá válás élményét, nagyobb valószínűséggel lesznek képesek más csoportok szenvedését átérzeni, és így empaticusan viszonyulni hozzájuk. A traumatizáltság élményén való osztozás felülírja a csoporthatárokat, melyek így a szenvedés élményén keresztül átjárhatóvá válnak. Ez a jelenség főleg akkor tapasztalható, ha a trauma, azaz az áldozattá válás kontextusa hasonló.

Ahogy az olvasottak alapján tapasztaljuk, az áldozati tudat pozitív és negatív következményeiről is beszámol a szakirodalom, mely az ellentmondásosság élményét szüli meg az olvasóban. Ennek feloldására a kollektív áldozati tudat kétdimenziós modellje adhat választ, amely az áldozati élmény szerveződésének módjai közt tesz különbséget. Az áldozati élmény szerveződhet aszerint, hogy azt az alany kiterjeszti más csoportokra is, tehát elismeri más csoportok áldozati pozícióját, vagy kizárólag a saját csoportra vonatkozó sajátosságként kezeli (Vollhart, 2013). Az előbbit nevezzük inkluzív, míg az utóbbit exkluzív áldozati tudatnak. A két szerveződési mód közötti alapvető különbség, - hasonlóan a glorifikáció-kötődéshez - a társas összehasonlítás stratégiájának domináns jelenléte. Azok, akik exkluzív áldozati tudattal rendelkeznek, az áldozatiságukat más csoportok *függvényében* élik meg, azaz azzal tartják fenn a pozitív önképüket, hogy az áldozatiságuk mentén magasabb státuszba pozicionálják magukat más, szintén áldozati csoportokhoz képest. Ennek értelmében nem csak az elkövető csoportok, hanem más áldozati csoportok is fenyegetők a csoportra nézve, hiszen fenyegetik az áldozatiságból fakadó magasabb státuszt. Ezzel szemben az inkluzív áldozati tudattal rendelkező csoportok nem alá-fölérendelt, hanem mellérendelő, horizontális viszonyrendszerben gondolkodnak az áldozatiságukról, így más áldozati csoportokkal nem versengenek, hanem pont ellenkezőleg, sorsközösséget vállalnak, és az áldozatiság élményén keresztül összeolvadnak velük. A két eltérő élményszerveződésnek eltérő következményei vannak. Az inkluzív áldozati tudat más csoportokkal szembeni pozitív, empaticus és proszociális attitűdökkel jár együtt, míg az exkluzív áldozati tudat az áldozati státusz fenyegetettségéből fakadóan hosztilis, és destruktív csoportközi

dinamikákat eredményez minden olyan releváns csoporttal szemben, mely valamilyen módon veszélyezteti az exkluzív áldozati tudatból fakadó fölérendelt státuszát.

Interperszonális/intrapszichikus dimenziók

Empátia

Az empátia pontos definiálása nem könnyű dolog, mivel egy multidiszciplináris fogalomról van szó, azaz több tudományterület is kiemelten foglalkozik vele – úgy, mint a filozófia, szociológia, etológia vagy idegtudományok, - illetve nagyon sok olyan fogalom van, mely az empátiával rokon értelmű (pl. szimpátia, perspektíva, szerepvállalás), és nem teljesen tisztázott a különböző koncepcióknak egymáshoz való viszonya.

Az empátia fogalmát elsőként Vischer (1873) használta. Az ősi görög “in”- “passion” terminusból alkotta meg a német Einfüllung kifejezést, ami bele-érzéként fordítható. Ezt adaptálta aztán 1909-ben Titchener, aki eredetileg egy esztétikával kapcsolatos koncepcióként használta a fogalmat. Nála az empátia a műalkotás befogadásának képességére utal, mely folyamat során a befogadó képes saját magát egy alkotásba beleprojektálni, és a projekción keresztül belülről szemlélni, megélni azt (Curtis, Elliot, 2015).

Batson definíciója (1991, 2009) szerint az empátia egy olyan érzelmekészlet, amely nem szelf-fókuszú hanem másik-fókuszú érzelmeket tartalmaz, úgy, mint szimpátia, együttérzés, gyengédség, kedvelés.

Davis (1980, 1983, 1994) megfogalmazásában Batsonhoz hasonlóan szintén hangsúlyozza a Másik szerepét, ő azt mondja, hogy az empátia egy egyénnek egy másik egyénnel kapcsolatos megfigyelésére adott reakciója, mely reakció kognitív, érzelmi és szomatikus komponenseket is tartalmaz.

Ezekből a definíciókból egyértelműen kitűnik, hogy az empátia egy olyan kompetencia, mely gyakorlása *társas helyzetben* történik. Az előítélethez hasonlóan mindig van egy releváns másik, csak itt a releváns másikhöz nem negatívan, hanem pozitívan viszonyulunk.

A csoportköziség és az empátia közti kapcsolat feltételezése nem újkeletű. Kutatások kimutatták, hogy az empátia gyakorlása, a tolerancia és az előítéletesség között összefüggés van, azaz minél empatikusabb valaki, annál kevésbé előítéletes (Monroe et. al. 2008, Miklikowska, 2018). Ezek a tanulmányok az empátiáról, mint általános diszpozícióról beszélnek, nem foglalkoznak kiemelten az empátia tárgyával, illetve nem vizsgálják az empátiát diverz célcsoportok tükrében, hanem általában csak a klasszikus kisebbségekkel kapcsolatosan. A releváns másik kapcsán azonban felmerül a kérdés: az előítéletesség az empátia meglétének

általános hiányát jelenti, vagy pedig az előítéletes ember csak az előítélet tárgyával szemben nem gyakorolja az empátiát, melyet egyébként mint képességet, birtokol? Azaz, meghatározója-e a Másikkal való viszony, az empátiának, mint kompetencia gyakorlásának, vagyis van-e az empátiának kontextuális jellege? Az előítélet és az empátia értelmezhető-e ugyanazon dimenzió két végpontjaként? Ezen kérdésvetéseket tükrében empátiát nem pusztán képességként próbálom értelmezni, hanem egy személy, vagy csoportközi dinamikának a leképződéseként is, és így beemelni a csoportközi viszonyokkal foglalkozó kutatások kontextusába.

Önbecsülés

Baumeister (1993) definíciója szerint az az önbecsülés a reflektív tudat értékelő aspektusa, azaz az önismeret alapján hozott értékítélet, mely a személy értékelésének pozitívását fejezi ki. Bár kognitív és érzelmi aspektusa is van, elsődlegesen mégis egy affektív válaszként kell értelmeznünk. A szakirodalom egyetért abban, hogy az önbecsülés nem egy homogén jelenség, több formája és fajtája van (Forsman, Johnson, 1996; Sági, 2015). Megkülönböztetünk vonás és állapot önbecsülést. Míg a vonás önbecsülés a személyiség egészére vonatkoztatható, addig az állapot önbecsülés csak az Én bizonyos területeire, ami így kontingens, azaz feltételes jellegű, és nagyban meghatározott a körülmények, azaz a kontextus által, aminek értelmében egyértelműen egy állapotként írható le.

Az önbecsülés definíciója elővetíti a szociális identitással való szoros összefüggését, hiszen az egyik legalapvetőbb identitásszabályozó folyamat a pozitív önértékelés megteremtése és fenntartása. Több kutatás mutat rá arra a nem meglepő eredményre, hogy az alacsony önbecsülés korrelál az előítéletességgel (Allen et al. 2011). Ami ennél meglepőbb, hogy a kutatások arra is rámutatnak, hogy az előítéletesség és a pozitív önbecsülés között szintén pozitív kapcsolat van (Crocker, Thompson, McGraw, & Ingerman, 1987, Baumeister, Smart, & Boden, 1996). Ennek az eredménynek az értelmezéséhez fontos figyelembe vennünk a magas önbecsülés heterogén természetét. A kurrens kutatások megkülönböztetnek explicit és implicit önbecsülést. Jordan, Spencer és Zanna (2002) tanulmányukban arra mutatnak rá, hogy a magas explicit önbecsülés gyakran jár együtt etnikai diszkriminációval, mely eredményt ők úgy magyaráznak, hogy a magas explicit önbecsülés valójában egy védekezési, illetve megküzdési stratégia az alacsony implicit önbecsüléssel. Azaz minél alacsonyabb valakinek a belső, implicit önbecsülése, annál inkább pozitívan jeleníti meg magát expliciten, melynek egyik manifesztációja a másokkal szembeni fölérendelt, illetve hosztilis viselkedés. Ez az összefüggés a már többször tárgyalt társas összehasonlítás dinamikájával állítható párhuzamba, ami szintén a pozitív önbecsülés

resztorálását célozza meg. A fenti érvelés mentén tehát indokolttá válik az önbecsülésnek az identitás és csoportdinamikákkal kapcsolatos vizsgálatokba való beemelése.

Énhatékonyság

Az énhatékonyság az önbizalommal, és az énnel szorosan összefüggő fogalom, az egyénnek a célok elérésére irányuló kezdeményező viselkedéséről alkotott véleményét, azaz a hatékony cselekvőképességbe vetett hitét jelenti. Bandura (1982), a szociális tanuláselmélet képviselője szerint az énhatékonyság megfigyeléses tanulásból származó kompetencia, mely kialakulását a külső környezetből való visszajelzések determinálják, így a kontextus szerepe vele kapcsolatban vitathatatlan. Továbbá, a személyes hatékonyság az egyén külső szociális tényezőkkel kapcsolatos percepcióját jeleníti meg, mely az én-percepció függvénye, ezért az Én-Másik diádikus egysége ebben a koncepcióban sem választható el egymástól.

Az énhatékonyság a szocio-kognitív elmélet részeként a kognitív kiértékelés által erősen determinált. Ez azt jelenti, hogy egy egyénnek adott helyzetben megjelenített viselkedése a helyzet kognitív kiértékelése mentén definiálódik. Ha egy helyzet megoldása kilátástalannak tűnik, azaz az egyén nem észleli saját hatékonyságát, akkor az negatívan hat az önbecsülésére, és védekező reakciót vált ki, míg ha megoldhatónak, és sikerrel kecsegtetőnek látszik, akkor ez az énhatékonyság észlelésével társulva pozitívan hat az önbecsülésre, és a személyközi illetve csoportközi reakciókra. Fontos megjegyezni, hogy itt is cirkuláris folyamatról beszélünk, azaz nem csak a helyzet felismerése határozza meg a cselekvési hatékonyság élményét, de az észlelt hatékonyság is meghatározza a helyzet felismerését. Az énhatékonyság ezen természete fogalmazódik meg azokban kutatásokban, melyek fenyegetett kisebbségeknél vizsgálják az énhatékonyságot és önbecsülést. Ezek szerint mind az önbecsülése, mind az énhatékonysága alacsonyabb olyan csoportok tagjainak, akikkel szemben magas az előítéletesség. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a fenyegetettség negatív viszonyban van a pozitív önazonosulást meghatározó önbecsüléssel, és önhatékonysággal (Thompson & Keith, 2001).

Az énhatékonysággal szorosan összefüggő fogalom az asszertivitás. Az asszertivitás egy olyan működésmód, mely során az egyén egyszerre képes a saját érdekeinek érvényesítésére és a szociális alkalmazkodásra. Az asszertív viselkedésben egyszerre van jelen az önmagunk és mások pozitív elfogadása, és tisztelete, reális értékelése. Gyarmathy (2002) az Én és a Másik észlelésének dimenziója mentén négy különböző viselkedést különít el. Amikor az egyén saját magát és a másikat is pozitívan észleli, akkor *asszertív* működésmódról beszélünk. Amikor saját magát negatívan, a másikat pozitívan észleli, akkor *passzív* az attitűdje, melyet a másikkal szembeni alacsony önértékelés jellemez, az önfeladás hiánya, az önfeladás, és a

konfliktushelyzetek feladása, a saját érdekeiről való lemondás. Saját maga pozitív míg a másik negatív észlelése esetén *agresszív* viselkedés jelenik meg. Ez az alacsony önbizalom kompenzálásaként kialakított látszólagos önbizalmon alapszik (v.ö. explicit magas önbecsülés), mely a másik leértékelésével társul. Végezetül, amikor az egyén magát és a másikat is negatívan értékeli, akkor ez *manipulatív* viselkedést generál, mely során az egyén hátsó, kerülő utakon próbálja elérni céljait, mivel az elfogadás hiányának észlelése révén nem bízik abban, hogy direkt módon ki tudna állni az érdekeiért.

Összefoglalva, az énhatékonyság egy olyan kompetencia, mely egyszerre jeleníti meg az Én és a Másik reprezentációját, és összefügg olyan viselkedéses mintázatokkal melyek személy és csoportközi szempontból relevánsnak mondhatók, és így indokoltá válik az előítéletes dinamikák értelmezésébe való integrálása.

A fejezet célja az volt, hogy a szakirodalmi referenciákra támaszkodva bemutassa, hogyan függenek össze különböző, identitással kapcsolatos identitásfolyamatokkal, az Én-Másik viszonyrendszerrel illetve csoportközi dinamikákkal. Az itt bemutatott érvelések szolgálnak kiindulási alapként a bemutatásra kerülő kutatáshoz.

Módszerek, eszközök és a vizsgálat bemutatása

Vizsgálati eszközök bemutatása

A kutatói kérdés megválaszolására témavezetőmmel egy olyan komplex tesztbatteriát állítottunk össze, ami az előző fejezetben vázolt, az előítéletesség jelenségével összefüggésbe hozható diszpozíciókat, illetve csoportközi viszonyra vonatkozó mérőeszközöket tartalmaz. A tesztbatteria tartalmát a következő táblázat foglalja össze:

Dimenzió	Mérőeszköz ¹⁴
Csoportidentitás	<ul style="list-style-type: none">• Nemzeti Azonosulás Kérdőív (Szabó & László, 2014);• Kollektív áldozati kérdőív (Szabó, Mészáros, László, 2014)
Interperszonális	<ul style="list-style-type: none">• Interpersonal Reactivity Index (Davis, 1983, Kulcsár, 1998)
Intarpszichikus	<ul style="list-style-type: none">• Contingent Self-esteem Scale (Johnson; Blom, 2004, Sági, 2015)• Személyes hatékonyság kérdőív (Gyarmathy, 2002)
Csoportközi viszony	<ul style="list-style-type: none">• Bogardus társadalmi távolság kérdőív (Bogardus, 1926)• Nyitott kérdések

8. táblázat: a tesztbatteria összefoglalása

- *Nemzeti Azonosulás Kérdőíve*

A nemzeti azonosulás kérdőívét Szabó és László (2014) adaptálta. A kérdőív 8 itemet tartalmaz, 4 item a *Glorifikációt* (Cronbach's alpha = .706), 4 item a *Kötődést* (Cronbach's alpha = .693)méri, mely dimenziók a Nemzeti identitás alfejezetben kerültek bemutatásra.

- *Kollektív áldozati kérdőív*

A kérdőívet Johanna Vollhardt fejlesztette ki, magyar adaptációját Szabó és Mészáros végezte. A kutatás időpontjában a kérdőív végleges magyar változata még nem állt rendelkezésünkre, így a szerzők szupervizionálásával 8-8 itemmel mértük a kollektív áldozati identitás alfejezetben bemutatott *Exkluzív* (Cronbach's alpha = .891)és *Inkluzív* (Cronbach's alpha = .761)dimenzióit.

- *Interperszonális Reaktivitás Index – IRI*

Az Interperszonális Reaktivitás Indexet Davis (1983) fejlesztette ki, és Kulcsár, (1998) adaptálta. A kérdőív 28 itemből, és 4 alskálából áll, minden alskálába 7 tétel tartozik. Az *Fantázia* alskála (Cronbach's alpha = .0,688) az egyén fiktív helyzetekbe való behelyezkedésre vonatkozó hajlamát méri. A *Személyes Distressz* alskála (Cronbach's alpha = .720) arra vonatkozik, hogy az egyén mások szenvedése láttán mennyire él át fizikai stresszt. A *Perspektíva felvétel* (Cronbach's alpha = .753) alskála azt méri, hogy az egyén a hétköznapiakban spontán módon

¹⁴ a mérőeszközöket a 2. számú melléklet tartalmazza

mennyire hajlamos mások pszichológiai nézőpontját végiggondolni, míg az *Empátiás törődés* (Cronbach's alpha = .674) alskála arra vonatkozik, hogy a személy mások szerencsétlensége láttán mennyire él át együttérzést.

- *Feltételes (Kontingens) Önbecsülés Skálája*

A kérdőívet Johnson és Bloom (2007) fejlesztette ki, magyarra Sági (2015) adaptálta. A kérdőív 26 itemből, és két alskálából áll, mindegyik alskálába 13-13 item tartozik. A egyik alskála a *Társas alapú önbecsülés* (Cronbach's alpha = .849), mely a másokkal való érzelmi közelség és biztonság fontosságára, az elutasítástól való félelemre és a saját igények háttérbe szorítására vonatkozó tételeket tartalmazza, míg a *Kompetencia alapú önbecsülés* (Cronbach's alpha = .816) alskála azokat az itemeket tartalmazza, melyek szerint a kompetencia és a teljesítményeinkért másoktól kapott visszajelzés a fő meghatározója az egyén önbecsülésének. A kérdőív által mért feltételes önbecsülés koncepció lényege, hogy az egyén az alacsony alapönbecsülését externális forrásokból reszorálja. Ez azt jelenti, hogy minél magasabb pontszámot ér el valaki a társas illetve kompetencia alapú önbecsülés alskálákon, annál alacsonyabb az alap vagy magönbecsülése.

- *Személyes Hatékonyság Kérdőív*

A Személyes Hatékonyság Kérdőívet Gyarmathy (2000) dolgozta ki. A kérdőív 26 itemet és 4 alskálát tartalmaz, minden alskálába 6 item tartozik. Az alskálák az Énhatékonyság alfejezetben ismertetett viselkedési attitűdökre vonatkoznak, az *Asszertivitásra* (Cronbach's alpha = .528), *Agresszivitásra* (Cronbach's alpha = .675), *Passzivitásra* (Cronbach's alpha = .786), és *Manipulativitásra* (Cronbach's alpha = .775).

- *Bogardus társadalmi távolság kérdőív*

A társadalmi távolság kérdőívet Bogardus 1923-ban fejlesztette ki, egy egydimenziós, kumulatív skáláról van szó, mellyel különböző célcsoportokkal szembeni az előítéletesség, illetve az előítéletesség intenzitása mérhető fel (Síklaki, 2010). Jelen kutatásban célcsoportként a cigány, német, zsidó, piréz és homoszexuális csoportokat jelöltük meg. Az eredetileg hétfokozatú Bogardus-skálát öt egymásra épülő szintig vizsgáltuk. A skálán minél magasabb pontszámot ér el valaki, annál inkább előítéletes.

- *Nyitott kérdés*

A tesztbatteria a kérdőíveken túl tartalmazott két nyitott kérdést a magyar többség és a cigány kisebbség viszonyrendszerét illetően. A kérdésekre szabadon válaszolhattak a résztvevők, a válaszadás nem volt kötelezővé téve. A kérdések a következők voltak:

„Ha érzékeli a cigány kisebbség és a magyar többség közötti társadalmi konfliktust, Ön szerint hogyan lehetne csökkenteni, vagy megoldani?”

“Ha érzékeli ezt a társadalmi konfliktust, Ön szerint hogyan lehetne csökkenteni, vagy megoldani?”

Vizsgálat menetének a bemutatása

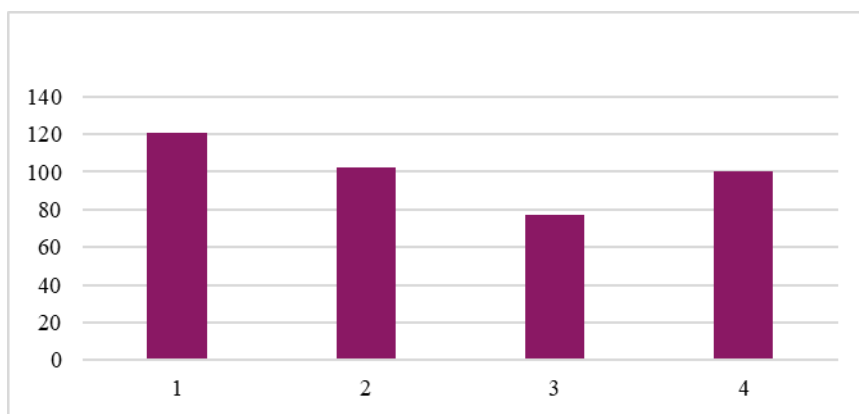
Az adatfelvétel témavezetőmmel, Dr. Bigazzi Sárával és BA hallgatókkal közösen történt. Mivel nagyon hosszúnak ítéltük meg az összes vizsgált változó egyszeri felvételét, különböző kérdőívsomagokat hoztunk létre. Minden résztvevő kérdőívsomagjában szerepelt az IRI, a Bogardus Társadalmi Távolság Kérdőív, valamint a nyitott kérdések, egy a csoportidentitást vizsgáló kérdőívek közül, tehát vagy a Nemzeti Identitás vagy a Kollektív Áldozati Kérdőív, illetve egy az intrapszichikus kérdőívek közül, tehát vagy az Feltételes Önbecsülés, vagy a Személyes hatékonyság kérdőív. A kérdőívek továbbá tartalmaztak demográfiai kérdéseket, melyben a kitöltők nemére, életkorára, lakóhelyére, iskolai végzettségére, anyagi helyzetére és politikai beállítódására kérdeztünk rá. A fent leírt módszernek megfelelően összesen négy különböző kérdőívsomag született. A használt kérdőívsomagokat a 15. ábra szemlélteti:

1. kérdőív	2. kérdőív	3. kérdőív	4. kérdőív
Feltételes Önbecsülés	Személyes hatékonyság	Feltételes önbecsülés	Személyes hatékonyság
Empátia	Empátia	Empátia	Empátia
Bogardus társadalmi távolság	Bogardus társadalmi távolság	Bogardus társadalmi távolság	Bogardus társadalmi távolság
Nyitott kérdés	Nyitott kérdés	Nyitott kérdés	Nyitott kérdés
Nemzeti azonosulás	Nemzeti azonosulás	Kollektív áldozatiság	Kollektív áldozatiság
Demográfiai adatok	Demográfiai adatok	Demográfiai adatok	Demográfiai adatok

15. ábra: a használt kérdőívsomagok bemutatása

A kérdőívsomagok online és papír alapon lettek felvéve 2015-ben. A felvétel hólabda módszerrel történt, a résztvevők anonimitása a vizsgálat során garantálva volt. A kérdőívek felvétele a 15. ábrán feltüntetett sorrendben történt.

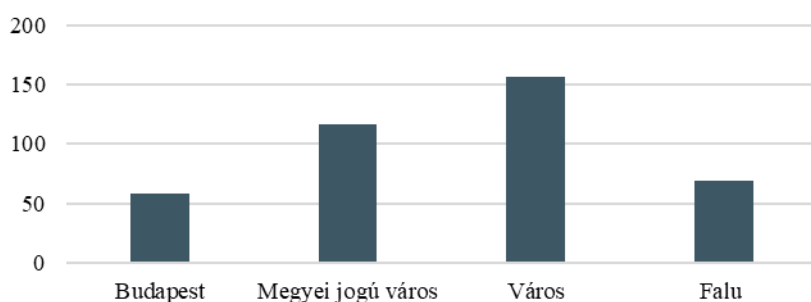
A vizsgálati minta leírása

12. grafikon: összminta kérdőívek szerinti eloszlása

Összesen 400 fő kitöltőnk volt (N=400), melyből az 1. számú kérdőívet 121, a 2. számú kérdőívet 102, a 3. számú kérdőívet 77, míg a 4. számú kérdőívet 100 fő töltötte ki (12. grafikon).

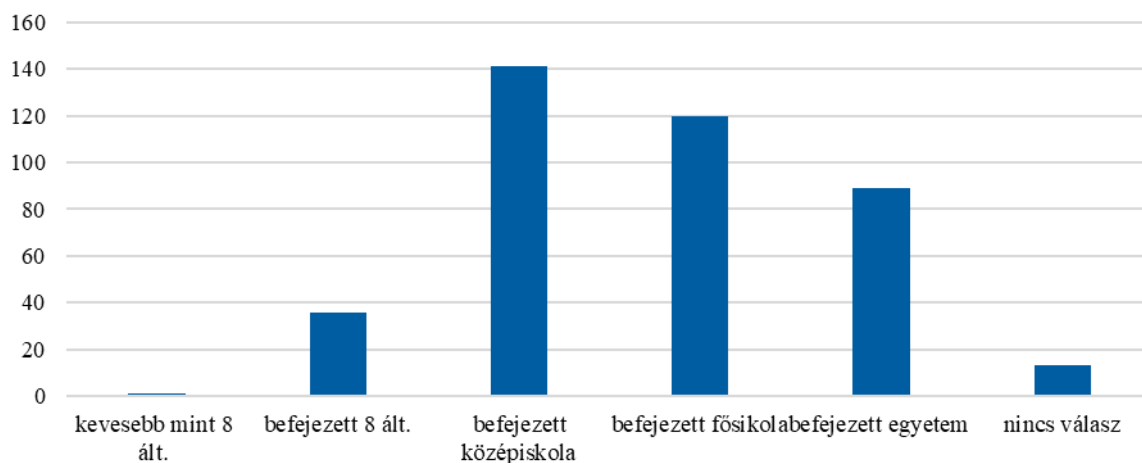
A kitöltők átlagéletkora 36.61 év, (SD= 11,49), a legfiatalabb kitöltő 16 a legidősebb 88 éves, a minta 66.5 % nő, míg 33,5%-a férfi.

13. grafikon: az összminta lakóhely szerinti eloszlása

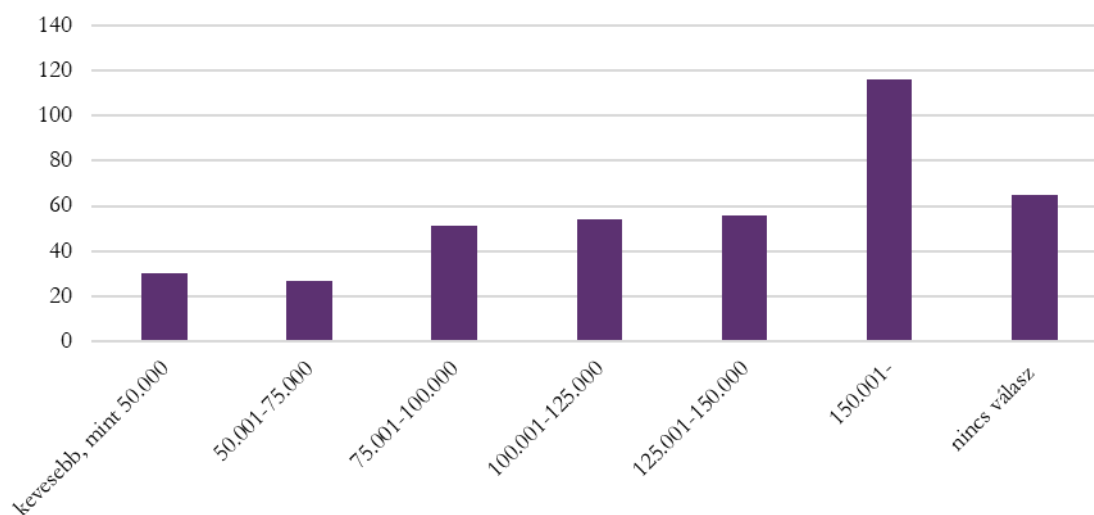
A kitöltők 14.5 %-a él Budapesten, 29 %-a megyei jogú városban, 39%-a városban és 17.25%-a él falun (13.grafikon).

A mintából egy fő nem fejezte be a nyolc általánost, 9%-nak 8 általános fokú végzettsége van, 35.25 % befejezett középiskolai végzettséggel, 30,3 %-a befejezett főiskolai míg 22,25 %-a befejezett egyetemi végzettséggel rendelkezik, 3,25 % pedig nem válaszolt (14.grafikon).

14. grafikon: az összminta eloszlása iskolai végzettség szerint

A minta¹⁵ anyagi helyzetét illetően azt mondhatjuk el, hogy a kitöltők 7,5 % havi bevétele nem éri az 50.000 ft-t. 6,75% havi bevétele 50.001 és 75.000 ft között mozog, 12,75 % bevétele 75.001-100.000 ft között, 13,5 % bevétele 100.001-120.000 ft között, 14% bevétele 120.001-150.000 között van, míg 29% havi bevétele több, mint 150.000ft. 16,25 %-a a résztvevőknek nem válaszolt (15. grafikon).

15. ábra: a minta havi bevétel szerinti eloszlása

¹⁵ A minta nem reprezentatív, aminek tárgyalására a Limitációk (132.o.) alfejezetben kitérek.

Eredmények bemutatása

A kérdőívek közti összefüggések feltárása

Az adatok elemzését az IBM SPSS Statistics 22-es verzióval végeztem. Első lépésként a kérdőívek alskáláinak deskriptív elemzését végeztem el, melyet az alábbi táblázat foglal össze.

	N	minimum	maximum	mean	STD. deviation
Bogardus Össztávolság	400	0,0	30,0	16,800	6,9873
Fantázia	400	7,0	35,0	22,440	6,0314
Perspektíva Felvétel	400	9,0	35,0	23,118	4,6176
Empátiás Törődés	400	10,0	29,0	21,483	3,5744
Személyes Distressz	400	7,0	31,0	18,665	4,7290
Kompetencia Alapú Önbecsülés	198	12,0	45,0	26,864	5,7659
Társas Alapú Önbecsülés	198	17,0	53,0	34,106	6,8608
Passzivitás	201	0,0	26,0	10,453	5,7549
Manipulativitás	202	0,0	29,0	11,752	6,0056
Agresszivitás	198	1,0	22,0	11,722	5,1710
Asszertivitás	198	8,0	25,0	17,242	3,5167
Inkluzív áldozatiság	177	8,0	54,0	34,508	7,7761
Exkluzív áldozatiság	177	8,0	56,0	23,475	10,4011
Kötődés	223	4,0	28,0	20,870	5,4547
Glorifikáló	223	4,0	28,0	16,709	4,9466

9. táblázat: a kérdőívek deskriptív elemzése

A következő lépésként megnéztem a különböző alskálák normalitását. Az alskálák közül a Perspektíva felvétel alskálának, a Feltételes Önbecsülés skáláknak, a Manipulativitás alskálának, a Glorifikáció alskálának és az Inkluzív áldozatiság alskálának volt normál az eloszlása, a többi alskála nem normál eloszlású.

A következő lépés az egyes alskálák közti összefüggések feltárása volt, hogy megvizsgáljam, miként viszonyulnak egymáshoz a szociális identitás, az interperszonális és intrapszichikus változók és a csoportközi viszony. A nem normál eloszlású skálák miatt az elemzéshez Spearman korrelációt használtam. A korrelációs eredményeket a következő táblázatok foglalják össze. Az első táblázatban a szociális identitást mérő alskáláknak látjuk az interperszonális és intrapszichikus valamint csoportközi viszonyal való összefüggéseit.

	Kötődés	Glorifikáció	Inkluzív	Exkluzív
Bogardus Össztávolság		$r_s = 194^{**}$ ¹⁶	$r_s = -,305^{**}$	$r_s = ,280^{**}$
Fantázia			$r_s = ,153^*$	
Perspektíva felvétel	$r_s = ,270^{**}$		$r_s = ,193^*$	
Empátiás törődés	$r_s = ,281^{**}$			
Személyes distressz				
Kompetencia Alapú Önbecsülés		$r_s = -,189^*$		$r_s = ,262^*$
Társas Alapú Önbecsülés		$r_s = -,233^*$		
Passzivitás				
Manipulativitás	$r_s = -,208^*$			
Agresszivitás				
Asszertivitás			$r_s = ,206^*$	

10. táblázat: az alskálák közti összefüggések

Ahogy az a táblázatból látszik, a szociális identitás dimenziói erősen összefüggnek a csoportközi viszonyal. A Glorifikáció, az Exkluzív áldozatiság és a Bogardus skálán mért társadalmi távolság között pozitív a korreláció, ami azt jelenti, hogy minél inkább glorifikáló valaki, vagy az exkluzív áldozati identitás működésmódja jellemző rá, annál inkább elutasító más csoportokkal szemben. Ezzel szemben a Bogardus össztávolság és az Inkluzív áldozatiság között negatív a korreláció, így azt állapíthatjuk meg, hogy minél inkább inkluzív identitásdinamika jellemez valakit, annál inkább elfogadóbb más csoportokkal.

Az Interperszonális reaktivitás index alskálái és a különböző szociális identitásdimenziók között szintén találtunk összefüggéseket. Az Inkluzív áldozatiság pozitívan korrelál a Fantáziával, és a Perspektíva felvétel alskálával, míg a Kötődés alskála szintén pozitívan korrelál a Perspektíva felvétellel, és azon túl az Empátiás törődéssel. Ezzel szemben a Glorifikáció és az Exkluzív áldozatiság és az IRI alskálák között nem találtunk összefüggést.

Az Feltételes Önbecsülés az IRI-vel pont ellenkezően csak a Glorifikációval és az Exkluzív áldozatisággal függ össze. A Glorifikáció mind a Kompetencia, mind a Társas alapú önbecsüléssel negatívan korrelál, míg az Exkluzív áldozatiság pozitívan, de csak a Kompetencia alapú önbecsüléssel. A feltételes önbecsülés dinamikája mentén értelmezve az eredményeket ez azt jelenti, hogy minél inkább magas valakinek az alapönbecsülése, annál inkább glorifikál, viszont minél alacsonyabb, annál magasabb pontszámot ér el az Exkluzív áldozatiság alskálán.

¹⁶ **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$

A Személyes hatékonyság és a szociális identitás dimenziói között kevés korrelációt találtunk. A kötődéssel negatívan korrelál a Manipulativitás, míg az Inkluzív áldozatisággal az Asszertivitás pozitív irányban függ össze.

Az összefüggések pontosabb értelmezéshez a 11. táblázatban az interperszonális kompetenciákat mérő alskáláknak (IRI alskála) az intrapszichikus diszpozíciókkal, illetve a csoportközi viszonyal való összefüggéseit tüntettem fel.

	Fantázia	Perspektíva felvétel	Empátiás törődés	Személyes distressz
Kompetencia alapú Önbecsülés	$r_s = ,195^{*17}$			$r_s = ,467^{**}$
Társas alapú önbecsülés	$r_s = ,413^{**}$		$r_s = ,301^{**}$	$r_s = ,559^{**}$
Passzivitás	$r_s = ,179^*$			$r_s = ,522^{**}$
Manipulativitás		$r_s = -,263^{**}$		$r_s = ,355^{**}$
Agresszivitás		$r_s = -,420^{**}$	$r_s = -,225^{**}$	$r_s = ,151^*$
Asszertivitás		$r_s = ,221^{**}$	$r_s = ,289^{**}$	
Össztávolság	$r_s = -,139^{**}$	$r_s = -,160^{**}$		$r_s = -,136^{**}$

11. táblázat: IRI intarpersonális diszpozíciókkal és össztávolsággal való összefüggései

Ez a táblázat már jóval erősebb korrelációkat tartalmaz, melyeket az IRI alskálák mentén haladva veszek sorba. A Fantázia pozitívan korrelál mind a Kompetencia és Társas alapú önbecsüléssel, a Passzivitással, és negatívan korrelál a Társadalmi össztávolsággal. A Perspektíva felvétel szintén negatívan korrelál a más csoportoktól való távolságtartással, ezen túl negatív a kapcsolata a Manipulativitással, és Agresszivitással, míg pozitívan függ össze az Asszertivitással. Az Empátiás törődés pozitívan korrelál a Társas alapú önbecsüléssel, és az Asszertivitással, míg negatívan az Agresszivitással. Végül, a Személyes distressz az Asszertivitás alskálán kívül mindegyik alskálával összefügg. Pozitívan korrelál a Kompetencia és Társas alapú önbecsüléssel, a Passzivitás, Manipulativitás, és Agresszivitás alskálákkal, és Negatívan a Társadalmi távolság skálával.

A korrelációs eredmények értelmezésének utolsó pontjaként, végezetül készítettem egy korrelációs táblázatot (12. táblázat), ami a csoportközi viszonynak a személyes diszpozíciókkal való összefüggéseit veszi górcső alá:

¹⁷ **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$

	Kompetencia alapú önbecsülés	Társas alapú önbecsülés	Passzivitás	Manipulativitás	Agresszivitás	Asszertivitás
Össztávolság			$r_s = -,159^{*18}$			

12. táblázat: össztávolság és személyes diszpozíciók közti összefüggések

Az eredmények szerint a Társadalmi távolságtartás egyedül a Passzivitással korrelál, és ez az egy korreláció is gyengének mondható.

Ahogy az eredmények deskriptív leírásából kitűnik, a szociális identitás különböző aspektusai és a csoport, illetve interperszonális viszonyt mérő alsókálák között több összefüggést találtunk, viszont a csoportidentitás szintje és az interperszonális diszpozíciók között keveset. Ezzel szemben, ha az interperszonális dimenziót vetjük össze az intrapszichikus diszpozíciókkal, erős összefüggéseket találunk. A csoportközi viszonyt illetően szintén megállapíthatjuk, az összefüggések egyértelműek a szociális identitás dimenziókat, illetve az interperszonális dimenziót illetően, ugyanakkor nem találunk összefüggést a csoportközi viszonyt mérő Bogardus össztávolság és az intrapszichikus diszpozíciók között.

Felmerül a kérdés, hogy ha a csoportidentitás dimenziói összefüggnek az interperszonális változókkal, és az interperszonális változók összefüggnek az intrapszichikus diszpozíciókkal, miért nem találtunk több összefüggést az intrapszichikus és szociális dimenzió, valamint az intrapszichikus és a csoportközi viszony között? Az eredmények további árnyalása érdekében a kvantitatív adatok mellé beemeljük a kvalitatív adatokat az értelmezésbe.

A nyitott kérdés elemzése, kérdőívvel való összefüggések feltárása

A nyitott kérdés és a kódrendszer bemutatása

A nyitott kérdések feltételével a szándékunk a csoportközi viszony árnyaltabb vizsgálata volt, melyben megjelennek mind az Énnel és a Másikkal, illetve a csoportközi viszonytal kapcsolatos reprezentációk.

Az első kérdés a következőképpen hangzott:

A következő kérdésben a véleményére lennének kíváncsiak. Sokak szerint az egyik legnagyobb társadalmi konfliktus ma Magyarországon a cigány kisebbség tagjai és a többség között található. Ön mennyire ért egyet ezzel az állítással? És miért?

¹⁸ **: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$

A kérdéssel a vizsgálati személyeknek a konfliktus mentén megjelenített Én és Másik reprezentációjára voltunk kíváncsiak, melyet egy olyan kódrendszer alapján kódoltunk le, ami azt elemézi, hogy a válaszadó kit jelenít meg a konfliktus áldozataként. Ennek kódolására a következő kategória kódokat hoztuk létre.

- Többség (T): a válaszadó a válaszban a többséget jeleníti meg, mint alárendelt státuszban lévő csoportot.

„Igaz, mert a cigányok bepofátlankodtak az országunkba, és csak a pénzt akarják tőlünk, másra nem képesek.”

„Lassan már a magyarok lesznek kisebbségben, nem pedig a cigányok, ami nagyon szomorú. Nem tudnak megfelelően viselkedni, képtelenek rá.”

„Lassan már a magyarok lesznek kisebbségben, nem pedig a cigányok. De teljesen egyetértek azzal, hogy ez a legnagyobb probléma.”

„A cigányok már nem kisebbség, hamarosan ők lesznek a többség. Egyetértek a meglátással. A cigány népcsoportok képtelenek "befogadó" országunkba beilleszkedni.”

- Kisebbség (K): a válaszban az elbeszélő a kisebbséget, mint az alárendelt, kiszolgáltatott státuszban lévő csoportot jeleníti meg.

„Szerintem is óriási probléma. Kiábrándító, hogy egy fejletlenek mondható országban ennyire megerősödött a szélsőjobboldali csoportok jelenléte. Az emberek gyakran általánosítanak és sztereotípiáznak a cigánysággal szemben.”

„Teljes mértékben. Mert a többség nem úgy viselkedik, ahogy kellene, és ez rányomja a bélyegét az egész kisebbségre.”

„Igaz. Nem fogadják be őket, haragszanak rájuk.”

- Senki (0): a válaszadó beszél a problémáról, de nem foglal állást, inkább leíró jellegű választ ad, ha okolja is a kisebbséget, de nem jelenít meg státuszbeli különbséget a két csoport között.

„A cigányok el akarják tartatni magukat, nem akarnak dolgozni, élőködők!”

„Egyet értek. A cigányok, persze nem mind, nem tudnak viselkedni.”

A második kérdés az előző kérdés folytatásaként a következőképp hangzott:

Ha érzékeli ezt a társadalmi konfliktust, Ön szerint hogyan lehetne csökkenteni, vagy megoldani?

Ezzel a kérdéssel a célunk a viszonyrendszer feltárása volt, irányának, minőségének megragadása. Ennek megfelelően a válaszokat az alapján kódoltuk le, hogy a javasolt megoldás, a cigány kisebbségre nézve büntető, vagy pedig jutalmazó jellegű. A kódjaink a következők voltak:

- Büntető (B): a válaszadó a válaszban olyan intézkedést javasol, mely egyfajta megvonást reprezentál, vagy pedig nyílt támadás a kisebbség ellen.

„Vissza kell őket küldeni oda, ahonnan jöttek.”

„Ki kéne őket telepíteni az országból.”

„Legszívesebben elküldeném őket az országból, de mivel ez nem fog bekövetkezni, kötelezővé tenném számukra a munkát, hogy legyen mivel elfoglalják magukat, és inkább dolgozzanak, semmint hogy 8 gyereket csináljanak, csak hogy minél több segélyt kapjanak.”

„Közvetlen környezetben szerencsére nem érzékelem ezt a konfliktust. Ezt azonban úgy lehetne csökkenteni, hogy elkezdik a cigánytelepek felszámolását, a nem dolgozó cigányok kitoloncolását. Továbbá a segélyek megvonását, így kényszerítve a munkára őket, valamint születés szabályozását bevezetni náluk.”

„Gázkamra, lágerek, vagy egész egyszerűen csak ledobhatnánk őket egy repülőről.”

- **Jutalmazó (J):** a javasolt intézkedés a kisebbség támogatását, segítségét jeleníti meg.

„Oktatás, munkahelyek, példamutatás.”

„Elfogadás, megértés, tolerancia.”

„Integráció. A gyerekeket kéne bevonni az oktatásba a kezdetektől, hogy ők se érezzék magukat kivűllónak, és ugyanazokkal a lehetőségekkel induljanak, mint bárki más. Mindeközben a nem cigány gyerekek is megismernék a más nemzetiségűeket és megtanulnának velük együtt élni.”

„Több elfogadás, több európai gondolkodású ember és politikus.”

„Az igazságot kéne sugározni az emberek felé. Az embereknek utána kell járnia a témának...Igazgyöngy Alapítvány, TASZ....Rengeteg szervezet van, akik ezzel foglalkoznak. Mármost a cigányok segítségével, vagy jogvédelmével. A TASZ filmje, az Esélytelenül nagyon jól összefoglalja a diszkriminációt. Érdemes lenne mindenkinek megnéznie, és elgondolkoznia, hogy ő mit érezne abban a helyzetben.”

- **Semleges vagy ambivalens:** a válaszadó a csoportközi viszony szempontjából neutrális választ ad, vagy pedig támogató, de büntető jellegű javaslat vegyesen jelenik meg a válaszban:

„A jelenleg fenntarthatatlan szociális ellátórendszert kellene megreformálni, annak ellenére, hogy így áldozatul esnek olyan egyéb hátrányos helyzetű csoportok is, akik hasonló cipőben járnak.”

„Ezt nem lehet csökkenteni, amíg nem tartják be mindkét oldalról az alapvető szabályokat.”

„Szerencsére nem érzékelem, de úgy lehetne megoldani, hogy munkát adunk nekik, a segélyeket megvonjuk tőlük.”

A nyitott kérdések elemzése – megítélői megbízhatóság

A nyitott kérdések kódolását mindkét kód esetében két független kódoló végezte. A százalékos egyezés mentén megvizsgáltuk a megítélői megbízhatóságot (IRR), mely mind a két kódolási dimenzióban az elfogadható szint feletti volt, meghaladta a 75%-os egyetértést. Azon kódok esetében, ahol eltérés volt a két kódoló között konszenzuális döntés született külső megítélők bevonásával.

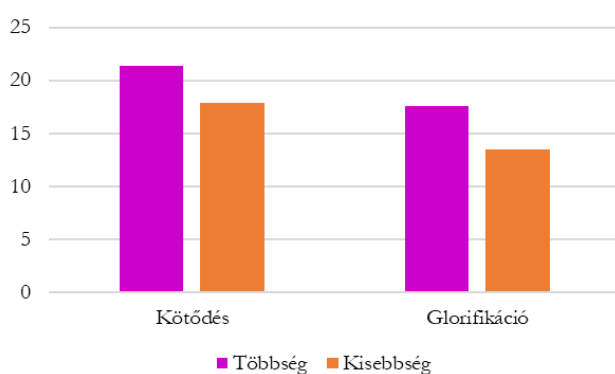
A nyitott kérdések kódjainak összefüggései a mért kérdőív változókkal

A következőkben az egyes kódok és a különböző alskálák közti összefüggéseket mutatom be. Mivel a kutatásomban az Én – Másik reprezentáció viszonyrendszerére vagyok kíváncsi, a csoportközi viszonyrendszernek a különböző identitásdimenziókkal való összefüggéseire, az elemzésbe csak azokat a kódokat vontam be, melyek a legmarkánsabban erre vonatkoznak. Ez azt jelenti, hogy az áldozatiságot vizsgáló dimenzióból a Kisebbség illetve Többség kódok, míg a megoldási javaslatot vizsgáló dimenzióból a pozitív vagy negatív irányú viszonyrendszert jelölő Büntető és Jutalmazó kódok kerültek elemzésre. Ennek értelmében mindkét dimenzióban két-két kategóriális változóval dolgoztam, melyeket a különböző skálaértékekkel vettem össze. A statisztikai elemzéshez az IBM SPSS 22-es verzióját használtam, az elemzéseket a nem normál eloszlású skálák esetében Mann-Whitney U teszttel végeztem, a normál eloszlású skáláknál független mintás T próbát használtam.

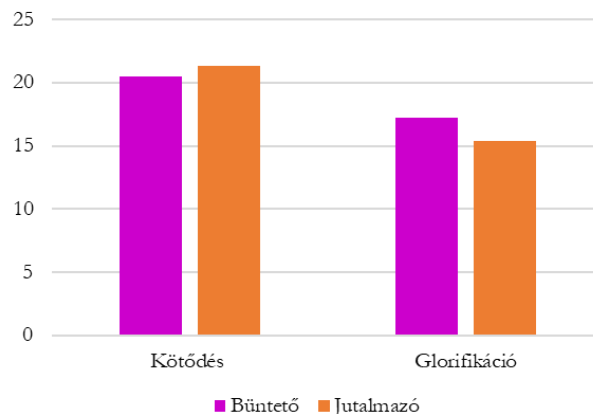
Csoportidentitás dimenziói és a kódok közötti összefüggések

A *Nemzeti azonosulás* alfaktorai és a különböző kódok közti összefüggések kapcsán (16. grafikon) azt mondhatjuk el, hogy azok, akik inkább a többséget élik meg a konfliktushelyzet áldozatának, azok szignifikánsabban magas pontszámot értek el a Glorifikáció alskálán ($t(53) = 2,506$), ($p = 0,015$).

A csoportközi viszonyra vonatkozó kód kapcsán kapott összefüggések szerint (17. grafikon) azok, akik büntető jellegű megoldást javasoltak, azok mind a Kötődés, mind a Glorifikáció alskálán magasabb pontszámot értek el. A különbség a Glorifikáció esetében statisztikai szempontból tendenciaszerűnek mondható, ($t(110) = 1,866$) $p = 0,065$).

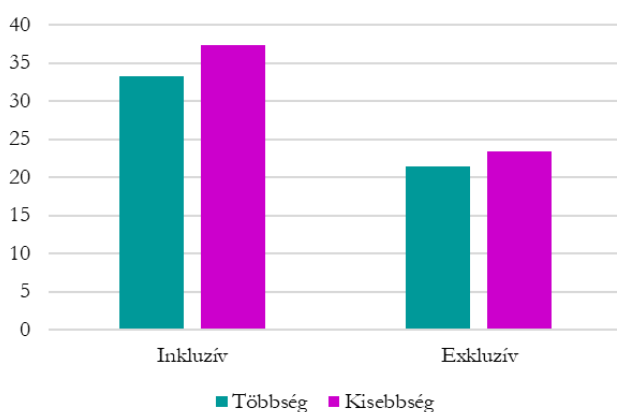
16. grafikon: Ki a helyzet áldozata – Nemzeti azonosulás

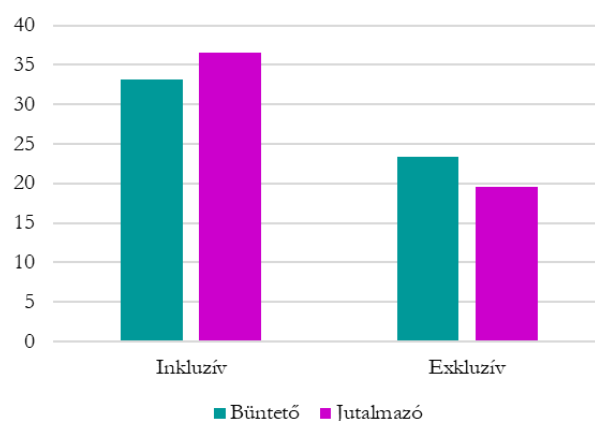
17. grafikon: Javaslat jellege- Nemzeti azonosulás

A *Kollektív áldozatiság* kérőív kapcsán (18. grafikon) nem találtunk szignifikáns különbséget a többséget illetve kisebbséget áldozatként megjelölő csoportok között.

A büntető - jutalmazó kód kapcsán (19. grafikon) azt mondhatjuk el, hogy azok, akik magasabb pontszámot értek el az Inkluzív áldozatiság skálán, azok inkább jutalmazó javaslatokat tettek, míg akik magasabb pontszámot értek el az Exkluzív áldozatiság skálán, azok inkább büntető megoldásokban gondolkodnak. Az eredmény az Exkluzív áldozatiság alszála esetében nem szignifikáns, az Inkluzív áldozatiság esetében statisztikailag tendencia szerű ($t(87) = 1,982; p = 0,051$).

18. grafikon: Ki a helyzet áldozata – Kollektív áldozatiság

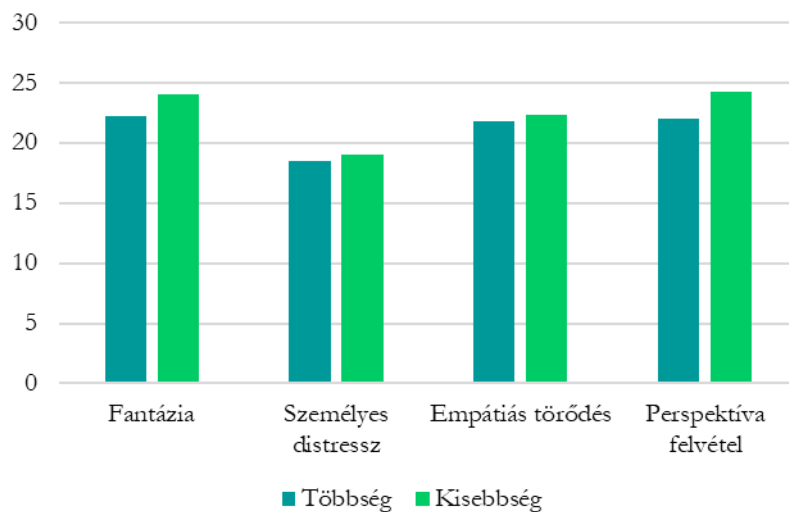

19. grafikon: Javaslat jelleg – Kollektív áldozatiság

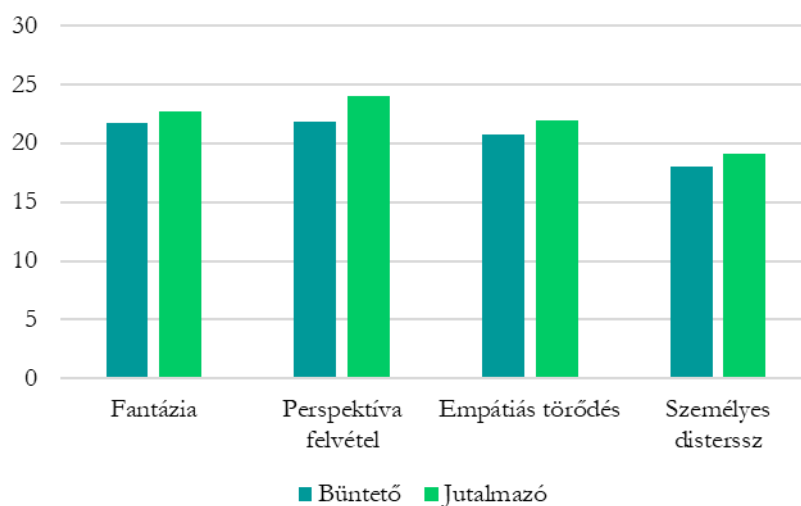
Interperszonális diszpozíció kódokkal való összefüggései

Az IRI tartalmi kódokkal való összefüggéséről azt mondhatjuk el, hogy azok, akik a kisebbséget érzik a helyzet áldozatának minden alszálaiban magasabb pontszámot értek el (20. grafikon). Az eredmény a Perspektíva felvétel alszála esetében szignifikáns ($t(99) = 2,117; p = 0,037$).

A csoportközi viszonyt feltáró kódokat illetően (21. grafikon) azt állapíthatjuk meg, hogy akik jutalmazó jellegű javaslatot tettek, azok az IRI minden alszálaiban magasabb pontszámot értek el. A különbség szignifikáns a Perspektíva felvétel ($t(199) = -3,154; p = 0,002$); az Empátiás törődés ($U = 4217; p = 0,043$), és a Személyes distressz ($U = 4207; p = 0,041$) esetében is.

20. grafikon: Ki a helyzet áldozata - IRI

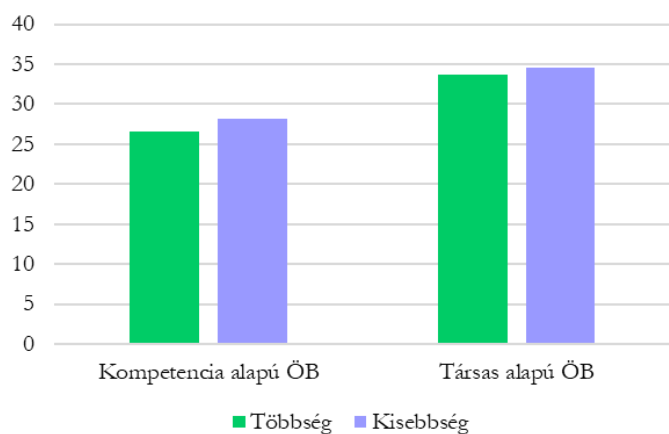
21. grafikon: Javaslat jellege – IRI

Intrapszichikus dimenziók kódokkal való összefüggései

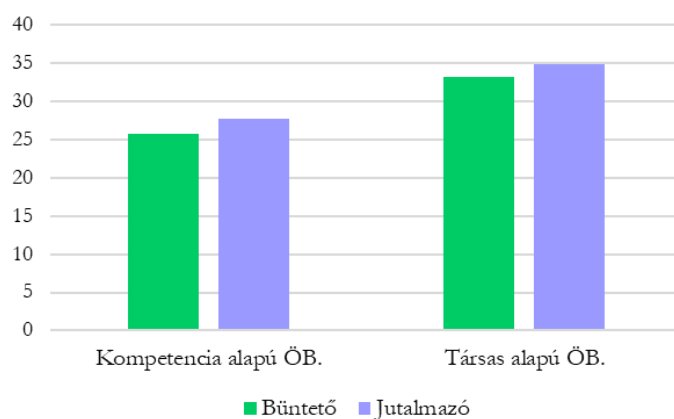
Feltételes Önbecsülés

A helyzet áldoztának megítélése és a Feltételes Önbecsülés kérdőív alszámai között nem találtunk szignifikáns összefüggést (22. grafikon).

A megoldási javaslat kóddal kapcsolatban (23. grafikon) azt állapíthatjuk meg, hogy azok, akik jutalmazó jellegű megoldásban gondolkodnak, azok mindkét alszáján magasabb pontszámot értek el, mint azok, akik inkább büntetnének. Az eredmény a Kompetencia alapú önbecsülés esetében tendenciszerű, $t(107) = -1,770$, $p = 0,080$.

22. grafikon: Ki a helyzet áldozata – Feltételes önbecsülés

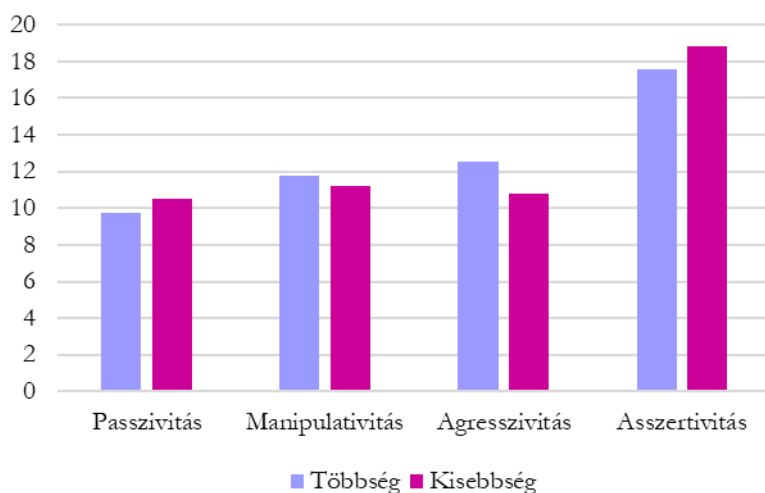

23. grafikon: Javaslat jellege – Feltételes önbecsülés

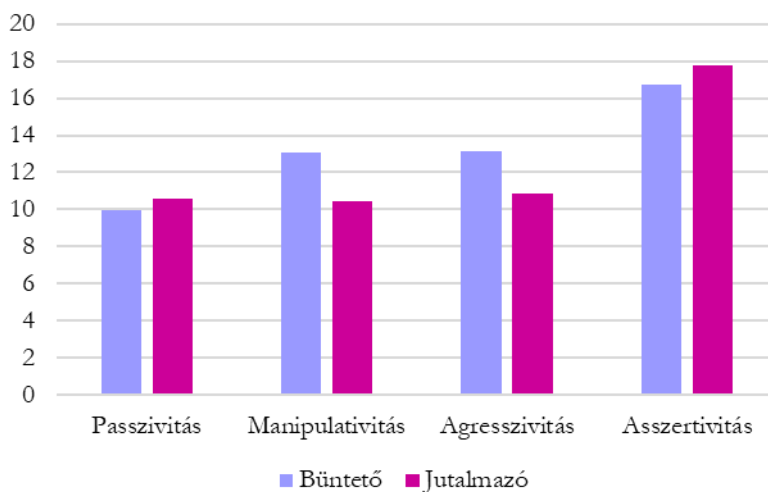
Személyes Hatékonyság

A Személyes hatékonyság alskálák esetében az áldozatiság kódok közt (24. grafikon) nem kaptunk szignifikáns különbséget.

A megoldásai javaslat kódokat illetően (25. grafikon), azok, akik Büntető jellegű megoldásokat javasoltak, azok a Manipulativitás alskála esetében szignifikánsan, ($t(90) = 2,096$, $p = 0,039$), az Agresszivitás alskála esetében tendencia szerűen ($U = 816,500$ $p = 0,059$) magasabb pontszámot értek el, mint azok, akik jutalmazó jellegű megoldásokkal élnének.

24. grafikon: Ki a helyzet áldozata – Személyes hatékonyság

25. grafikon: Javaslat jellege – Személyes hatékonyság

Csoportközi viszony tartalmi kódokkal való összefüggései

Azok, akik a többséget tartják a konfliktus helyzet áldozatának azok magasabb pontszámot értek el a Társadalmi távolság skálán, mint azok, akik a Kisebbséget (26. grafikon). A két csoport közti különbség statisztikailag szignifikáns, ($U = 384,500$, $p = 0,000$).

A megoldási javaslat jellegét illetően a büntető megoldásokat javaslók magasabb pontszámot értek el a Társadalmi távolság alskálán, mint a jutalmazó megoldásokat javaslók (27. grafikon). A különbség a két csoport között itt is szignifikáns ($U = 2513,500$; $p = 0,000$).

26. grafikon: Ki a helyzet áldozata – Társadalmi össztávolság

27. grafikon: Javaslat jellege – Társadalmi össztávolság

Eredmények értelmezése

Az eredmények értelmezése a bemutatás logikáját követi, így először a korrelációkat interpretálok, majd rátérek a kvalitatív adatok skálaértékekkel való összefüggéseinek az elemzésére.

A korrelációs eredmények értelmezése

A korrelációs táblázatok eredményei alátámasztják a szakirodalmi háttér mentén megalapozott feltételezést, hogy összefüggés van a szociális identitás dimenziók, az interperszonális és az intrapszichikus dimenziók között, melyek a csoportközi viszonytal is kapcsolatban állnak.

A szociális identitás dimenziói és a csoportközi viszony közötti összefüggések reprezentálják a dinamikát, amit az elméleti bevezetőben is vázoltam. Első fontos megállapításként kijelenthetjük, hogy mind a Glorifikáció és az Exkluzív áldozati tudat korrelál a Társadalmi ösztávolsággal. Tehát, minél inkább a társas összehasonlítás stratégiája által meghatározott egy identitásdinamika, annál inkább jellemzi a másik csoportokkal szembeni hosztilis viszonyulás. Ezt jól egészíti ki az Inkluzív áldozatiság és a Társadalmi ösztávolság között kapott fordított irányú korreláció, mely arra mutat rá, hogy a horizontális viszonyrendszerben működő identitásdinamika facilitálja a pozitív irányú csoportközi viszonyokat. Az interperszonális dimenzióval a szociális identitással való összefüggése kapcsán kapott eredmények szintén jól értelmezhetőek. Az IRI alszállák a horizontális viszonyrendszer, és így a pozitív csoportközi viszony fenntartásának kedvező identitás dimenziókkal függenek össze, a Kötődéssel, és az Inkluzív áldozatisággal. Az, hogy a Glorifikáció és az Exkluzív áldozatiság, és az IRI alszállák között nem kaptunk összefüggést, elgondolkodtató eredmény, reflektálhat arra a felvetésre, hogy a negatív csoportközi viszony nem az empátia hiányát, hanem *megnyilvánulásának* hiányát jelenti. Az intrapszichikus és a szociális dimenzió között kevesebb összefüggést találtam. A Manipulativitás a Kötődéssel negatívan, míg az Asszertivitás az Inkluzív Áldozatisággal pozitívan korrelál, ami az identitásdinamikákba beleillő összefüggések: a horizontális viszonyrendszerek kedveznek a kölcsönösségen alapuló önérvényesítésnek.

Bár a szociális identitásdimenziók és az intrapszichikus dimenziók között nem találtam, csak két összefüggést, az interperszonális és intrapszichikus dimenzió között viszont több, és jól interpretálható korreláció van. A Feltételes Önbecsülés alszállái összefüggnek a Személyes distresszel, ami jól magyarázható a feltételes önbecsülés dinamikájával. A feltételes önbecsülés az alacsony alapönbecsülésen alapszik. Az alacsony önbecsülés, a mások általi elismerés elvesztésétől való félelem együtt jár szorongással. Mivel a distressz a szorongás manifesztációjaként értelmezhető fiziológiás stressz reakció, érthető a szorongással együtt járó

Feltételes Önbecsülés alskálának a Személyes distresszel való együtt mozgása. A Személyes hatékonyság alskálái, a Passzivitás, Manipulativitás és Agresszivitás szintén összefüggenek a Személyes distresszel. Az említett alskálák ahogy a bevezetőben írtam, mint énműködések, az Én vagy a Másik negatív észlelésével járnak együtt, egyfajta bizonytalanságot, fenyegetett állapotot jelenítenek meg, így nem meglepő a szorongást megjelenítő Személyes distresszel való összefüggésük. A Manipulativitás és az Agresszivitás, a két hosztilis viszonyrendszerbe ágyazott Self-dinamika, a Perspektíva felvétellel negatívan, míg a kölcsönösséget figyelembe vevő Asszertivitással pozitívan függ össze. Ezen összefüggés értelmében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy csak akkor tudunk kölcsönösségre törekedni, ha figyelembe tudjuk venni a Másik perspektíváját, illetve csak akkor tudjuk figyelembe venni a Másik perspektíváját, ha kölcsönösségre törekszünk. Az Empátiás törődés az Agresszióval, a legnyíltabban hosztilis Self dinamikával negatívan, míg az Asszertivitással pozitívan függ össze, mely megerősíti az előző argumentációt. Az Empátiás törődés kivételével az IRI összes alskálája összefügg a Társadalmi távolsággal, mely megerősíti a feltételezést, hogy a csoportközi viszony fenntartásában a személyiség egész komplex rendszere érintett.

Az eredményekből tehát kirajzolódik, hogy az interperszonális szint mind az intrapszichikus változókkal, mind a csoportviszonyra vonatkozó skálával összefüggött. Ennek ellenére a csoportközi viszony és az intrapszichikus diszpozíciók között, a Passzivitás alskálával való negatív korrelációt leszámítva, nem találtam összefüggést.

Összegezve, a korrelációk alapján egyrészt megerősítést nyert a feltételezés, hogy a csoportközi viszonyrendszerekben az identitás különböző aspektusai érintettek, azonban ezt az összefüggést csak közvetve tudtuk kimutatni, a közvetlen kapcsolat szemléltetéséhez a nyitott kérdésekből nyert adatokra van szükségünk.

A nyitott kérdésekből nyert adatok és a skálák összefüggéseinek értelmezése

Az eredmények interpretálása a bemutatás logikáját fogja követni: először a csoportidentitás dimenzióit elemzem, majd az interperszonális szintet, az intrapszichikus szintet, és végül a kódok és a csoportviszony összefüggéseit veszem górcső alá.

A *Nemzeti identitás* alskálái kapcsán az elméleti bevezetőben leírt összefüggésekhez illeszkedő eredményeket kaptunk. A kapott eredmények szerint a konfliktus helyzetben a glorifikáló személyek a nem glorifikáló személyekkel szemben inkább tartják a saját csoportot a helyzet áldozatának, ami egyrészt egyfajta szubjektív fenyegetettséget jelent, másrészt viszont a saját csoport kiemelésének feleltethető meg. A saját csoport áldozati reprezentációja révén a

glorifikálók a konfliktusért a cigányságot tartják felelősnek, a felelősség elutasításával a konfliktusban a saját csoport morális felsőbbrendűségét hangsúlyozzák, és saját magukat egyfajta támadás áldozataiként, pszichológiai értelemben kisebbségként jelenítik meg.

A csoportközi viszonyt illetően a glorifikálók a nem glorifikálókkal szemben szignifikánsan több büntető jellegű megoldást javasolnak. Ez az áldozat reprezentáció mentén értelmezve azt jelenti, hogy áldozatként feljogosítva érzik magukat a másik csoporttal való hosztilis viselkedésre, ami egyfajta védekezésnek, a saját státuszuk megóvásának, illetve resztorálásának feleltethető meg.

Érdekes, hogy hasonló dinamikát vártam volna a *Kollektív áldozatisággal* kapcsolatban, azonban a kapott eredmények ellentmondásosak. Azok a kitöltők akik a kisebbséget érzik inkább a helyzet áldozatának, mind az Inkluzív, mind az Exkluzív alskálában magasabb pontszámot értek el, mely különbség az Inkluzív alskála esetében statisztikailag tendencia szerű. Az Inkluzív alskála esetében az eredmény jól interpretálható: azok, akik horizontális, és nem alá-felé rendelt viszonyrendszerben gondolkodnak, azok könnyebben tudják egy konfliktus során a másik csoport perspektíváját felvenni, és könnyebben tudnak a helyzetben self-kritikusan reflektálni, a másik kiszolgáltatott, áldozati helyzetét elismerni. Ennek megfelelően azt vártam volna, hogy az Exkluzív áldozatiság alskálában azok fognak kevesebb pontot elérni, akik a Kisebbséget tartják áldozatnak, de ez a várakozásaimmal ellentétesen alakult: bár a különbség a két csoport között statisztikailag nem szignifikáns, de azok, akik az Exkluzív áldozatiság alskálán magasabb pontszámot értek el, azok is a kisebbséget tartják inkább a helyzet áldozatának. Ennek egyik lehetséges magyarázata lehet, hogy a konfliktushelyzet az áldozatiság szempontjából nem minősül versenyhelyzetnek, és ezért nem tükrözi az Exkluzív áldozatiság dinamikáját nem kérdésre adott válaszokban megjelenő dinamika, míg egy hasonló státuszú, nem kisebbségi csoporttal kapcsolatos konfliktus helyzetben ez megjelenne. A megoldási javaslatot illetően az elméleti bevezetőhöz illeszkedő mintázatot kaptunk. Azok, akik az Inkluzív áldozati skálán magasabb pontszámot értek el, inkább Jutalmazó javaslatokat tettek, mint azok, akik alacsony pontszámot; ez az összefüggés statisztikailag tendenciaszerű. A büntető kód esetében nem szignifikáns a különbség, de mintázat szintjén megjelenik, hogy azok, akik Büntető jellegű megoldásokban gondolkodnak, azok magasabb pontszámot értek el az Exkluzív áldozatiság skálán, tehát a saját csoport kiemelése, hasonlóan a Glorifikációhoz, itt is hosztilis csoportközi attitűdökkel jár együtt.

Az interperszonális szintet illetően az *IRI* alskálái és a kódok közt kapott összefüggések a szakirodalom által elővetített dinamikába illeszkednek. Akik a Kisebbséget tartják a helyzet áldozatának azok a Perspektíva felvétel alskála esetében szignifikánsan magasabb pontszámot

érték el, mint azok, akik a Többséget tartják áldozatnak. Ez azért izgalmas és messze mutató eredmény, mivel a Perspektíva felvétel az az alskála az IRI-ben, ami leginkább megjeleníti az Én-Másik viszonyrendszert, és így megerősíti a feltételezésünket, miszerint az empátiás viszonyulás ezen viszonyrendszer a függvénye.

A megoldási javaslatokat illetően kapott mintázat szintén jól beleillik a dolgozat elméleti részében tárgyalt dinamikába: azok, akik büntető jellegű ajánlásokat tettek, azok a Fantázia alskálát leszámítva minden alskálában alacsonyabb pontszámot értek el, mint azok, akik jutalmazó jellegű megoldásokban gondolkodnak. Ez az eredmény megerősíti azt a feltételezést, miszerint a hosztilis viszonyrendszerben gátlődik az empátia megnyilvánulása.

Az intrapszichikus diszpozíciók közül először a *Feltételes önbecsülés* kódokkal való összefüggéseit taglalom. A konfliktushelyzetbeli áldozatiság percepciója kapcsán kapott eredmények szerint azok, akik a Kisebbséget észlelik áldozatnak, azok mind a Kompetencia, mind a Társas alapú önbecsülés alskálában kevesebb pontszámot értek el. Bár az eredmény nem szignifikáns, a megfigyelt mintázat mindenképpen elgondolkodtató. A Feltételes önbecsülés dinamikája szerint minél alacsonyabb valakinek az alapönbecsülése, annál magasabb pontszámot ér el a Feltételes önbecsülés alskáláiban, így reszorálva az alacsony alapönbecsülését. Alacsony önbecsülést a szakirodalmi háttérben megfogalmazott dinamikák alapján inkább azoknál vártunk, akik saját magukat észlelik áldozatként, és reflektálatlanok a kisebbségre nézve. Ennek ellenére nem ezt az eredményt kaptuk. Ennek egyik magyarázata lehet a magas önbecsülés heterogén természete, amit az *Önbecsülés* alfejezetben tárgyalok (106. oldal), mely szerint a magas alapönbecsülés egy belső instabilitás jeleként is értelmezhető. A reális önbecsülés egyfajta kritikai reflektáltságot kíván meg az egyéntől, azonban ez belső bizonytalanság esetén még inkább növelné a bizonytalanságát, így identitásstratégiai szempontból adaptívabb az önmegkérdőjelezés elkerülése, és a magas önbecsülés fenntartása. Ennek a logikai okfejtésnek további kiegészítése, hogy mind a Kompetencia mind a Társas alapú önbecsülés alskála annak a ténynek az explicit felvállalásán alapszik, hogy társas környezet hatással van ránk, függünk tőle. Ez pszichológiai értelemben az Én-Másik viszonyrendszer self-dinamikában betöltött domináns szerepére utal, mely mentén relevánsnak mondható az alskálák és a kódok közt kapott összefüggés: azok, akik inkább fókuszálnak Self -működésük során a Másikra, azok képesek a másikat konfliktus helyzetben szenvedő félként észlelni, míg azok, akik kevésbé explicitálják a Másik szerepét az önmeghatározásukban, konfliktus helyzetben is reflektálatlanok a Másikra nézve. A csoportközi viszonyrendszert megjelenítő büntető-jutalmazó kódokban kapott mintázat ezen feltételezéseket erősíti. Ebben a dimenzióban is eredményként azt kaptam, hogy azok, akik jutalmazó jellegű megoldásokban gondolkodnak, azok magasabb pontszámot értek el a

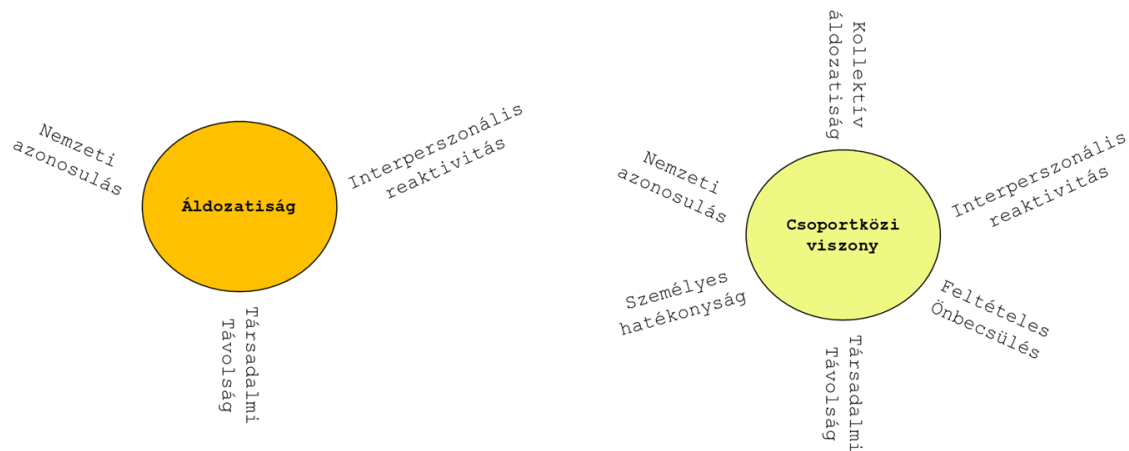
Feltételes önbecsülés alskáláiban (az eredmény nagyon enyhén tendencia jellegű Kompetencia alapú önbecsülés esetében), tehát inkább hajlamosak saját maguk megkérdőjelezésére, és érzékenyebbek a társasa környezet visszajelzéseire, mint azok, akik büntető jellegű megoldásokat javasoltak.

A *Személyes hatékonyság* alskáláinak a konfliktushelyzetbeli áldozatisággal való összefüggései nem voltak szignifikánsak, azonban a pontszámokban megjelenő mintázat szerint azok, akik a többséget észlelik a helyzet áldozatának, azok az Asszertivitás alskála kivételével minden alskálában magasabb pontszámot értek el, mint azok, akik a Kisebbséget észlelik a helyzet áldozatának. Ez az elméleti háttérbe jól illeszkedő eredmény; arra mutat rá, hogy azok az énműködési stratégiák, melyek az Én és/vagy a Másik negatív észlelésével járnak együtt, azok korrelálnak a konfliktushelyzetben való kiszolgáltatottság észlelésével. A csoportközi viszonyt illetően ezt a dinamikát megerősítő mintázatot kaptam: azok, akik büntető jellegű ajánlásokat tettek megoldási javaslatként, azok mind az Agresszivitás, mind a Manipulativitás alskálában szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, míg azok, akik jutalmazó javaslatokkal álltak elő, a Passzivitás és Asszertivitás alskálában mintázat szintjén magasabb pontszámot értek el a büntetőkkel szemben. A csoportközi viszony szempontjából tehát a Másik negatív észlelése, az Én-Másik viszonyrendszerben megjelenő másikkal szembeni bizalmatlanság és a hosztilis csoportközi viszonyulás között összefüggést feltételezhetünk.

Az összefüggések értelmezését a kódoknak a *Társadalmi távolsággal* való kapcsolatával zárom. Az eredmények szerint azok, akik a Többséget tekintik a helyzet áldozatának, szignifikánsabban magasabb pontszámot értek el a Társadalmi távolság skálán, tehát a saját csoport fenyegetettségének észlelése, és a más csoportok pszichológiai távolítása egymással összefügg. A csoportközi viszonyt vizsgáló kódok kapcsán kapott eredmények szerint azok, akik büntető javaslatokat tettek, azok szignifikánsabban magasabb pontot értek el a Társadalmi távolság skálán, mint azok, akik jutalmazó javaslatokat, mely megerősíti azt a feltételezést, hogy a hosztilis viszonyrendszer és a pszichológiai távolságtartás egymással összefüggő dinamikák. Mivel mind a Társadalmi ösztávolság, mind a jutalmazás-büntetés kódok a csoportközi viszony vizsgálatára szolgálnak, a köztük kapott összefüggés nem meglepő, sőt kötelező érvényű, egyben pozitív megerősítése az általunk kialakított kódrendszer relevanciájának.

Az eredményekből kitűnik, hogy jól interpretálható összefüggéseket találtunk az identitásrepresentációt és a csoportközi viszonyt vizsgáló kódok és a skálák között. Ugyanakkor az elemzett összefüggések közül több csak mintázat szintjén értelmezhető, mivel statisztikailag szignifikáns különbséget nem tudtam kimutatni. Az alábbi ábrán (16. ábra) azonban csak azokat

a skálákat tüntetem fel, melyek legalább egy alskála szintjén statisztikailag is szignifikánsan, vagy tendenciaszerűen összefüggnek a különböző kódolási dimenziókkal.

16. ábra: a kapott összefüggések ábrázolása

Ahogy az ábrán (16. ábra) látszik, a Self reprezentációra irányuló áldozatiság kóddal statisztikailag szignifikánsan összefüggött a Nemzeti azonosulás, az IRI és a Társadalmi távolság, tehát az intrapszichikus dimenziót leszámítva, mind a csoportidentitás, mind az interperszonális diszpozíció, és mind a csoportközi viszony szintjén találtam összefüggést. A csoportközi viszonyt megjelenítő büntető-jutalmazó kategóriák viszont legalább egy alskála szintjén szignifikánsan összefüggtek minden vizsgált skálával. Ezek az eredmények megerősíti a feltételezésem, hogy a csoportközi viszonyrendszer egy olyan komplex dinamika, amely a személyiség holisztikus rendszerét érinti, és egyben általa meghatározott. A csoportidentitás, az interperszonális és intrapszichikus diszpozíciók és a társas kontextus kölcsönös egymásra hatásaként születnek meg azok a folyamatok, melyeket csoportközi viszonyoknak nevezünk, így azok megértéséhez elengedhetetlen a vizsgálati paradigma tágítása, és a különböző aspektusok integrált vizsgálata.

A kutatás fontos tanulsága, hogy a kvalitatív kódok szintjén több alskálák közti kapcsolatot vált láthatóvá, mint a korrelációk révén. Ez a megállapítás a módszertani szempontból azt a fontos üzenetet hordozza, hogy érdemes lenne a mainstream kvantitatív módszerek mellett kvalitatív módszereket is alkalmazni, mivel a minőségi adatok révén, az elemzési nehézségek ellenére, sokkal pontosabb információkhoz jutunk. Például a Kollektív áldozatiság skála arról, hogy a kitöltőnek mi a véleménye arra vonatkozóan, hogy a magyarok áldozatok-e, nem hordoz információkat (Mészáros, 2018). A kérdőívből pusztán annyit tudhatunk meg, hogy a kitöltő

inkább tartja-e áldozatnak a magyarokat, mint más népeket (Exkluzív áldozatiság), vagy más népekkel hasonló mértékben tartja-e áldozatnak őket (Inkluzív áldozatiság). Ezeken a skálakon való pontozásból azonban nem derül ki, hogy adott esetben a kitöltő senkit nem tart áldozatnak, továbbá a kérdések a múltban megélt áldozatiságra vonatkoznak, a jelennel kapcsolatos áldozati reprezentációról nem hordoznak információt (Mészáros, 2018). A másik érv, ami a kvalitatív technikák mellett szól, hogy a kérdőívek expliciten kérdeznak rá olyan dinamikákra, melyek gyakran rejtett, tudattalan folyamatok eredményei, így a kitöltő explicit válaszában sem fognak megjelenni. Erre jó példa az önbecsülés heterogén természete, vagy akár az áldozatiság, mely dinamikák lényege, hogy a tudatos reakciók szintjén pontosan az ellenkezője manifesztálódik annak, mint ami a pszichológiai mélystruktúrákban zajlik. Ezen kritikai észrevétel nem csak a kvalitatív módszerek fontossága, hanem projektív módszerek méltatlanul nem kiaknázott lehetőségei melletti érvelés is, hiszen projektív módszerekkel lehetne igazán feltárni azokat a dinamikákat, melyek tudatos reflektáltatás révén a normatív, elvártnak vélt valóságukban tárnak csak a kutatók elé.

Limitációk

A fent említett módszertani megfontolások átvezetnek minket a kutatás limitációinak taglalásához, hiszen ezen limitációk közül az egyik maga az alkalmazott eszköztár. Mivel a felhasznált kérdőívek nem társadalomlélektani kutatások céljából lettek kidolgozva, a kérdőívek a konstruktumokat nem kontextuális jellegük mentén vizsgálják, alkalmazásuk a vizsgálati célkitűzések mentén nem teljesen adekvát.

A korlátok közé tartozik továbbá, hogy az adatfelvétel kényelmi mintavétellel történt, így a minta bár heterogén, és nem egyetemi minta, több szempontból sem reprezentatív. A mintában felülreprezentáltak a városban élők, a magasabb iskolai végzettségűek, és a magasabb szocio-ökönómiai státuszúak. Mivel a dolgozat fő témája a különböző identitásdimenziók csoportközi viszonyral való összefüggéseinek vizsgálata volt, a dolgozatnak nem képezte részét a független változók a különböző dimenziókkal való összefüggéseinek feltárása. Ez egy külön értekezésre lenne érdemes, mivel ezek olyan kontextuális változók, melyek tovább árnyalnák a csoportközi viszonyok és az identitás közti összefüggések megértését.

Végezetül fontosnak tartom megemlíteni, ahogy azt a vizsgálat leírásának elején is említtem, az általunk vizsgált változók nem kizárólagosak, azaz nem kizárólag ezek játszanak/játszhatnak szerepet a csoportközi viszonyokban. A kapott eredmények tükrében a vizsgálati paradigma azonban tovább tágítható, és a jövőben érdemes lenne törekedni arra, hogy további olyan diszpozíciókat is górcső alá vegyünk (pl. a mentalizáció, az önreflexió, a megítéléstől való

félelem, a szorongás, a reziliencia), amik tovább árnyalhatják az Én-Másik viszonyrendszerben megjelenő csoportközi viszonyokkal kapcsolatos képet.

10. Összegzés, kitekintés

Összegzés

A nagyon széleskörű és tág szakirodalmi háttér ellenére a csoportközi viszonyokkal kapcsolatos pszichológiai tudásunk nem teljes. Ez többek között azért van, mert a mainstream elméletek kizárólag a csoportok viselkedésének absztrakt tanulmányozására fókuszálnak, nem veszik figyelembe a kontextust, amiben a folyamatok lezajlanak. Emiatt leíró jellegűek, nem reflektálnak a csoportközi viszonyok diverzitására, és ezért magyarázó és bejósoló értékük megkérdőjelezhető (Reicher, Hopkins, 2001). Hasonló a probléma az identitás elméletek kategória alapú modelljeivel. Amíg azok a kontextuális tartalmak ignorálása mellett csak a folyamatok feltárására fókuszálnak, addig az identitás csak „fekete doboz” marad (Breakwell, 1993). A mainstream megközelítések - paradox módon- azért válnak leíró jellegűvé, mert túlságosan törekszenek a társas cselekvés alapú, lineáris, ok-okozati magyarázatokra, és azok általánosítására, figyelmen kívül hagyva azokat a rendszerszintű változókat, amik miatt a csoportközi és identitás folyamatok dinamikusak, így cirkulárisak és nem lineárisok.

A konstruktivista megközelítésű cselekvő-hálózat elmélet szerint minden, ami a társas és természeti világban jelen van, az egy állandó mozgásban lévő kapcsolati hálózatrendszer részeként van jelen, mely felvetés szerint ezen a kapcsolatrendszeren kívüli létezés lehetetlen (Latour, 2005). A társas folyamatokban résztvevő faktorok mind egyenrangúak, ezért a társas helyzetekben a résztvevők közti interakción kívül nincs más „erő”, ami hatna ezekre a folyamatokra. Az elmélet további tárgyalása nagyon messzire vinne minket, azonban ez az alapgondolat egyértelműen párhuzamba állítható azzal az alapgondolattal, mely a doktori tézis kiindulópontja: a csoportközi és identitás folyamatok nem értelmezhetők az egyes résztvevő elemek kiragadásának vizsgálatával, hanem egy rendszerszintű, kölcsönös viszony rendszerben gondolkodó megközelítés lenne indokolt, ami egységben kezeli az előítélet tárgyát az előítélet forrásával, az identitással, és azzal a társadalmi kontextussal, amiben a viszonyrendszer megfogalmazódik (Bigazzi, Serdült, Bokrétás, 2019). A vizsgálódásnak nem az ok-okozat automatizmusok feltárására kéne törekedniük, hanem a rendszerben lévő tartalmak feltárására, és azok dinamikus egymásra hatásainak megértésére. Jelen dolgozat ennek a rendszerszintű megközelítésnek az empirikus vizsgálatára tett kísérletet.

A disszertáció elméleti koncepciója a szociális reprezentáció elmélet és a szociális identitás elmélet integrációján alapszik. A gondolatmenet kiindulási pontja, hogy az reprezentáció és az identitás egymástól elválaszthatatlan, társas kontextusba ágyazott kölcsönös folyamatok. Ebből a megközelítésből egyrészt a csoportközi viszony a reprezentáció és az identitás

kölcsönhatásának manifesztációjaként van értelmezve, másrésztől viszont a reprezentáció és az identitás is a csoportközi viszonyok által meghatározott folyamatokként definiálódnak. A dolgozatban bemutatott két empirikus vizsgálat ezeknek a viszonyrendszereknek a feltárását célozza meg. A kutatások a Magyarországi kontextusban legrelevánsabb kisebbségi-többségi viszonyrendszer, a cigány magyar kisebbség - nem cigány magyar többség viszonyrendszer mentén vizsgálódnak, azonban a levont következtések más kontextusban, - természetesen az adott kontextusban adekvát viszonyrendszerek figyelembe vétele mellett is érvényesek lehetnek.

Az első kutatás a magyar-cigány reprezentációt vizsgálja különböző oktatási intézményekben, míg, a második kutatás fókuszában a kisebbség-többség viszonyrendszer különböző identitásdimenziókkal való összefüggései állnak. A következőkben a vizsgálatok eredményei alapján levont legfontosabb következtetéseket foglalom össze.

1. Eltérő társas kontextusok eltérő Én és eltérő Másik reprezentációt közvetítenek. Ez az eredmény megfelel a szociális reprezentáció elmélet alap kutatásának, mely szerint a tudásalkotás folyamata nem különíthető el a társadalmi közegtől melyben a különböző tudások megszületnek.
2. A kontextuson belüli Én és Másik reprezentációk közti viszony jól értelmezhető, tehát a két folyamat kölcsönösen definiálja egymást, és a köztük lévő viszonyrendszert. Ennek értelmében a csoportközi viszonyrendszer megfeleltethető az identitás és reprezentációs folyamatok közti interakció leképződésének, és így a reprezentációs és identitás folyamatok szimultán történő vizsgálata mentén ragadható meg. ez egyben implicálja azt a megállapítást, miszerint a viszonyrendszerből identitás és reprezentációs folyamatokra következtethetünk.
3. Az előítélet egy identitásdimenzióban történő azonosulásra adott válaszreakcióként értelmezhető, amely a fenyegetett identitás dinamikájával állítható párhuzamba.
4. A fenyegetett identitás együtt jár egy folyamatos alá-fölérendelt viszonyrendszerben való észleléssel, illetve fokozottan érvényesül a társas összehasonlítás, mint identitás folyamat, mely az ingroup kiemelésben illetve a releváns outgroupok távolításában manifesztálódik.
5. A csoportidentitás fenyegetettsége, az identitásnak, mint rendszernek több szintjét érinti, ezért a csoportközi viszonyok mentén az identitás rendszerszintű értelmezése indokolt.
6. A hosztilis viszonyrendszerben megjelenő identitásállapotnak a csoportidentitás, valamint az Én interperszonális és intrapszichikus szintjein is kimutatható

jellegzetességei vannak, ami mentén indokolttá válik az identitás rendszerszintű értelmezése.

7. Az Én-Másik viszonyrendszerbe ágyazott interperszonális és intrapszichikus diszpozícióknak kontextuális természetük van, azaz azon túl, hogy egy diszpozíció vonás szintjén jelen van, gyakorlása függ az adott társas helyzettől. Ennek értelmében egy hosztilis csoportközi helyzet nem adott diszpozíció meglétének, hanem gyakorlásának hiánya.

Összegezve az itt felsorolt következtetéseket, a Kutatói kérdések fejezetben felvázolt modell, mint kutatási paradigma, funkcionálisnak mondható. Ahhoz, hogy megértsük a csoportközi viszonyok természetét, és a megértésen túl be tudjuk jósolni őket, elengedhetetlen a folyamatban résztvevő faktorok, és a kontextus szimultán történő vizsgálata. Ez a megközelítés az általánosíthatóságról, mint kutatói ambícióról a hangsúlyt a bejósolhatóságra helyezi, és elsődleges kutatói küldetésként azt határozza meg.

Kitekintés

A bejósolhatóság, mint kutatói küldetés a kutatás alkalmazhatóságának igényét hordozza magában, ugyanis a kutatási eredmények a bejósolhatóság által válnak a gyakorlatba visszacsatornázhatóvá, vagyis hasznosíthatóvá, mely a tudomány egyik legfontosabb célja lenne.

Az általánosíthatóságon alapuló modellek mentén megtervezett gyakorlati beavatkozások, - mivel nem érzékenyek a kontextusra- , sokszor sikertelenek, felesleges idő, energia és pénz befektetést jelentenek, és amellet hogy terhet rónak a társdalomra, hatástalanságuk révén ahelyett, hogy csökkentenék, pont hogy növelik az adott probléma kapcsán fellépő társadalmi feszültséget (Csepeli, Örkény, 2010; Feischmidt, 2016; Bigazzi, Serdült, Bokrétás, 2019). Ez a jelenség a pozitív csoportközi viszonyokat facilitáló beavatkozásokra kiemelten érvényes, a legtöbb szakpolitikai intézkedés hosszútávon kudarcba fullad. Ezeknek a kudarcoknak a hátterében az általánosíthatóságra való törekvés áll, ami miatt a meghatározott folyamatok rugalmatlanok, normatívák, egyirányúak, nem rendszerszintű és holisztikus szemléletűek, és így érdemi változást nem tudnak kieszközölni. Normatívák, mivel legtöbbször a többségi domináns normarendszere által definiált standerdek mentén meghatározott irányelvekhez vannak igazítva; rugalmatlanok, mivel nem reflektívek a különböző kontextusokra, és egyirányúak, mivel csak a kisebbséget érintik, nem pedig a rendszer egészét, amibe a viszonyrendszer be van ágyazva (Bigazzi, Serdült, Bokrétás, 2019).

A dolgozatban bemutatott dinamikus rendszerszemlélet ellenben jól tudja kezelni a fenti kritikai észrevételeket, mivel rámutat arra a tényre, hogy a csoportközi viszonyok az Én-Másik viszonyrendszeren belüli reprezentációs és identitásfolyamatoktól elválaszthatatlanok (Bigazzi, Serdült, Bokrétás, 2019). Ennek a megállapításnak az értelmében a csoportközi viszony változása a folyamatban résztvevő felek kölcsönös változását jelenti. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy, a kisebbség helyzetének változtatása implikálja a többség helyzetének változását, sőt, valójában a többség változásra való képessége definiálja a kisebbség változásának lehetőségét. Ezt a gondolatot szeretném egy kicsit bővebben kifejteni, visszautalva az elméleti bevezetőben többször megemlített hatalmi dinamikák jelentőségére a csoportközi jelenségekkel kapcsolatban.

A csoportközi konfliktussal terhelt kisebbségi-többségi viszonyrendszerek nem mellérendelő, hanem alá-felé rendelt viszonyrendszerek, melyben a többség van domináns pozícióban. Ahhoz, hogy a kisebbség alárendelt, elnyomott státusza változzon, az kell, hogy a többségi csoport engedjen a domináns pozíciójából. Ez azonban státuszvesztés, és így egyben identitás fenyegetettség is a többségi csoport szempontjából nézve, főleg akkor, ha a pozitív identitása eleve az alá-felé rendelt viszonyból származó magasabb státuszról ered, ami identitás dinamikai szempontból egy folyamatos társas összehasonlításnak feleltethető meg. A kisebbség pozíciójának pozitív irányba történő változása tehát a többség számára identitásfenyegető, és pszichológiai szempontból így ellenérdeke is, aminek következtében mindenféle beavatkozás eleve kudarcra ítéltetett a valós többségi támogatottság hiányában (Feischmidt, 2016, Bigazzi, Serdült, Bokrétás, 2019).

Az empowerment folyamatokkal kapcsolatban két fontos szempontot szeretnék kiemelni. Egyrészt, hogy a pozitív csoportközi viszonyokat megcélzó intézkedések tényleg hatásosak legyenek, a fenti megfontolások tükrében, elengedhetetlen a többséggel történő identitás munka, és a viszonyrendszer változásával együtt járó státuszvesztés elviselésére való *képessé tétel*. Az empowerment, mint fogalom, (Rappaport, 1984) a kisebbségek kapcsán vált főleg relevánssá, mivel a képessé tétel szorosan kapcsolódik a saját hatalom felismeréhez és gyakorlásához. A megfogalmazott okfejtések kapcsán azonban ahhoz, hogy a kisebbség empowermentje sikeres lehessen, elengedhetetlen a többségek empowermentje, hiszen a kisebbség hatalom gyakorlása nem lehetséges anélkül, hogy teret kapjon a hatalom gyakorlására. Ahhoz, hogy ez a „térszerzés” erőszakos folyamatok nélkül történjen, az kell, hogy a többség teret *adjon*, ami a saját hatalmi pozíciójának feladásával jár. A hatalomnak nem csak a megszerzése és birtoklása, hanem az elvesztése is komoly pszichológiai próbatétel, és egyfajta identitás stabilitást igényel, ami miatt fontos lenne, hogy a hatalom vesztés folyamata is facilitálva legyen (Bigazzi, Serdült, Bokrétás,

2019). Ehhez a facilitálásához a fenyegetettség dekonstrukciója, és az Én folyamatos megerősítése szolgálhat eszközként. Ez a gondolat összhangba hozható Parekh-nek (2002, id. Feischmidt, 2016) a multikulturalizmussal kapcsolatos elméletével, melyben a multikulturalizmus gyakorlatával kapcsolatosan két irányt határoz meg. E szerint ahhoz, hogy a multikulturalizmus érvényesüljön, egyrésztől facilitálni kellene a közösségek *közötti* konstruktív diskurzust, amely a különböző kultúrák értékeivel való együttélés tudatosságát erősíti, másrésztől erősíteni kellene a saját értékek folyamatos felülvizsgálatát szorgalmazó dialógust a közösségeken *belül*. A csoportok közti, illetve csoporton belüli diskurzus szinergiája tehát az az, ami facilitálja *a másik pozitív megtapasztalást, az én megerősítését*, és ezeken a folyamatokon keresztül *a fenyegetettség csökkenését*, illetve *a hatalmi pozíciókra való reflektálást*, mely folyamatok lehetővé teszik mind a többség mind a kisebbség reprezentációjának a változását, illetve a viszonyrendszer újra értelmezést, és pozitív irányba való elmozdulását (Parekh, 2002, id. Feischmidt, 2016). Ahhoz, hogy ezek a jótékony hatású diskurzusok létrejöhessenek, első lépésként azonban meg kell teremteni azt a társadalmi atmoszférát ami egyáltalán lehetővé teszi, hogy különböző csoportok hallathassák a hangukat, amihez a többséget (is) érintő strukturális rendszerszintű változások szorgalmazása szükséges.

Az empowerment és az Én-Másik, illetve hatalmi viszonyrendszer kapcsán a másik fontos szempont, amiről még beszélnék az az elméleti bevezetőben tárgyalt felismerés, ill. félreismerés problematikája (45. oldal). Ahogy azt az elméleti bevezetőben írom, a felismerés (Leman & Duveen, 1999 Andreouli, 2010), azaz a Másiknak való jelentésadás az hatalmi viszonyrendszerekbe ágyazott, ami azt jelenti, hogy a magasabb státuszú csoportok által képviselt valóság-reprezentáció sokkal inkább meghatározó ezekben a jelentésadási folyamatokban, mint az alacsony státuszú csoportoké, mely a dinamikának a fel, illetve el nem ismerése problémát jelenthet az emancipációs törekvésekben és empowerment gyakorlatokban. Leti Volpp (2001, id. Feischmidt, 2016) a liberális feminizmus kritikájaként azt fogalmazza meg, hogy a nyugati feministák amikor azt mondják, hogy a nem nyugati kultúrákban élő nők jobban ki vannak szolgáltatva a saját kultúrájuknak, akkor tévednek, ugyanis ebben a „felismerésben” a nem nyugati kultúra a hegemon nyugati kultúra által reprezentálódik. Ennek következtében a nem nyugati nők is ezen hegemonikus reprezentáció mentén vannak felismerve, ami azért problematikus, mert ezen, „kiszolgáltatottként” való felismerés a nem nyugati nőktől elveszi az ágenciára való „jogot”, azaz a kisebbség tagjai nincsenek a többség által felhatalmazva arra, hogy önmagukra potensként tekintsenek, ami aztán akadályozhatja, mondhatni ellehetetleníti a kisebbség empowerment törekvéseit. Ezen felismeréshez kapcsolódik Jovchelovitch 2013-as tanulmánya, melynek fókuszában a Rio de Janeiro-i favelák közösségei állnak. A szerző

munkájában azt a nagyon fontos megállapítást fogalmazza meg, hogy a favelák a közösségei, pontosan azért, mert nap, mint nap meg kell küzdeniük a mélyszegénységgel, a diszkriminációval, a marginalizálódással együtt járó hihetetlen nehézségekkel, olyan képességekkel vannak felvértezve, amelyek lehetővé teszik, hogy ne csak túléljenek, de ellen is álljanak, és társadalmi változásokat mozdítsanak elő. Jovchelovich tehát ezen közösségekre nem a kiszolgáltatottságuk, és alá rendelt státuszuk mentén tekint, hanem olyan perspektívából történik a felismerésük, ami lehetővé teszi, hogy a hatalmi pozícióból való letekintés miatt addig elkendőzött tartalmak - mint kitartás, reziliencia, bölcsesség, szociabilitás - felszínre kerüljenek, és érvényesülni tudjanak (Jovchelovitch, 2013). Míg az kiszolgáltatott pozíció mentén való felismerés arra jogosít fel, hogy „várjuk, amíg felemelnek minket”, addig a potensként való felismerés az aktív cselekvésre ad hatalmat. A kisebbség ilyen módon való felismerése tehát a favela reprezentációját új tartalmakkal tölti fel, ami nem csak tagjainak azonosulási lehetőségeire nézve meghatározó, hanem egyben visszahat a többségre, illetve a többség-kisebbség viszonyrendszerre.

Összegezve a fenti argumentációkat, a csoportviszonyok rendszerszintű megközelítése rávilágít arra, hogy a csoportközi folyamatok több faktoros, valamint nem egyirányú, hanem cirkuláris dinamikák. A viszonyrendszerben történő változás a rendszer minden elemét érinti, így a beavatkozásoknak is holisztikus szemléletűeknek kéne lenniük, melyek reflektálnak a kölcsönösen egymásra ható folyamatokra. A dolgozatban bemutatott elméleti koncepció, alkalmas lehet arra, hogy már meglévő jó gyakorlatokat egymással összehangolva jobban átgondolt, és hosszútávon működőképes beavatkozásokat tervezzünk, melyek ténylegesen alkalmasak arra, hogy facilitálják a harmonikus, és békés csoportközi viszonyok megteremtését.

Köszönetnyilvánítás

„If you want to go quickly, go alone. If you want to go far, go together.”

Azért, hogy ez a disszertáció elkészülhessen, nagyon sok mindenki tett, adott, alkotott, mondott valamit, jött velem, illetve együtt mentünk, amiért szeretnék köszönetet mondani.

Nagyon hálás vagyok Dr. Bigazzi Sárának, mindazért, amit az elmúlt 12 év közös munkája során tőle tanultam, de elsősorban a barátságáért.

Prof. Dr. László Jánosnak köszönöm, hogy támogatott, és hogy elindulhattam az úton.

Köszönöm a 216-os szobának, jelen és volt lakóinak, Bokrétás Ildinek, Takács Bálintnak, Siegler Annának, Csernus Fanninak, Ali Subasnak, Dézma Lillának, a mindennapokat, a beszélgetéseket, vitákat, közös élményeket.

Hálás vagyok PTE BTK Pszichológia Intézetben dolgozó kollégáimnak, különösen Dr. Vincze Orsolyának, Dr. Lénárd Katának, Prof. Dr. Erős Ferencnek, Prof. Dr. Péley Bernadettenek a sok beszélgetésért, inspiráló együtt gondolkodásért.

Köszönöm a sok tudást, tapasztalatot, és közös élményt Dr. Varga Arankának, Dr. Orsós Annának, Dr. Arató Ferencnek, Trendl Fanninak, és a Wlislócki Henrik Szakkollégium diákjainak.

Köszönöm a hallgatóimnak, és műhelymunkázóimnak a gyakorlati segítségen túl, a kérdéseket, kritikákat.

Végezetül nagyon hálás vagyok családomnak és barátaimnak, azért hogy vannak.

Bibliográfia

- Abric, J. C. (1993). Central System, Peripheral system: their functions and roles in the dynamics of social representations. *Papers on Social Representations*
- Abric, J. C. (1996). Specific processes of social representations. *Papers on Social representations*, Vol. 5, 77–80
- Abric, J. C. (2001). A structural approach to social representations. in: Deaux, K.; Philogène, G. (szerk.) *Representations of the social: bridging theoretical traditions*. Blackwell, Oxford, 42–47.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian personality*. New York: Harper.
- Allen, T.J., Sherman, J.W. (2011). Ego Threat and Intergroup Bias: A Test of Motivated-Activation Versus Self-Regulatory Accounts. *Psychological Science*, 2011; DOI: 10.1177/0956797611399291
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Oxford, England: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (2004): The Other „Authoritarian Personality” In: Jost, J. T., Sidanius, J. (eds.) *Political Psychology*. Psychology Press, 85–106.
- Andreouli, E. (2010). Identity, Positioning and Self-Other Relations. *Papers of Social Representation*, 19 (1) 14.1-14.13
- Arisztotelész (1984). *Politika* (ford. Szabó Miklós). Gondolat, Budapest, 1984. ISBN:9632813650
- Bandura, Albert (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*. 37 (2): 122–147. doi:10.1037/0003-066X.37.2.122.
- Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflicts as it does in Israeli society? *Political Psychology*, 22, 601–627.
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., Gundar, A. (2009) A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, June. 229-258.
- Batson, C.D. (1991). *The Altruism Question: Toward a Social-Psychological Answer*, Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Batson, C.D. (2009). "Two forms of perspective taking: imagining how another feels and imagining how you would feel". In K. D. Markman, W.M.P. Klein and J.A. Suhr (Eds.), *Handbook of Imagination and Mental Simulation* (pp. 267–279). New York: Psychology Press.
- Bauer, M. and Gaskell, G. 2008. Social Representations Theory: A progressive research programme for social psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 38, no.4

- Baumeister, R., Smart, L., & Boden, J. M. (1996). The relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103, 5–33.
- Baumeister, R.F. (1993). *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*. New York: Plenum Press
- Beller, M. & Leerssen, J. (2001). *Identity, Imagology. A Handbook on the literary representation of national characters*
- Benwell, B., Stokoe, E. (2006). *Dicourse and Identity*. Edinburgh. UK: Edinburgh University Press
- Berger, P. (1963). *Invitation to Sociology: A Humanist Perspective*. New York, NY: Doubleday.
- Berger, P. (1966). *The Social Construction of Reality: a Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, New York: Anchor.
- Bernáth, A. (2014). *Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon*. TÁRKI, online <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b333.pdf> . letöltés időpontja: 2019.05.20.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W. (2011). *Integration and Multiculturalism: Ways towards Social Solidarity*. *Papers on Social Representations*. Volume 20, pages 2.1-2.21
- Berry, J. W. (2017). Theories and models of acculturation. In S. J. Schwartz & J. B. Unger (Eds.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of acculturation and health* (pp. 15-28). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Berry, J.W. (1980) *Acculturation as varieties of adaptation*. In: Padilla, A., Ed., *Acculturation: Theory, Models and Findings*, Westview, Boulder, 9-25.
- Berry, J.W. (2013). *Intercultural Relations In Plural Societies: Research Derived From Multiculturalism Policy*. *anadian Ethnic Studies* 3(2):1122-1135.
- Bigazzi, S. (2012). *Énkép – Cigánykép. A cigánység szociális reprezentációja az olasz és a magyar társadalomban*. in *Magyar Pszichológiai Szemle*. Budapest 631-652
- Bigazzi, S. (2013). *Előítéletek*. in A. Varga (szerk.) *Esélyegyenlőség a mai Magyarországon*. PTE BTK NTI. Pécs, Hungary, 15-36
- Bigazzi, S. (2015). *Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete*. in Arató, F.; Varga, A. (eds) *Inclusive Excellence*, PTE-BTK Pedagogy Institute
- Bigazzi, S., Fülöp É., Szabó, Zs., Serdült, S. (2014). *From a victim to a perpetrator? A potential intergroup pattern*. *Universiteit Amsterdam, 2014 July 9-12 17th EASP General Meeting*. Amsterdam, Neatherlands.

- Bigazzi, S., Serdült, S., Bokrétás, I. (2019). Empowerment of Intergroup Harmony and Equity in Balvin, N. & J. D. C. (Eds): Children and Peace Children and Peace: From Research to Action, SpringerNature (in.press)
- Bigazzi, S.; Csertő, I. (2016). Minority identity strategies bound by prejudice: Restricted Perspectives of People Categorized as Gypsies. *Journal of Community & Applied Social psychology*. pp. 1-18. issn 1052-9284
- Billig, M. (1991). *Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology*. London: Sage Publications
- Binder, M. (2009). Beások etnikai mobilizáció, identitás. *Kisebbségkutatás*. 18. évf. 2. szám
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism; Perspective and Method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Print
- Bodor, P. (2002). A konstruktivizmus a pszichológiában. *BUKSZ*, 14-1. p. 67.
- Bodor, P. (2009). Az identitás diszkurzív konstrukciója: skizofrén Magyarország, skizofrén Európa. *Pszichológia* 29. évf. 4. sz. pp. 327-356
- Bokrétás I., Bigazzi, S. és Péley B. (2007): Átmenet– Identitás – Cigányság. I. Az értelmiségi lét felé haladó cigány fiatalok identitásalakulása. *Pszichológia*, 27. 4. sz. 299–326.
- Bokrétás, I. & Bigazzi, S. (2013) A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pszichológiája. in *Romológia folyóirat*. 86-103
- Brandt, Mark, and J. T. Crawford. "Studying a heterogeneous array of target groups can help us understand prejudice." *Current Directions in Psychological Science*
- Breakwell, G. M. (1986): *Coping with threatened identity* London: Methuen
- Breakwell, G. M. (1993). Social representation and social identity. *Papers on Social Representations - Textes sur les Représentations Sociales*. (1021-5573) Vol. 2 (3), 1-217 (1993).
- Breakwell, G. M. (2001). Social representational constraints upon identity processes. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 271-284). Malden, : Blackwell Publishing.
- Breakwell, G.M (2010): *Resisting Representations and Identity Processes* *Papers on Social Representations*, 19, 6.1-6.11 (2010) [<http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>] 6.4
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55, 429 – 444.
- Brewer, M. B. (2001). Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate? In R. D. Ashmore, L. Jussim, & D. Wilder (Eds.), *Rutgers series on self and social identity; Vol. 3. Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (pp. 17-41). New York, NY, US: Oxford University Press.

- Butler, J. (1990; Anniversary edition 1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.
- Cabecinhas, R. (2006). *Identidade e Memória Social: Estudos comparativos em Portugal e em Timor-Leste* (pp.183-214). in: Martins, M., Sousa, H., & Cabecinhas, R. (szerk.). *Comunicação e Lusofonia: Para uma abordagem crítica da cultura e dos media*. Porto: Campo das Letras.<http://hdl.handle.net/1822/6166>
- Cabecinhas, R. & Nhaga, N. (2008). *Memórias coloniais e diálogos pós-coloniais. Guiné-Bissau e Portugal*. in: Cabecinhas, R. & Cunha, L. (szerk.) *Comunicação Intercultural: Perspectivas, Dilemas e Desafios* (pp.109-132). Porto: Campo das Letras.<http://hdl.handle.net/1822/9320>
- Carnegie Council (2014). *Modern Europe's Roma :Still Denied Social Justice by Matcheta M, Bhabha* Available at: http://www.carnegiecouncil.org/publications/ethics_online/0096 (accessed 12 July 2015)
- Carter, M. J.; Fuller, C. (2015). *Symbolic interactionism*. Sociopedia.isa, DOI: 10.1177/205684601561
- Carver, C.S. & Scheier, F. M. (2003). *Személyiségpszichológia*. Osiris Kiadó, Bp.
- Casey D. & Murphy, K. (2009). *Issues in using methodological triangulation in research*. *Nurse Researcher*. 16, 4, 40-55.
- Clemence, A. (2001). *Social positioning and social representations*. In Deaux and Philogene (SZERK.), pp. 83–95
- Crandell, Christian S.; Ferguson, Mark A.; Bahns, Angela J. (2013). "Chapter 3: When We See Prejudice". In Stangor, Charles; Crendell, Christian S. (Eds.). *Stereotyping and Prejudice*. Psychology Press.
- Crocker, J., Thompson, L., McGraw, K., & Ingerman, C. (1987). *Downward comparison, prejudice, and evaluations of others: Effects of selfesteem and threat*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 907–916.
- Curtis, R., Elliott, R. G. (2015). *An introduction to Einfühlung*. *Art in Translation*. Volume 6, 2014 - Issue 4
- Csepeli Gy. 2010. *Gypsies and gadje-The perception of Roma in Hungarian society*. *Central European Political Science Review*. vol.11. No.40. pp. 62-78.
- Csepeli Gy., Murányi I., & Prazsák G. (2011). *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon: társadalmi csoportok hierarchiájának látásvizonyai*. Budapest: Apeiron.
- Csepeli, Gy. (2008). *Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalmoban*. Loyolai Szent Ignác Kollégiumban 2008 április 25.-én tartott előadás kibővített változata
- Csepeli, Gy. (2010). *Gypsies and gadje. The perception of Roma in Hungarian Society*. *Central European Political Science Review*, 11(40): 62–78.

- Csepeli, Gy., Örkény, A. (2010). Az emancipáció kihívása a mai magyartársadalomban a romák és nem romák viszonyában. *Szociológiai Szemle* 25(3): 83–102.
- Davies, B., Harré, R. (1990). Positioning: The discursive production of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20(1), 43-63.
- Davies, B., Harré, R. (1999). Positioning: The discursive production of selves. In R. Harré & L. van Langehove (szerk.), *Positioning Theory*. Oxford: Blackwell.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 1–19
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 113. doi:10.1037/0022-3514.44.1.113
- Davis, M. H. (1994). *Empathy: A social psychological approach*. Madison, WI: Brown and Benchmark.
- De Rosa, A. S., and Farr, R. (2001). Icon and symbol: two sides of the same coin in the investigation of social representations. In F. Buschini and N. Kalampalikis (Eds.), *Penser la vie, le social, la nature. Melanges en honneur de Serge Moscovici* (pp. 237–256). Paris: Maison de Sciences de l'Homme.
- De Rosa, A.S. (1993). Social Representations and Attitudes: problems of coherence between the theoretical definition and procedure of research. *Papers on Social Representations*, 2 (3), 178-192. [ISSN: 1021-5573 E185546]
- De Rosa, A.S. (2002). The "associative network": a technique for detecting structure, contents, polarity and stereotyping indexes of the semantic fields. *European Review of Applied Psychology*, 52 (3/4), 181-200. [ISSN: 1162-9088 E060]
- De Rosa, A.S.: Sur l'usage des associations libres dans l'étude des représentations sociales de la maladie mentale. *Connexions* 51, 27–50 (1988)
- Derrida, J., Spivak, G. C. (1976). *Of grammatology*.
- Dietz-Uhler, B., & Murrell, A. (1998). Effects of social identity and threat on self-esteem and group attributions. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 2(1), 24-35.
- Doise, W. (1992). L'ancrage dans les études sur les représentations sociales. *Bulletin de psychologie*, XLV, 405, 189–195
- Duveen, G. & Psaltis, C. (2008). The constructive role of asymmetry in social interaction. In U. Mueller, J. Carpendale, N. Budwig & B. Sokol (Eds.), *Social Life and Social Knowledge: Towards a Process Account of Development*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Duveen, G. (1993). The development of social representations of gender. *Papers on Social Representations*, 2(3), 171-177.

- Duveen, G. (2001). Representations, identities, resistance. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the Social*. Oxford: Blackwell.
- Duveen, G., & Lloyd, B. (1986). The significance of social identities. *British Journal of Social Psychology*, 25, 219-230.
- Duveen, G., & Lloyd, B. (1990). A semiotic analysis of the development of social representations of gender. In G. Duveen & B. Lloyd (Eds.), *Social Representations and the Development of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press
- Elcheroth, G. (2006). Individual-level and community-level effects of war trauma on social representations related to humanitarian law. *European Journal of Social Psychology*, 36, 907–930.
- Emerson, R. (1960) *From empire to nation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Epstein, S. (1984) Controversial issues in emotion theory. *Review of Personality and Social Psychology* 5:64-88.
- Enns, D. (2012). *The Violence of Victimhood*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2012; 231 pages. ISBN: 978-0271052427.
- Enyedi Zs., Erős F. & Fábíán Z. (2001). Authoritarianism and prejudice in present-day Hungary. In K. Phalet & Örkény A. (Eds.), *Ethnic minorities and inter-ethnic relations in context: A Dutch-Hungarian comparison* (pp. 201-216). Ashgate: Aldershot.
- Enyedi, Z., Fábíán, Z., Sik, E. (2004). Nőtt-e az előítéletek Magyarországon? In: Kolosi T., Tóth I., & Vukovich Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 2004* (pp. 375–399). Budapest: TÁRKI
- Erikson, E. H. (2002): *Gyerekkor és társadalom* Osiris kiadó, Bp.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: youth and crisis*. Norton & Co.
- Erős Ferenc (1998). *Megismerés, előítélet, identitás*. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény. Budapest.
- Erős Ferenc. 1986. *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Budapest: Gondolat.
- Erős, F. (2001). *Az identitás labirintusai* Janus/Osiris Kiadó, Bp.
- Erős, F. (2007). Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*. 2007/1. pp.3-9.
- Erős, F. (2016). *Identitás és asszimiláció*, *Társadalomtudományi szemle*, 2016/2.sz.
- Erős, F. (2016). *Identitás és identitáspolitiká* Pataki Ferenc munkásságában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71. 2/7. 357–362
- Fábíán Z., Sik, E. (1996). Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka R., Kolosi T., & Vukovich Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1996* (pp. 381–413). Budapest: TÁRKI.

- Feischmidt, M. (2016). A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról. In: Takács, J., P. Tóth, P. (szerk). *Kisebbség, többség, többszörösség*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- Feischmidt, M., Szombati, K. (2013) *Cigányellenesség és szélsőjobboldali politika a magyar társadalomban*, *Esély: társadalom és szociálpolitikai folyóirat* 24: (1)
- Feischmidt, M., Szombati, K. (2014). A hagyományok visszatérése, a cigányellenesség és a jobboldali radikalizmus. In: Feischmidt, M. (szerk). *Nemzet a mindennapokban - Az újnacionalizmus populáris kultúrája - Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan Kiadó, 2014
- Feischmidt, M., Vidra, Zs. (2011). Az oktatási integráció társadalmi lenyomatai. In: Bárdi Nándor és Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum Kiadó és Nyomda Kft., Budapest. 57–93
- Ferrara, M., Friant, N. (2015) The application of a multi-methodology approach to a corpus of social representations. *Qual Quant*. Springer Science. DOI 10.1007/s11135-015-0203-3
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations* 7, 117-140.
- Ford, T. E. & Stangor, C. (1992). The role of diagnosticity in stereotype formation: Perceiving group means and variances. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63. 356-367
- Förrey R. Katalin (2012) *The Situation of the Roma/Gypsy Communities in Hungary*. HERA, 2. 2.
- Förrey, R. K., Orsós, A. (2016). Roma jövő Magyarországon. *Educatio* 25.évf. 4.sz.
- Forsman, L., & Johnson, M. (1996). Dimensionality and validity of two scales measuring different aspects of self-esteem. *Scandinavian Journal of Psychology*, 37(1), 1–15.
- Foucault M (1972). *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*. Pantheon Books, New York
- Fülöp É., & László J. (2011). Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban: a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyozása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66(3), 467–486.
- Fülöp, É. (2010). *A történelmi pálya és a nemzeti identitás érzelmi szerveződése*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia Doktori Iskola Szociálpszichológia Program.
- Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Houghton Mifflin: Boston.
- Goffman, E. (1959b.) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday
- Goffman, E. (1963b). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Guimelli, C. (1994). Transformation des représentations sociales, pratiques nouvelles et schèmes cognitifs de base. in: Guimelli, C. (szerk.) Structure et transformations des représentations sociales. Neuchatel, Delachaux et Niestlé
- Gyarmathy É. (2002). Asszertivitas-önelfogadás és mások elfogadása. online letölthető <http://www.lelekbenotthon.hu> letöltés időpontja: 2019. 06.14.
- Hamilton, D. L. (1981). Illusory correlation as a basis for stereotyping. In D. L. Hamilton (ed.) Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior. Erlbaum, New York. 115-144
- Harré, R., & Moghaddam, F. (2003b). Introduction: the self and others in traditional psychology and in positioning theory. In R. Harré & F. Moghaddam (Eds.), The Self and Others: Positioning Individuals and Groups in Personal, Political and Cultural Contexts. Westport: Praeger.
- Harré, R., & van-Langehove, L. (1999b). The dynamics of social episodes. In R. Harré & L. van-Langehove (Eds.), Positioning Theory. Oxford: Blackwell.
- Harré, R., van Langenhove (1999a). Positioning theory. Moral contexts of international action. Malden: Blackwell
- Heider. F.(1958). The psychology of interpersonal relations. New York Wiley
- Hogg, M.A.; Abrams, D.; Otten, S., Hinkle, S. (2004). The Social Identity Perspective: Intergroup Relations, Self-Conception, and Small Groups. *Small Group Research*. . 4 2004; 35; 246
- Horváth, M.T.; Düll, A.; László, J. (2010). A környezeti értékelés hosszútávú hatásai a migráció során. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XIX. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Pécs, 2010, május 16-29, Absztraktkötet
- Howard, J. A. (2000). Social Psychology of Identities. *Annual Review of Sociology*. Vol. 26 pp. 367-393
- Howarth, C. (2004). Re-presentation and resistance in the context of school exclusion: Reasons to be critical. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 14, 356-377.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*. 45, 65
- Humaines (en ligne : <http://www.scienceshumaines.com/textesInedits/Bouriche.pdf>)
- Hunter, J. A., O'Brien, K., Stringer, M. (2007). Threats to Identity, self-esteem and intergroup discrimination. *Social behavior and Personality*, 2007, 35 (7), 937-942
- Hyman, H. H. (1942). The psychology of status. *Archives of Psychology (Columbia University)*, 269, 94
- Jankowitz, S.E. Macmillan, P. (2018). The order of victimhood: violence, hierarchy and building peace in Northern Ireland, Pages 1-218, €80.24 (hardcover), ISBN 978-3-319-98328-8

- Jansen, I. (2008). Discourse analysis and Foucault's "Archaeology of knowledge". *International Journal of Caring Sciences*, 1(3):107–111
- Jaspal R, Cinnirella M.(2010). Coping with potentially incompatible identities: accounts of religious, ethnic, and sexual identities from British Pakistani men who identify as Muslim and gay. *British Journal of Social Psychology*
- Jesuino, J. C. (2014). Um conceito reencontrado in. *Teoria das representações sociais*
- Jordan, C. H., Spencer, S. J., & Zanna, M. P. (2002). "I love me . . . I love me not": Implicit self-esteem, explicit self-esteem, and defensiveness. In S. J. Spencer, S. Fein, M. P. Zanna, & J. M. Olson (Eds.), *The Ontario Symposium: Vol. 9. M*
- Jost, J. T. – Banaji, M. R. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In: Hunyady Gy. – Hamilton, D. L. – Nguyen L. L. A. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 489-518.
- Jovchelovitch, S. (1996). In defense of representations. [online]. LSE Research Online. Available at: <http://eprints.lse.ac.uk/2638>
- Jovchelovitch, S. (2000). Representações sociais e esfera pública: a construção simbólica dos espaços públicos no Brasil. Petrópolis, RJ: Vozes, 2000. 232 p.
- Jovchelovitch, S. (2002). Re-thinking the diversity of knowledge: Cognitive polyphasia, belief and representation. *Psychologie et société*, 5(1), 121-138.
- Jovchelovitch, S. (2007). Knowledge in context : representations, community and culture (author summary) [online]. London: LSE Research Online. Available at: <http://eprints.lse.ac.uk/2637>
- Jovchelovitch, S. (2013). Sociabilidades subterrâneas. Identidade, cultura e resistencia em favelas do Rio de Janeiro
- Kelley, Harold H. (1967). Attribution Theory in Social Psychology. In Levine, David (ed.). *Nebraska Symposium on Motivation*. 15. University of Nebraska Press. pp. 192–238.
- Keresztes-Takács. O.; Lendvai, L.; Kende, A. (2016). Romaellenes előítéletek Magyarországon: politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2016, 71. 4/2. 609–627 DOI: 10.1556/0016.2016.71.4.2
- Kiss, J. (2002). Cigány életmód in.: (szerk.) László J. és Forray K. (2002): *A roma közösség kultúrája és iskolapszichológiája*, Pécsi tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet, és Romológia Tanszék
- Kosterman, R.; Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10: 257-274.
- Kovács, M. (2010). Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: A szociálpszichológia nézőpont. *Alkalmazott Pszichológia*, 12, 7–27.

- Kulcsár, Zs. (1998). *Egészségpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- Laclau, E.; Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lahlou, S. (2015). Social representations and social construction: the evolutionary perspective of installation theory in. Sammut, G., Andreouli, E., Gaskell, G. and Valsiner, J., (Eds.) *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2015, pp. 193-209
- László, J. (1999). Társas tudás, elbeszélés, identitás - A társas tudás modern szociológiai elméletei, *Scienta Humana/Kairosz Kiadó*
- László, J. (2002). *Pszichológia, irodalom, elbeszélés*, in :Vincze O. és Bigazzi S. (szerk.) (2008): *Élmény, történet, a történetek élménye*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- László, J. (2003). History, identity and narratives, in J. László and W. Wagner (Eds.) *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest: New Mandate.
- László, J. (2005). *Történetek tudománya*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- László, J. (2008). *The Science of Stories: An Introduction to Narrative Psychology*. London and New York, Routledge.
- László, J. (2011). *Narrative Psychology*, in Daniel Christie: *The Encyclopedia of Peace Psychology*. San Francisco: Wiley-Blackwell, 2011. pp. 687-691.
- László, J., Fülöp, É. (2011). Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep. *Pszichológia* 31(3)295-315
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford UP.
- Lazarus, R. S.; Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer
- Leman & Duveen, 1999
- Leman, P., Duveen, G. (1999). Representations of authority and children's moral reasoning.. In: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 29, No. 5-6, 08.1999, p. 557-575.
- Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. Oxford, England: Harcourt, Brace.
- Liu, J. H.; László, L. (2007). A narrative theory of history and identity: social identity, social representation, society and individual in Moloney, G. Walker , I. (Eds.): *Social representation and history*. Palgarve-Macmillan, 85-107.
- MacDonald. R.B., Bernardo, M. (2006). The politics of victimhood: historical memory and peace in spain and the basque. *Journal of International Affairs* Vol. 60, No. 1, Historical Reconciliation (fall/winter 2006), pp. 173-196 Published by: Journal of International Affairs Editorial Board <https://www.jstor.org/stable/24358019> Page Count: 24
- Maoz, I., & Eidelson, R. J. (2007). Psychological bases for extremepolicy preferences. How the personal beliefs of Israeli Jews predict their support for population transfer in the

- Israeli–Palestinian conflict. *American Behavioural Scientist*, 50, 1476-1497. doi:10.1177/0002764207302465
- Marián B. (2013). Cigányellenesség ma: a cigányokról alkotott kép a mai Magyarországon. ELTE TTK, Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. Letöltve: 2015. 08. 31. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesseg-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216
- Marková, I. (2007). Social identities and social representations: How are they related? In G.
- Mazzara, B. M. (1997) *Stereotipi és pregiudizi*. Il Mulino: Bologna
- Mazziotta, A., Feuchte, F., Gausel, N., & Nadler, A. (2014). Does remembering past ingroup perpetration promote postwar cross-group contact? Insights from a field-experiment in Liberia. *European Journal of Social Psychology*, 44(1), 43–52. <http://dx.doi.org/10.1002/ejsp.1986>
- Mead, G.H. (1934). *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Messing, V., Ságvári, B. (2016). Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk. A magyarországi idegenellenesség okairól. In: Takács, J., P. Tóth, P. (szerk). *Kisebbség, többség, többszörösség*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- Mészáros, N. (2018). A magyarság észlelt kollektív áldozati identitásának hatása az aktuális csoportközi viszonyokra. PhD értekezés
- Mészáros, N., Vámos, E., Szabó, Zs. (2017). Sérülékeny identitás. A kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2017, 72. 3/4. 345–379
- Miklikowska, M. (2018). Empathy trumps prejudice: The longitudinal relation between empathy and anti-immigrant attitudes in adolescence. *Developmental Psychology*, 54(4), 703-717. <http://dx.doi.org/10.1037/dev0000474>
- Moghaddam, F. M. (2003). Interobjectivity and culture. *Culture & Psychology*, 9(3), 221-232.
- Moghaddam, F. M. (2006). Interobjectivity: The collective roots of individual consciousness and social identity. In T. Postmes & J. Jetten (Eds.), *Individuality and the Group: Advances in Social Identity*. London: Sage.
- Moliner, P. (1995). A two-dimensional model of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 25, 27–40.
- Moloney & I. Walker (Eds.) (2007). *Social Representations and identity: Content, process and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Monroe, K. R.; Martinez-Martí, I.M.L. (2008). *Empathy, Prejudice, and Fostering Tolerance*. Political Science and Politics

- Moscovici, S. (1961). *La psychanalyse, son image, son public*. Presses Universitaires de France, Paris
- Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of Social Representation. In: Farr, R. és Moscovici, S. (szerk.) *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge, 3–70.
- Moscovici, S. (1988): Notes toward a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250
- Neményi M. – Takács J. (2005). Befogadás és idegenellenesség Európában és Magyarországon. *Esély*, (5): 24–52.
- Neményi M. (2007). Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái. *Educatio*, 1: 84–98.
- Noor, M., Brown, R., & Prentice, G. (2008). Prospects for intergroup reconciliation: Social-psychological predictors of intergroup forgiveness and reparation in Northern Ireland and Chile. In A. Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher (Eds.), *The social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 97–114). New York, NY: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780195300314.003.0006
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351–374. <http://dx.doi.org/10.1177/1088868312440048>
- Noor, M., Vollhardt, J. R., Mari, S., & Nadler, A. (2017). The social psychology of collective victimhood. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 121–134.
- Noor, M., Vollhardt, J. R., Mari, S., & Nadler, A. (2017). The social psychology of collective victimhood. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 121–134. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2300>
- Orsós Anna (2012). *Metszéspontok: A beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről*. Virágmandula Kft., Pécs.
- Örkény, A. (2005). Hungarian National Identity: Old and New Challenges. *International Journal of Sociology*, 35 (4): 28–48.
- Örkény, A., Váradi, L. (2010). Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága, nemzetközi összehasonlításban. *Alkalmazott pszichológia* 12 (1-2), 29-46
- Parekh, B. (2002) *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Pásztor, I., Péntes, J. (2018). A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében. In: *Földrajzi Közlemények 2018*. 142. 2. pp. 154–169.
- Pataki, F. (1982). *Az én és a társadalmi azonosságtudat* Kossuth Könyvkiadó, Bp.
- Pataki, F. (2002). Identitás - személyiség – társadalom. In: Lengyel, Zs.(szerk.) *Szociálpszichológia - Szöveggyűjtemény*, Osiris

- Pettigrew, T. F. (1979). The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5(4), 461-476.
- Pettigrew, T.F. (1979). The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 5 (4): 461
- Phoenix, A., Howarth, C., Philongene, G. (2016). The everyday politics of identities and social representations: A critical approach. *Representations*.
- Pinheiro, Filho, F. (2004). A noção de representação em Durkheim, *Luanova* nº 6, São Paulo
- Pléh Csaba (2010). *A lélektan története*. Budapest, Osiris.
- Psaltis, C. & Duveen, G. (2006). Social relations and cognitive development: The influence of conversation type and representations of gender, *European Journal of Social Psychology*, 36, 407-430.
- Psaltis, C. (2005). Communication and the construction of knowledge or transmission of belief: The role of conversation type, behavioral style and social recognition, *Studies in Communication Sciences*, 5/2, 209-228
- Rappaport, J. (1984). Studies in empowerment: Introduction to the issue. *Prevention in Human Services*, 3, 1-7.
- representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 29, no. 2: 163-186.
- Ricoeur, P. (1990). *Time and narrative*. The University of Chicago Press, Ltd., London
- Roccas, S., Klar, Y., Liviatan, I. (2006) The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 698-711.
- Rokeach, M. (1956a). Political and religious dogmatism: An alternative to the authoritarian personality. *Psychological Monographs*, 70(18), (Whole No. 425).
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Rommetveit, R. (1991). Dominance and asymmetries in *A Doll's House*. In I. Marková & K. Foppa (Eds.), *Asymmetries in Dialogue* (pp. 195–220). New York: Harvester.
- Sági, A. (2015). A feltételes önbecsülés skála (cses-h) magyar változatának validálása és pszichometriai jellemzői. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2015, 70. 4/5. 787–805. DOI: 10.1556/0016.2015.70.4.5
- Sam, D. L. (2000). Psychological adaptation of adolescents with immigrant backgrounds. *Journal of Social Psychology*, 140, 5–25.
- Sam, D. L. (2006). Acculturation: Conceptual background and core components. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 11-26). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds.). (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. New York, NY, US: Cambridge University Press.

- Sartre, J. P. (1946). Existentialism is a Humanism. online, <https://web.archive.org/web/20061128174932/http://www.theintellectualviewpoint.com/reading/existentialismisahumanism-sartre.pdf>
- Sartre, J.P. (2006). A lét és a semmi. Ford. Seregi Tamás. Budapest, L'Harmattan
- Serdült, S. (2015). Lenni és lehetni: Az identitás és az inkluzív kiválóság kapcsolata. Arató, F.; Varga, A. (Eds.) Inclusive Excellence, PTE-BTK Pedagogy Institute
- Sherif, M. (1966). In *Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. MA: Houghton-Mifflin: Boston.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (2005). A szociális dominancia elmélet. In J. Sidanius, & F. Pratto, *A társadalmi dominancia. A társadalmi hierarchia és elnyomás csoportközi elmélete* (old.: 84-112.). Budapest: Osiris Kiadó.
- Sidanius, Jim; Pratto, Felicia (1999). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simonovits, B., Szalai, B. (2013). Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 174, 251–262.
- Slocum-Bradley, N. (2009). The Positioning diamond: A trans-disciplinary framework for discourse analysis, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 129.
- Smurda, J.D; Wittig, M.A., Gokalp, G. (2006). Effects of Threat to a Valued Social Identity on Implicit Self-Esteem and Discrimination. *Group Processes and Intergroup Relations*
- Sneed, J. R., Schwartz, S. J., & Cross, W. E., Jr. (2006). A multicultural critique of identity status theory and research: A call for integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 6(1), 61–84. https://doi.org/10.1207/s1532706xid0601_5
- Sorell, G. T., & Montgomery, M. J. (2001). Feminist Perspectives on Erikson's Theory: Their Relevance for Contemporary Identity Development Research. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(2), 97–128. https://doi.org/10.1207/S1532706XID0102_01
- Stachel, P. (2007). Identitás: A kortárs társadalom- és kultúratudományokegy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái *Regio - 18. évf. 4. sz.*
- Staub, E. (1997) Blind versus constructive patriotism: moving from embeddedness in the group too critical loyalty and action. In Bar-Tal, D., Staub, E. (Eds.) *Patriotism in the lives of individuals and nations*. 213-228. Nelson-Hall, New York
- Stephan, W. G.; Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In Oskamp, S. (Ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23–45). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Stephan, W.G., & Renfro, C.L. (2016). The Role of Threat in Intergroup Relations. In Mackie, D.M. & Smith, E.R. (Eds.), *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*, (191-207). ProQuest Ebook Central.

- Strelan, P., Zdaniuk, A. (2015). Threatened state self-esteem reduces forgiveness. *Self and Identity*, 14(1):16-32
- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., & Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harm
- Szabó Zs.P. (2013). A nemzeti csoporttal való azonosulás hatása a csoportalapú érzelmek átélésére. PhD-értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia Doktori Iskola.
- Szabó, O. (2009). A szociális reprezentáció elmélet megjelenése a magyar tudományos irodalomban szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, BTK pszichológia
- Szabó, Zs. P., László, J. (2014) A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69 (2). pp. 293-318. ISSN 0025-0279
- Szalai, J. (2010). A szabadságtalanság bővülő körei. Az iskolai szegregáció társadalmi értelméről?. *Esély*, 2010/3, 2-22 p.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tajfel, H. (1968). The cognitive aspects of prejudice. *Journal of social issues* volume XXV. Nr. 4.
- Tajfel, H. (1972). Social categorization. in S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (Vol. 1, pp. 272-302). Paris: Larousse
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149–178. doi:10.1002/ejsp.2420010202
- Tan, S.-L. & Moghaddam, F., M. (1999). Positioning in intergroup relations. In R. Harré & L. van Langehove (Eds.), *Positioning Theory*. Oxford: Blackwell.
- Thompson, M. S., & Keith, V. M. (2001). The blacker the berry: Gender, skin tone, self-esteem and self-efficacy. *Gender & Society*, 15(3), 336–357
- Turner, J. C. (1987) *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Blackwell: Oxford.
- Tversky, A. Kahneman, D. (1974). *Judgement under uncertainty: Heuristics and biases*. Sciencece

- Váradi L. (2014). *Youths Trapped in Prejudice - Hungarian Adolescents' Attitudes towards the Roma*. Germany: Springer Fachmedien Wiesbaden. doi: 10.1007/978-3-658-05891-3.
- Vergès, P. & Bouriche, B. (2001). L'analyse des données par les graphes de similitude. *Sciences*
- Vollhardt, J. R. (2009a). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15(2), 135–159.
- Vollhardt, J. R. (2012). Collective victimization. In L. R. Tropp (Ed.), *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict* (136–157) New York, NY: Oxford University Press.
- Vollhardt, J. R. (2013). “Crime against humanity” or “Crime against Jews”? Acknowledgment in construals of the holocaust and its importance for intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 69, 144–161.
- Vollhardt, J. R., & Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36, 489–506.
- Volpp, L. (2001) Feminism versus Multiculturalism? *Columbia Law Review*, 101(5):1181–1218.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and language* (A. Kozulin, Ed., Trans.). Cambridge, MA: MIT Press. (Eredeti kiadás 1934)
- Wagner, W. (1998). Social Representations and beyond: Brute Facts, Symbolic Coping and Domesticated. *Culture Psychology*, 4, 297–329
- Wagner, W.; Duveen, G.; Farr, R.; Jovchelovitch, S.; Lorenzo Cioldi, F.; Marková, I.; Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 95–125
- Wagner, W.; Hayes, N. (2005). *Everyday discourse and Common Sense*, Palgrave, Hampshire
- Zebrowitz, L. A. (1996). Physical appearance as a basis of stereotyping. In C. N. Macrae, C. Stangor & M. Hewstone (Eds.) *Stereotypes and stereotyping*. Guilford Press: New York. 79-120

Mellékletek

1. sz. melléklet: Az első kutatásban használt kérdőív csomag

Kedves Kitöltő!

E kérdőívvel a fiatalok attitűdjeire, azonosulásaikra, kisebbségekhez való viszonyulására kérdezzük rá. A kérdőívet egyetemisták és középiskolások töltik ki, annak felvételében garantáljuk a kitöltő anonimitását. Kérünk, járulj hozzá te is munkánkhoz, amely egy egyetemi szakdolgozat elkészítéséhez szükséges. Reméljük, elfogadod a felkérésünket, így előre is köszönjük a segítségedet!

Ha bármilyen kérdésed van a vizsgálattal kapcsolatban, **fordulj** bizalommal:
Al-Gharati Amir MA II. hallgatóhoz (XXXXXX),
Hollósy-Vadász Gábor MA II. hallgatóhoz (XXXXXX)
Serdült Sára PhD hallgató (sersaca@gmail.com)

Kérjük írd be a helyes választ, vagy tegyél X-t melléje!

Nem: Férfi: Nő:

Életkor:

Édesapád iskolai végzettsége:

kevesebb, mint 4 általános:

legfeljebb 8 általános:

szakmunkás:

szakközép:

gimnázium:

főiskola:

egyetem:

Édesanyád iskolai végzettsége:

kevesebb, mint 4 általános:

legfeljebb 8 általános:

szakmunkás:

szakközép:

gimnázium:

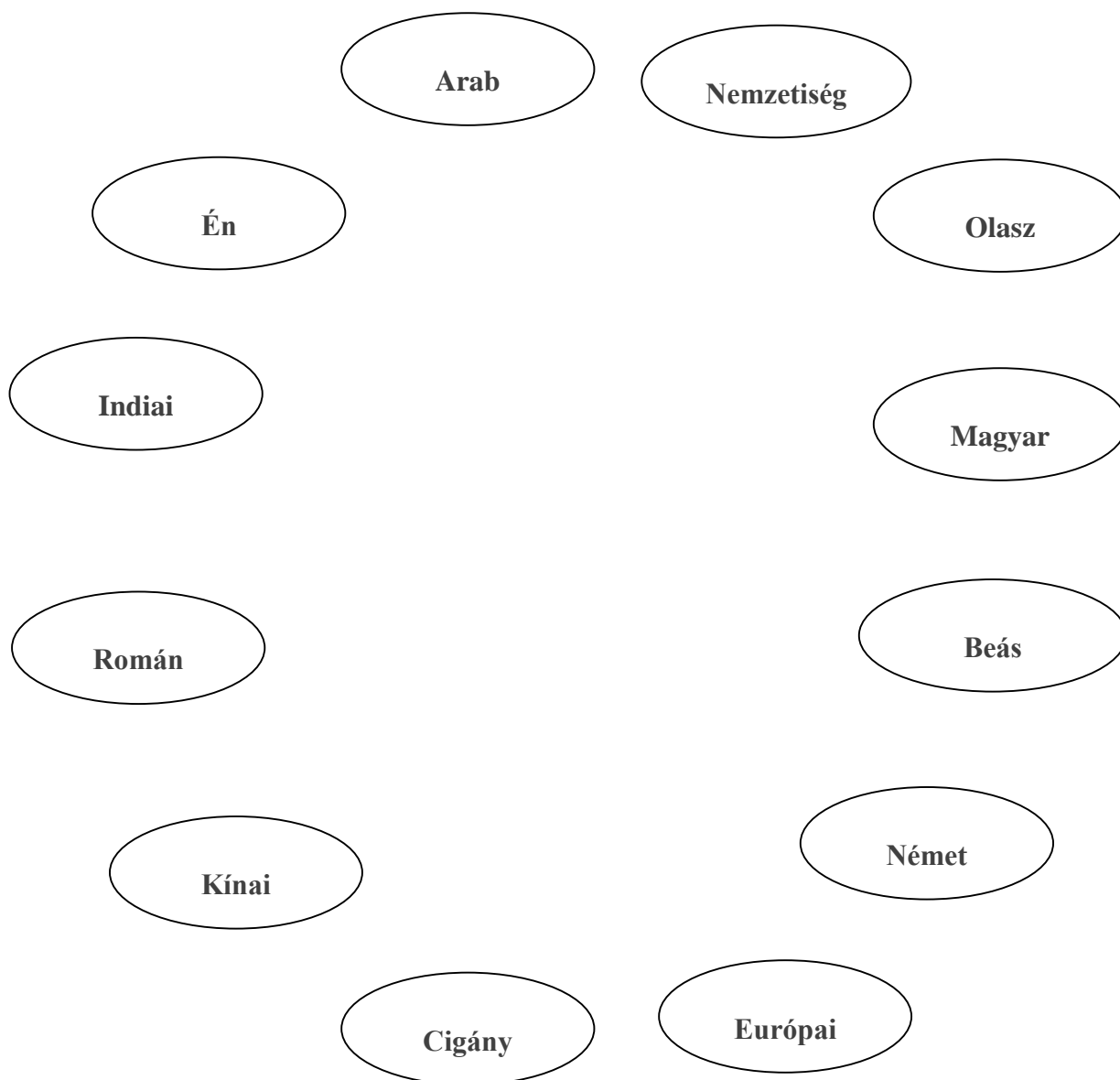
főiskola:

egyetem:

Végeztél-e korábban önkéntes munkát? Igen: Nem:

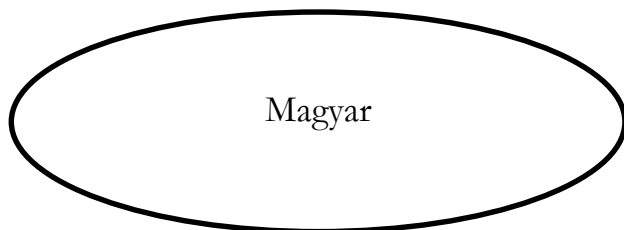
Kérjük olvasd el az útmutatást a feladat elvégzéséhez, és lépésenként végezd el azokat!

1. Húz egy vonalat azok közé a fogalmak közé, amelyek szerinted kapcsolódnak egymáshoz. **Kérlek számozd is meg a vonalakat, abban a sorrendben, ahogy behúzod őket.** Egy társadalmi fogalmat jelölő szót több más szóval is össze lehet kapcsolni, és nem szükséges minden fogalmat összekapcsolni egy másikkal. (Kérjünk ne jelölj meg 6-nál több kapcsolatot)
2. Minden buborékba írd be egy számot 0-tól (egyáltalán nem ismeri) 7-ig (teljesen ismeri) attól függően, hogy mennyire ismered az adott buborékban lévő fogalmat.

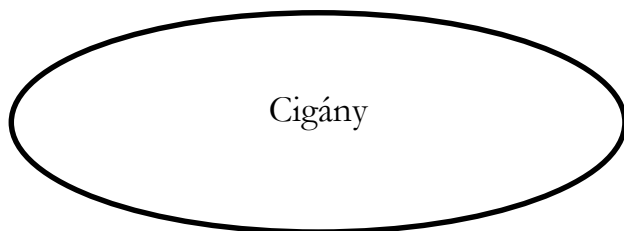
A következő feladatban arra kérünk, asszociálj szabadon az adott fogalomra. Kérünk, kövesd lépésenként az útmutatást!

1. A lap közepén található ingerszó “asszociációs hálójának” megalkotásához írd le az összes olyan szót, amely eszedbe jut **bárhova a lapra**. Tedd ezt szabadon és gyorsan, anélkül, hogy túl sokat gondolkoznál rajta. Használd ki a papír egész felületét. **Miközben leírod a szavakat, számozd be őket abban a sorrendben, ahogy eszedbe jutnak.** (Első szó=1; második=2; stb.)
2. Nézz rá az általad létrehozott asszociációs hálóra, és ha úgy érzed, jelölj kapcsolatokat a leírt szavak között!
3. Nézz rá a szavakra, amelyeket leírtál és **minden szót láss el egy pozitív (+), negatív (-) vagy neutrális (0) jellel**, attól függően, hogy az adott kontextusban pozitív, negatív vagy neutrális jelentést tulajdonítasz az adott szónak.
4. Végül **tedd a szavakat fontossági sorrendbe a római számok segítségével**. Írj a legfontosabb szó mellé I.-t, a második legfontosabb mellé II.

A következő feladatban arra kérünk, asszociálj szabadon az adott fogalomra. Kérünk, kövesd lépésenként az útmutatást!

5. A lap közepén található ingerszó “asszociációs hálójának” megalkotásához írd le az összes olyan szót, amely eszedbe jut **bárhova a lapra**. Tedd ezt szabadon és gyorsan, anélkül, hogy túl sokat gondolkoznál rajta. Használd ki a papír egész felületét. **Miközben leírod a szavakat, számozd be őket abban a sorrendben, ahogy eszedbe jutnak.** (Első szó=1; második=2; stb.)
6. Nézz rá az általad létrehozott asszociációs hálóra, és ha úgy érzed, jelölj kapcsolatokat a leírt szavak között!
7. Nézz rá a szavakra, amelyeket leírtál és **minden szót láss el egy pozitív (+), negatív (-) vagy neutrális (0) jellel**, attól függően, hogy az adott kontextusban pozitív, negatív vagy neutrális jelentést tulajdonítasz az adott szónak.
8. Végül **tedd a szavakat fontossági sorrendbe a római számok segítségével**. Írj a legfontosabb szó mellé I.-t, a második legfontosabb mellé II.

Kérek tedd az X-et az általad megfelelőnek tartott válaszhoz!

Elfogadnám a ... származású embert ...

	családtagnaként	barátomnak	szomszédom -ként	munkatárs -ként osztálytárs-ként	főnökömnek/ osztályfőnökömnek	beosztottamnak	városom /falvam lakójának	országom állampolgárának
Cigány								
Piréz								
Német								
Román								

Jelenleg van... származású ember ...

	családomban	barátaim között	szomszédaim között	munkatársaim /osztálytársaim között	városomban/ falumban (ahol élek)	országom állampolgárai között
Cigány						
Piréz						
Német						
Román						

2. sz. melléklet: a második kutatásban használt kérdőívek

Feltételes önbecsülés kérdőív

Kérjük X-szel jelölje, hogy mennyire jellemzőek Önre az alábbi állítások. (1- Egyáltalán nem jellemző rám, 2- Nem jellemző rám, 3 - Jellemző rám, 4- Erősen jellemző rám)		1	2	3	4
1	Ha megbukom egy vizgán, vagy ha egy helyzetben rosszabbul teljesítek, mint azt elvártam, kételkedni kezdek, hogy valóban értékes vagyok-e.				
2.	Határozottan növekszik az önbecsülésem, ha mások keresik a társaságomat.				
3	Ha konfliktusaim vagy vitáim vannak a párommal vagy a közeli barátaimmal, tehetetlennek érzem magam és kudarcként élem meg.				
4	Nem számít, hogy mennyire jól végeztem el egy feladatot, mert mindig az a gyöttrő érzés van bennem, hogy még jobban kellett volna csinálnom.				
5	Mások sikerét fenyegetőnek érzem.				
6	Úgy érzem, a szoros kapcsolataimban a szeretetet és elfogadást ki kell érdemelnem.				
7	Fontos számomra, hogy a páromtól gyakran bizonyítást kapjak arról, hogy szeret.				
8	Úgy érzem, nem számít mennyire keményen dolgozom, soha nem érem el, hogy a legjobb teljesítményt nyújtsam.				
9	Néha az eredményeimmel próbálom bizonyítani, hogy értékes vagyok.				
10	Amikor egy szerelmi kapcsolatom véget ér, igazán hasznavetetlennek és értéktelennek érzem magam.				
11	Úgy gondolom, az határozza meg, hogy mennyire vagyok értékes személy, hogy mennyire tudom a dolgaimat sikerre vinni.				
12	Könnyen nyugtalanná válok, amikor éppen nincs semmi megoldani való dolgom.				
13	Hajlamos vagyok elnyomni az érzéseimet és a szükségleteimet azért, hogy mások jól érezzék magukat.				
14	Az önbecsülésemhez fontos, hogy szeressenek.				
15	Nem az számít, hogy „ki vagyok én”, hanem hogy „mit tudok véghez vinni”.				
16	Hajlamos vagyok rá, hogy önálvető legyek, vagy elfogadjam mások akaratát, nehogy elveszítssem az elfogadásukat és a kitüntető figyelmüket.				
17	Az önbecsülésem erőteljesen függ a napi teljesítményeimtől				
18	Hajlamos vagyok rá, hogy túlságosan is tekintettel legyek mások érzéseire a saját érzéseim és szükségleteim kárára.				
19	Az önbecsülésem könnyen ingadozik annak függvényében, hogy az elfogadás vagy elutasítás jelzéseit kapom-e másoktól				
20	Mások sikerei arra ösztönöznék, hogy még keményebben dolgozzak.				
21.	Mások szeretetére és támogatására is szükségem van ahhoz, hogy jobban szeressem magam.				
22	Előfordul, hogy megengedem, hogy rosszul bánjanak velem, mert nem akarom megkockáztatni, hogy elutasítsanak.				
23	Csak olyankor érzem magam értékes embernek, ha jól teljesítettem.				
24	Ha egy szerelmi kapcsolatban visszautasítanak, értéktelennek érzem magam.				
25	Érzékenyen érint, ha másoktól az ellenszenv és elutasítás jelei érkeznek felém.				
26	Nehezen bocsátom meg magamnak, ha kudarcot vallok egy fontos feladatban.				

Személyes hatékonyság kérdőív

1	Sokszor félek attól, hogy mit gondolnak az emberek rólam.	0 1 2 3 4 5
2	Hajlamos vagyok másokra hagyatkozni.	0 1 2 3 4 5
3	Ha meg akarok valamit tudni, azt megkérdezem.	0 1 2 3 4 5
4	Általában jól érzem magamat.	0 1 2 3 4 5
5	Szeretem elkerülni a szemkontaktust.	0 1 2 3 4 5
6	Hamar elvetem mások ötleteit.	0 1 2 3 4 5
7	Gyakran türelmetlen vagyok az emberekkel.	0 1 2 3 4 5
8	Hajlamos vagyok magányosnak érezni magamat.	0 1 2 3 4 5
9	Gyakran gondolom, hogy nem fogok tetszeni másoknak.	0 1 2 3 4 5
10	Lényegében szeretem a munkámat.	0 1 2 3 4 5
11	Gyakran érzem sértve magamat.	0 1 2 3 4 5
12	Az emberek idegesítőek.	0 1 2 3 4 5
13	Gyakran érzem, hogy nem bízhatok meg az emberekben.	0 1 2 3 4 5
14	Hajlamos vagyok másokat okolni, ha a dolgok rosszul mennek.	0 1 2 3 4 5
15	Könnyen úgy érzem, hogy kritizálnak.	0 1 2 3 4 5
16	Sokszor én vagyok az egyetlen, aki meg tudja oldani a feladatot.	0 1 2 3 4 5
17	Gyakran elgondolom, hogyan vághatnék vissza másoknak.	0 1 2 3 4 5
18	Általában másokkal egyenlőnek érzem magamat.	0 1 2 3 4 5
19	Általában hagyom, hogy mások döntsenek helyettem.	0 1 2 3 4 5
20	Ritkán dicsérek meg másokat.	0 1 2 3 4 5
21	Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy mások jobbak nálam.	0 1 2 3 4 5
22	Hátsó gondolatra gyanakszom, amikor kérnek tőlem valamit.	0 1 2 3 4 5
23	Általában szeretem az elképzeléseimet megbeszélni másokkal.	0 1 2 3 4 5
24	Gyakran kapok elismerést azért, amit teszek.	0 1 2 3 4 5

Kérjük X-szel jelölje, hogy mennyire jellemzőek Önre az alábbi állítások. (0-egyáltalán nem, 1 – alig jellemző, 2 jellemző, 3 – nagyon jellemző, 4 – teljes mértékben jellemző)	0	1	2	3	4
Elég gyakran álmodozom és fantáziálok olyan dolgokról, amelyek megtörténhetnek velem.					
Gyakran gondolok aggodalommal és együttérzéssel azokra az emberekre, akiknek a sorsa nem olyan szerencsés, mint az enyém.					
Olykor nehézséget okoz, hogy a dolgokat a másik személy nézőpontjából ítélem meg.					
Megesik, hogy nem nagyon szomorít el mások problémája.					
Nagyon bele tudom élni magam egy regényhős érzelmeibe.					
Vészélyhelyzetben szorongás fog el és igen kényelmetlenül érzem magam.					
Általában tárgyilagos maradok, ha filmet vagy színdarabot nézek, nem élem bele magam teljesen a cselekménybe.					
Vitás kérdésekben megpróbálom minden egyes vitapartner nézőpontját figyelembe venni, mielőtt magam döntenék.					
Ha azt látom, hogy valakit kihasználnak, többnyire felveszem a „védő” szerepét.					
Olykor tehetetlennek érzem magam, ha erős érzelmekkel teli szituációba kerülök.					
Olykor úgy próbálom meg megérteni a barátaimat, hogy elképzelem, milyenek lehetnek a dolgok az ő nézőpontjukból tekintve					
Ritkán fordul elő velem, hogy teljesen elmerülök egy jó filmben, könyvben.					
Megpróbálok nyugodt maradni, ha azt látom, hogy valakit megsértének.					
Mások balszerencséje nem szokott túlzottan igénybe venni.					
Ha tudom, hogy valamiben igazam van, nem vesztegetem az időmet azzal, hogy mások érveit végig hallgassam.					
Miután megnéztem egy színdarabot vagy filmet úgy érzem magam, mintha én lettem volna ez egyik szereplő.					
Megriadok, ha érzelmileg feszült helyzetbe kerülök.					
Olykor nem érzek túl nagy sajnálatot, ha azt látom, hogy igazságtalanul bánnak valakivel.					
vészhelyzetekben elég jól megállom a helyem.					
Többnyire érzékenyen érintenek azok az események, amelyeknek tanúja vagyok.					
Azt hiszem, minden kérdésnek két oldala van, ezért megpróbálom mind a két oldalt megismerni.					
Lágyszívű emberként jellemezhetném magam.					
Ha egy jó filmet nézek, könnyen bele tudom magam képzelni a főhős szerepébe.					
Vészhelyzetekben elvesztem a fejem.					
Ha valami felidegesít, általában leállok egy percre, és megpróbálom magam a másik helyébe képzelni.					
Ha egy érdekes regényt, vagy novellát olvasok, elképzelem, hogy én mit éreznék, ha mind az, amiről szó van, velem történe.					
Nagyon kikészülök, ha azt látom, hogy valakinek szüksége volna segítségre, mert vészhelyzetbe került.					
Mielőtt bárkit kritizálnék, megpróbálom elképzelni, hogy érezném magam az ő helyében.					

Bogardus Társadalmi távolság

A következő kérdésben arra vagyunk kíváncsiak Ön mennyire fogadná el különböző csoportok tagjait. Kérjük minden csoporthoz, minden sorba, egy X-et rakjon, ami magába foglalja az azt követő állításokat is.

Én elfogadom....

	Családom tagjaként	Intim barátomként	Szomszédomként	Munkatársamként	Országom állampolgáraként	Országomba látogató turistaként
német						
cigány						
piréz						
zsidó						
homoszexuális						

Nyitott kérdések

A következő kérdésben a véleményére lennénk kíváncsiak. Sokak szerint az egyik legnagyobb társadalmi konfliktus ma Magyarországon a cigány kisebbség tagjai és a többség között található. Ön mennyire ért egyet ezzel az állítással? És miért?

Ha érzékeli ezt a társadalmi konfliktust, Ön szerint hogyan lehetne csökkenteni, vagy megoldani?

Nemzeti azonosulás kérdőív

Kérjük karikázza be, hogy mennyire vonatkoznak Önre a következő állítások. (1 – egyáltalán nem – 7-Teljes mértékben)

Külföldön járva, megdobogtatja a szívemet a magyar szó.

1 2 3 4 5 6 7

A magyarok történelmük során általában erkölcsösebben jártak el, mint más nemzetek.

1 2 3 4 5 6 7

Nem fűznek erős kötelékek a magyarsághoz.

1 2 3 4 5 6 7

Elérzékenyülök, amikor a Himnuszt hallom.

1 2 3 4 5 6 7

A magyar nép történelme során számos esetben egyedülálló bátorságról tett tanúbizonyságot.

1 2 3 4 5 6 7

Más nemzetekkel összehasonlítva, a magyarok **nem** okosabbak.

1 2 3 4 5 6 7

A magyarságom **nem** fontos része annak, hogy ki vagyok.

1 2 3 4 5 6 7

Jobb hely lenne a világ, ha a többi ország lakói is olyanok lennének, mint a magyarok.

1 2 3 4 5 6 7

Kollektív áldozatiság kérdőív

Kérjük a következő állításoknál karikázza be, hogy mennyire ért egyet az egyes állításokkal. (1-egyáltalán nem értek egyet – 7-teljes mértékben egyetértek)

A magyarokhoz hasonlóan, a világ más csoportjait is hasonló módon elnyomták.

1 2 3 4 5 6 7

A magyarok sok hasonlóságot mutatnak az olyan etnikai, nemzeti vagy vallási csoportokkal, amelyeket a múltban üldöztek.

1 2 3 4 5 6 7

Általában véve, voltak a világtörténelemben más Trianonhoz hasonló események.

1 2 3 4 5 6 7

Hajlok arra, amikor Trianonról gondolkodom vagy beszélek, hogy hangsúlyozzam a más népek által átélt hasonló eseményekkel kapcsolatos hasonlóságokat

1 2 3 4 5 6 7
Néhány nyilvánvaló különbséget leszámítva, a más népek ellen elkövetett elnyomás hasonlít ahhoz, amit a magyarok Trianon kapcsán átéltek

1 2 3 4 5 6 7
Az magyarok szenvedésének mértéke Trianont követően, összehasonlítható más csoportok szenvedésének mértékével

1 2 3 4 5 6 7
Vannak a világban más csoportok is, amelyek annyit szenvedtek, mint a magyarok I

1 2 3 4 5 6 7
A különböző konfliktusaikban más népek is olyan mértékben károsultak/ sérültek, mint a magyarok I

1 2 3 4 5 6 7
Egyedi az, ahogyan a magyarokat a történelmük során üldözték E

1 2 3 4 5 6 7
A világtörténelemben nem volt a magyarok üldöztetéséhez hasonló jelenség

1 2 3 4 5 6 7
Hamis az az állítás, hogy a magyarok szenvedése más csoportokéhoz hasonló lenne fordított i

1 2 3 4 5 6 7
Jóllehet minden elnyomás különböző, a magyarok elnyomása egy valóban egyedi jelenség E

1 2 3 4 5 6 7
713) Egyetlen más csoport tagjai sem szenvedtek úgy, mint a magyarok

1 2 3 4 5 6 7
Hamis az az állítás, hogy más csoportok tagjai is ugyanúgy szenvedtek, mint a magyarok

1 2 3 4 5 6 7
Jóllehet más csoportokat is elnyomtak, a magyarok által átélt tapasztalatok jóval komolyabbak/ keményebbek voltak

1 2 3 4 5 6 7
Egyetlen más csoport sem szenvedett annyit, mint a magyarok

1 2 3 4 5 6 7

Demográfiai adatok

A kérdőív utolsó részében pár olyan kérdés szerepel, amelyek az Ön demográfiai adataira vonatkoznak.

A település jellege, ahol lakik?

- 1- Budapest
- 2- Megyei jogú város
- 3- Város
- 4- Falu

Az ön neme: férfi nő

Az ön életkora: _____ éves

Milyen iskolai végzettséggel rendelkezik?

- 1- kevesebb, mint 8 osztály
- 2- 8 általános, szakmunkásképző, befejezetlen középiskola
- 3- befejezett középiskola (befejezetlen felsőfokú tanintézet)
- 4- befejezett főiskola, felsőfokú tanintézet
- 5- befejezett egyetem
- 6- nem tudja, nem kíván válaszolni

A következő sávok segítségével, kérjük, jelezze, hogy mennyi a nettó havi bevétele, beleértve munkabért, támogatást, segélyt, és egyéb juttatásokat is:

- 1- kevesebb, mint 50,000 forint
- 2- 50,001-75,000
- 3- 75,001-100,000
- 4- 100,001-125,000
- 5- 125,001-150,000
- 6- 150,001 felett
- 7- nem tudja, nem kíván válaszolni

Az állítások közül melyik fejezi ki leginkább az Ön jelenlegi anyagi helyzetét!

- 1- mindenre van pénzem
- 2- nem kell nélkülöznom, de csak ésszerű határok között költök
- 3- bizonyos dolgokról le kell mondanom, hó végére már elfogy a pénzem

4- súlyos anyagi problémáim vannak

Ha a legközelebbi vasárnapon választás lenne, Ön melyik pártra szavazna?

- 1- Fidesz-KDNP
- 2- Jobbik
- 3- LMP
- 4- MSZP-Együtt-PM-DK-MLP
- 5- Egyéb
- 6- Nem szeretnék válaszolni
- 7- Nem tudom

A politikában néha beszélnek „bal” oldalról és „jobb” oldalról. Hol helyezné el Ön saját magát egy olyan skálán, ahol a 0 a „bal oldalt” és a 10 a „jobb oldalt” jelenti?

0 2 3 4 5 6 7 8 9 10